

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Jan Roušar

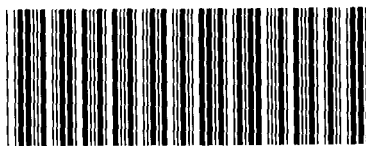
Zrod a fungování monopolu zahraničního obchodu pro textilní zboží
(PZO Centrotex 1948 – 1958)

Birth and function of foreign trade monopoly for textile goods

Praha 2010

Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Q

2551208358

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Prohlašuji tímto na svou čest a podle svého nejlepšího svědomí, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Litoměřicích 16. července 2010

Jan Roušar

Obsah

Obsah	(2)
Poděkování	(3)
Úvod	(4)
1. Hospodářský a zahraničně politický vývoj Československa	
1.1 Znárodňování v československém hospodářství po roce 1945	(18)
1.2 Znárodnění zahraničního obchodu a vznik výsadních společností	(25)
1.3 Válečné škody	(36)
1.4 UNNRA a Marshallův plán	(37)
1.5 Rada vzájemné hospodářské pomoci a československé působení v této organizaci	(44)
1.6 GATT a obchod Československa s ostatními státy po roce 1948	(53)
1.6.1 Postavení neutrálních evropských států v zahraničním obchodě Československa	(58)
1.7 Cíle zahraničního obchodu Československa	(62)
1.7.1 Cíle zahraničního obchodu Československa ve druhé polovině padesátých let	(76)
1.7.2 Dovoz potravin	(77)
1.8 Zahraniční obchod s textilem v období 1945 – 1948	(79)
2. Postavení Centrotexu v československém zahraničním obchodě	
2.1 Založení Centrotexu	(82)
2.2 Centrotex v období 1948 – 1953	(83)
2.2.1 Pronájem letadla Skymaster od nizozemské letecké společnosti KLM	(102)
2.2.2 Vztah Centrotexu a Československých textilních závodů (ČTZ)	(103)
2.2.3 Podniky vnitřního obchodu	(115)
2.2.4 Reforma struktury výsadních společností v roce 1951a její vliv na Centrotex	(116)
2.2.5 Majetek Centrotexu a jeho vývoj	(118)
2.3 Centrotex v letech 1953 – 1958	(119)
2.3.1 Reklama a podniky zahraničního obchodu	(125)
2.3.2 Zavedení sovětských hospodářských metod do podniků zahraničního obchodu	(127)
2.3.3 Vliv Rozsypalovy ekonomické reformy na Centrotex	(138)
2. 4 Zaměstnanci podniků zahraničního obchodu	(141)
Závěr	(144)
English Summary	(152)
Seznam pramenů a odborné literatury	(157)

Poděkování

Chtěl bych touto cestou poděkovat všem, kteří měli zásluhu na vzniku této práce. Jsou to především moji rodiče, **Ivan a Miluše Roušarovi**, a prarodiče, **Miroslav a Miluše Pekovi**, za nezměrnou trpělivost, kterou se mnou neustále projevují a za ochrannou ruku, kterou nade mnou drží. Bez jejich podpory by tato studie nejspíše nikdy nevznikla. Dále jsem zavázán vedoucímu mé diplomové práce panu **Prof. PhDr. Eduardu Kubů, CSc.** za odpovědný přístup k jejímu vedení. Za přichystávání potřebných materiálů vděčím panu **PaeDr. Bohumíru Bromovi** z Národního archivu, panu **PhDr. Jakubu Kunertovi** a paní **Mgr. Pavlíně Němčíkové** z Archivu České národní banky, a odborným pracovníkům badatelny **Národního archivu**. Mé poděkování rovněž náleží panu **ing. Jaroslavu Matoušovi**, za zprostředkování jeho vzpomínek z doby, kdy pracoval v Centrotexu.

Úvod

Po roce 1989 rostl zájem o historii Československa z období komunistického režimu. Tento zájem se týkal především dějin politických, ale i hospodářských. Z velké části o hospodářských dějinách v letech 1948 – 1989 pojednávají díla historiků, kteří se tímto tématem zabývali již dříve (Václav Průcha, Karel Kaplan) a také ekonomů, kteří byli autory tehdejších hospodářských reforem (Zdislav Šulc, Kurt Rozsypal, Ota Šik). Zahraniční obchod a zejména podniky zahraničního obchodu zůstávaly stranou zájmu, neboť archivní materiály k tomuto tématu nejsou běžně přístupné. Moje diplomová práce je tedy jedním z prvních pokusů tuto tematiku historicky zpracovat, přitom jsem si vědom, že část archivních materiálů, jež mi sloužily jako podklad, nebyla dosud v archivu zpracována (jde o fondy Ministerstva zahraničního obchodu).

Podniky zahraničního obchodu vznikaly v Československu po převratu v únoru 1948. Zahraniční obchod byl v době před únorovým převratem jednou z posledních domén soukromého podnikání. Znárodnění soukromých firem, které se zabývaly zahraničním obchodem, lze chápat jako pokračování nacionalizačních tendencí, projevujících se již v období třetí republiky (1945 – 1948). Po únorovém převratu již neexistovala žádná politická síla, která by mohla totálnímu znárodnění československého hospodářství zabránit. Ve znárodněném hospodářství pak státní monopoly v zahraničním obchodě zajišťovaly především přísun deviz vývozem československého zboží. V době komunistického režimu ovlivňovala vládnoucí ideologie i státem řízené hospodářství, včetně zahraničního obchodu.

Naprostá podřízenost Centrotexu státním institucím se mimo jiné projevovala tím způsobem, že nejdůležitější záležitosti, které se vztahovaly k podniku, byly projednávány mimo něj v nejvyšších státních a zejména stranických orgánech. Podnikový management byl nucen brát ohledy na rozhodnutí Hospodářské rady ÚV KSČ, Ministerstva zahraničního obchodu a částečně také Národní banky československé. Z tohoto důvodu bylo

nemožné sledovat jednotlivé osobnosti vedení Centrotexu, protože se o nich v dostupných pramenech až na malé výjimky nehovoří.

Mým cílem bylo objasnit funkci Centrotexu v rámci československého centrálně plánovaného hospodářství a zasadit jeho vývoj do širšího vnitropolitického i mezinárodního kontextu. Sledoval jsem, jaké byly cíle obchodní politiky Centrotexu a jak se v průběhu doby měnily. Analyzoval jsem rovněž obchodní strategii Centrotexu na světových trzích a rozdíly mezi nároky jednotlivých odběratelů československého textilního zboží a ekonomickou úspěšnost Centrotexu v jednotlivých částech mnou sledovaného období. Dále jsem chtěl vystihnout, jak se projevovala monopolní role Centrotexu ve vztahu k jiným státně monopolním podnikům. Jedním z nejdůležitějších cílů mé diplomové práce bylo zmapování reforem, které se podniků zahraničního obchodu dotkly. Chtěl jsem rovněž vysvětlit problematiku zaměstnanců v Centrotexu.

Kromě toho jsem se snažil zachytit události, které založení Centrotexu předcházely a vedly ke znárodnění zahraničního obchodu a vzniku výsadních společností (později podniků zahraničního obchodu). Dále jsem se pokoušel vystihnout mezinárodní situaci v poválečném světě, postupné upadání Československa do politické i ekonomické závislosti na Sovětském svazu a posléze jeho roli v RVHP.

Ačkoli téma diplomové práce podnik zahraničního obchodu Centrotex spadá do hospodářských dějin, obsahuje práce i poznatky z jiných oborů dějin, zejména z dějin politických a to nejen českých, ale i světových. V podkapitole, pojednávající o zaměstnancích Centrotexu práce přesahuje do oblasti sociálních dějin, kde se zabývá problematikou osob pracujících v Centrotexu, a do oblasti sociálních dějin má diplomová práce zasahuje i ve svém závěru, protože hovoří o vlivu rozdílné společenské atmosféry v době stalinismu a v následujícím období.

Při psaní diplomové práce jsem se nemohl spokojit s pouhým převyprávěním archivních materiálů, neboť bych přejal dobovou interpretaci Centrotexu jako úspěšného podniku po celou dobu jeho existence. Z téhož důvodu jsem nemohl ve své diplomové práci použít ve větším měřítku metodu přímou. Využívám tedy především analytickou

metodu, abych uvedl na pravou míru informace z archivních materiálů a odborné literatury, pocházející z doby komunistického režimu.

Dále byla v mé diplomové práci použita metoda periodizace tj. rozdělení zkoumaného období na více časových úseků. Komparativní metodu jsem praktikoval při srovnávání situace v Centrotexu před rokem 1953 a po něm. Srovnání ekonomické úspěšnosti v těchto dvou časových úsecích tvoří základ mé diplomové práce. Srovnání období 1948 – 1953 a 1953 – 1958 mi umožnilo vyvodit závěry o ekonomické úspěšnosti Centrotexu v jednotlivých periodách. Tato komparace tvoří základ celé diplomové práce. Při komparaci jsem zvolil diachronní přístup, tedy jsem porovnával období, jež po sobě následovala. Konfrontoval jsem události, k nimž došlo v souvislosti s Centrotexem před rokem 1953, který jsem zvolil jako mezník, a poté ze získaných poznatků jsem vyvodil jednotlivé shody a rozdíly. Na základě komparace jsem pak mohl vytvořit periodizaci mé diplomové práce.

Porovnání úspěšnosti Centrotexu v období před rokem 1953 a po něm bylo metodologicky nejsložitější částí mé diplomové práce. Srovnával jsem jednak výsledky Centrotexu v období před rokem 1953 a po něm, jednak jeho význam v československém hospodářství, a také dobovou atmosféru (pomocí analýzy textů). Nemohl jsem použít kvantitativní metody, neboť torzovitě dochované materiály Ministerstva zahraničního obchodu obsahují jen velmi málo číselných údajů, respektive ve statistických materiálech z tohoto fondu, jimiž jsou především statistické ročenky, se nepojednává o státních zásadách do vnitřní organizace jednotlivých podniků zahraničního obchodu. Při studiu období po roce 1953 jsem byl odkázán výhradně na tyto materiály, a tak jsem nemohl zjistit, zda po roce 1953 byly provedeny podobné změny plánu a škrty jako před tímto datem.

Musel jsem tedy použít jiné metody, zejména dedukci. Jestliže se Ministerstvo zahraničního obchodu před rokem 1953 zabývalo neúspěšností Centrotexu, po roce 1953 tomu tak nebylo, a lze jen těžko předpokládat, že by se v případě vzniklých potíží na jejich řešení nepodílelo. Na relativní „úspěšnost“ Centrotexu po roce 1953 ukazují údaje ze statistických ročenek, ty se však vztahují pouze na druhou polovinu padesátých let,

nemohou proto být jediným důkazem při prokázání ekonomické úspěšnosti podniku. Dále jsem tedy při posuzování úspěšnosti Centrotexu vycházel z odborné literatury (především současné) a vzpomínek pamětníka.

Kladl jsem si otázku, co bylo příčinou formálně vykazované ekonomické „úspěšnosti“ Centrotexu po roce 1953. Jestliže v tomto roce došlo k výrazným změnám v organizaci podniků zahraničního obchodu, musely být logicky tyto změny příčinou zlepšení ekonomické situace Centrotexu. Z těchto změn jsem vyloučil zavedení sovětských hospodářských metod, především chozrasčotu, které přinášely další centralizaci a byly spíše překážkou na cestě Centrotexu k ekonomické úspěšnosti. O jejich neudržitelnosti svědčí také jejich nahrazení novým systémem vzniklým na základě ekonomické reformy Kurta Rozsypala z roku 1958. Hlavní příčinou relativní ekonomické úspěšnosti Centrotexu po roce 1953 bylo navázání nových obchodních kontaktů. Zde jsem si položil další otázku, jaké země se staly novými odběrateli československého textilního zboží. Nabízela se odpověď, že se Centrotex stal úspěšným především díky obchodu se Západem, který si nově stanovil jako prioritu. Takový závěr by však byl v rozporu s dobovými prameny, jež nepříznivě hodnotí kvalitu československého textilu a jako hlavní odběratele uvádí země třetího světa. Centrotex tedy dosáhl relativní ekonomické úspěšnosti rozhodnutím navázat obchodní kontakty s rozvojovými státy.

Porovnával jsem rovněž význam Centrotexu pro československé hospodářství před rokem 1953 a poté. Míra kritiky Centrotexu byla po roce 1953 mnohem větší, ačkoli se hospodářské výsledky Centrotexu zlepšily. Při téměř výlučné orientaci československého zahraničního obchodu na Sovětský svaz a východní blok nehrál obchod s textilem významnější úlohu. Poté, co se ukázalo, že je taková orientace zahraničního obchodu neudržitelná, byly na Centrotex kladeny větší nároky.

Při hodnocení dopadu zavedení sovětských hospodářských metod jsem použil metodu retrospektivní. Kdybych hodnotil tuto změnu pouze z dobových materiálů, i když pominu jejich ideologické ovlivnění, musel bych dojít k závěru, že byla jednou z příčin relativní hospodářské

úspěšnosti Centrotexu po roce 1953. Pokud ale byla přijata v roce 1958 Rozsypalova ekonomická reforma, znamenalo to, že se chozrasčot neosvědčil. Také z dalšího vývoje československého hospodářství v období komunistického režimu vyplývá, že směřovalo k liberalizaci, která vyvrcholila Šikovými ekonomickými reformami v době Pražského jara, jež byly opuštěny zejména z politických důvodů.

V případě pronájmu letadla Skymaster jsem použil metodu mikrohistorie a tuto reklamní akci jsem uvedl jako příklad propagace zboží Centrotexu. Tuto metodu jsem zvolil, protože se z dobových pramenů nedochovaly jiné informace o podobně rozsáhlé propagační akci. V případech, kdy se obsah pramenů výrazně neliší od skutečnosti, jsem přistoupil k užití metody přímé. Pro podkapitolu o zaměstnancích Centrotexu jsem vybral metodu oral history, když jsem hovořil s pamětníkem, panem inženýrem Matoušem. Poté jsem přistoupil k použití biografické metody při líčení životopisu pana inženýra Matouše. Metoda filologická byla v mé práci použita v zachycení eufemismů, které sloužily k zakrývání ekonomických neúspěchů. Během vypracovávání své diplomové práce jsem užil i dílčí metody jako dedukce a indukce. Při sledování jednotlivých událostí, o nichž moje diplomová práce pojednává, jsem zvolil diachronní přístup.

V českém prostředí neexistuje odborná literatura, jež by se zabývala pouze podniky zahraničního obchodu. Propagační brožury Centrotexu z let 1973, 1978 a 1995 považuji za nepoužitelné, neboť obsahují pouze povrchní informace, ačkoliv se část z nich týká dějin Centrotexu. Starší z nich jsou poplatné době vzniku a to ve větší míře než většina tehdejší odborné literatury. Novější propagační publikace sice hodnotí období komunistického režimu objektivněji, přiznává nízkou kvalitu československého textilu, ale i ona je v některých pasážích ke sledovanému období příliš shovívavá a de facto vztahuje situaci z druhé poloviny padesátých let na celá padesátá léta. Propagační materiály se ovšem ani nesnaží budít zdání vědecké práce.

O znárodnění a změně orientace zahraniční politiky, včetně politiky hospodářské, pojednává celá řada prací vzniklých jak v období

komunistického režimu, tak v současnosti. K publikacím vzniklým v období minulého režimu je nutné přistupovat s jistým odstupem, neboť jejich cílem není podat objektivní informace, ale obhájit zahraniční a hospodářskou politiku prosazovanou KSČ. Podle toho je nutné s nimi zacházet a při práci s literaturou z období komunistického režimu přistupovat bedlivě k ideologickým a politickým dezinterpretacím skutečných historických událostí.

Knihy *Znárodnění v Československu* od Václava Lhoty a *Znárodnění a socialismus* od Karla Kaplana mi sloužily jako zdroj informací k vypracování podkapitoly o znárodnění v československém hospodářství. Vycházel jsem především z práce Václava Lhoty, kterou osobně považuji za srozumitelnější, přestože kniha Karla Kaplana je bezesporu neobjektivnějším zpracováním dané problematiky před rokem 1989. Karel Kaplan dokáže například ocenit odbojové zásluhy politiků demokratických stran v období třetí republiky, s čímž jsem se v žádné jiné publikaci z tohoto období nesetkal.

Další prací vydanou před rokem 1989 je *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa* od Jána Čierného, zasazující poválečnou situaci v československém zahraničním obchodě do širších mezinárodně politických souvislostí. Čierného publikace je jednoznačně ideologicky nejzatiženější knihou, kterou jsem během psaní své diplomové práce použil. Autor překrucuje historická fakta, personalizuje politické konflikty, neváhá vůči představitelům demokratických politických stran v období třetí republiky používat nejrůznější invektivy a celá kniha je spíše dílem propagandistickým než skutečně historickým, přestože se tváří jako vědecká práce.

Čerpal jsem i z knih, jež nejsou primárně psány jako historická literatura. Hospodářské škody, jež způsobilo Československu nacistické Německo, uvádí guvernér Národní banky československé Leopold Chmela v knize *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky*. Chmela podává informace věcně bez jakýchkoli politických a ideologických vlivů, protože knihu napsal v roce 1946. Chmelova kniha, je jediným mnou využitým literárním pramenem, který pochází z období,

jehož se diplomová práce týká. *Zahraniční obchod Československa* od Jaroslava Nykryna jsem využil při objasnění znárodnění zahraničního obchodu a vzniku výsadních společností. Ačkoli Nykrynova publikace není historická a zabývá se především problémy soudobého československého zahraničního obchodu (80. léta 20. století), přesto obsahuje celou řadu historicky využitelných informací. Z *Atlasu lodí – Československého námořního loďstva* od Jaroslava Pacovského a Vladimíra Podleny jsem čerpal pouze okrajově (založení Československé námořní plavby).

Používal jsem samozřejmě i literaturu psanou v současnosti. Na prvním místě zmíním druhý díl *Hospodářských a sociálních dějin Československa 1918 – 1992*, jejichž autorem je Václav Průcha, který se hospodářským a sociálním dějinám věnoval i před rokem 1989, kdy napsal *Hospodářské dějiny Československa*. Václav Průcha je zřejmě největším odborníkem v této problematice. Průchova kniha, jež se zabývá všemi aspekty hospodářského vývoje v letech 1945 – 1992 mi nejvíce pomohla, neboť jsem mohl poznatky v ní obsažené využít ve velké části mé diplomové práce. Podkapitola *Vlastnické přeměny v letech 1945 – 1946* mi umožnila zpřesnění informací z knih Václava Lhoty *Znárodnění v Československu* a Karla Kaplana *Znárodnění a socialismus*, které jsou ovlivněny dobou svého vzniku. Z podkapitoly *Únor 1948 a jeho hospodářské důsledky* jsem čerpal podklady pro zpracování znárodnění zahraničního obchodu. Z oddílu *Světová a československá ekonomika* jsem získal informace o hospodářských vztazích Československa s Násirovým Egyptem, jež výrazně ovlivnily i zahraniční obchod s textilem. Průchova kniha mi poskytla rovněž údaje k proměnám orientace zahraničního obchodu Československa, avšak zde nehrála klíčovou roli, protože o tomto tématu pojednává celá řada současných specializovaných publikací.

Informace ze zpolitizované publikace Jána Čierného jsem mohl uvést na pravou míru díky pracím Jaroslava Kučery *Žralok nebude nikdy tak silný*, Slavomíra Michálka *Nadeje a vytriezlivění*, Karla Sommera *UNNRA a Československo* a edici Karla Kaplana a Alexandry Špiritové *ČSR a SSSR 1945 – 1948, dokumenty, mezivládní jednání*. Tyto práce mně umožnily seznámit se s fakty, zamlčovanými v marxistické historiografii, jako byl

skutečný rozsah pomoci Československu v rámci programu UNNRA, okolnosti odmítnutí Marshallova plánu, zrušení jednání o spojenecké smlouvě s Francií nebo rabování sovětských vojáků v průmyslových závodech během osvobození Československa.

Ekonomickou situaci Československa koncem čtyřicátých a zejména počátkem padesátých let zpracovává Jiří Pernes v knize *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Publikace Bedřicha Utitze *Neuzavřená kapitola, politické procesy padesátých let* osvětluje úlohu politických procesů s ekonomickými odborníky jako katalyzátoru krize komunistického režimu v padesátých letech. Přestože Bedřich Utitz se ve své práci s výjimkou předmluvy k politickým procesům padesátých let nevyjadřuje, pouhý přepis průběhu soudních přelíčení dokonale vystihuje dobovou atmosféru.

Další kategorii tvoří literatura, jež se věnuje zahraničně obchodním vztahům Československa v období komunistického režimu. Úlohou Československa v RVHP se zabývá Karel Kaplan v knihách *Československo v RVHP* a *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo*. První Kaplanova publikace pojednává o RVHP v letech 1949 – 1955, druhá o následujícím vývoji této hospodářské organizace od roku 1956 do roku 1968.

O obchodu Československa se Západem pojednávají výše uvedené knihy Jaroslava Nykryna a Václava Průchy, tyto publikace se však obchodem Československa a Západu nezabývají primárně. Ekonomické vztahy Československa se Švédskem a Švýcarskem analyzují ve své práci *The role of Czechoslovak trade with neutral countries in the period of escalating Cold War: the cases of Switzerland and Sweden, 1949 – 1953*, která se jako první (a dosud jediná) zabývá danou problematikou, Eduard Kubů a Bohumír Brom.

Řada knih pojednává o Rozsypalově ekonomické reformě v roce 1958. Čerpal jsem z práce Zdislava Šulce *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Nejdůležitější pomůckou pro zachycení tohoto období československých hospodářských dějin jsou paměti samotného tvůrce této ekonomické reformy Kurta Rozsypala *Vývoj*

plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964, jež přináší ucelené informace o ekonomické reformě z roku 1958. Rozsypalovu knihu nepočítám mezi typickou vzpomínkovou literaturu, protože se ani tak nesoustředí na vlastní osobu autora, ale především uvádí informace o vývoji ekonomiky a hospodářských reformách v Československu padesátých let. Rozsypal objasňuje cíle hospodářské politiky Československa v padesátých letech a počátkem šedesátých let, přičemž hlavním cílem bylo dosažení hospodářské rovnováhy. Ve své práci kritizuje zejména negativní dopady zavedení chozrasčotu v československém hospodářství a zároveň přiznává paradox, že v době největší centralizace byla československá ekonomika relativně úspěšná. O Rozsypalově reformě se zmiňuje také Ota Šik ve svých pamětech.

Dále jsem použil pro svou diplomovou práci vzpomínkovou literaturu. Na prvním místě bych zmínil paměti Oty Šika *Jarní probuzení*. Autor v nich kromě Rozsypalovy reformy, přibližuje osobnost a ekonomické názory ministra zahraničního obchodu Richarda Dvořáka. K posouzení Dvořákovy osobnosti mi posloužila i vzpomínková kniha Lubomíra Štrougala *Paměti a úvahy*.

Poslední kategorii použité literatury tvoří knihy, jež mi sloužily při tvorbě poznámkového aparátu, jedná se především o publikace encyklopedického charakteru. Při tvorbě odkazů, které se týkaly osobností, jsem využíval knihu Milana Sojky *Kdo byl kdo – světoví a čeští ekonomové*, zatímco při práci na ostatních poznámkách *Lexikon našich hospodářských dějin* od Jany Geršlové a Milana Sekaniny.

Z výše uvedených důvodů absence odborné literatury o podnicích zahraničního obchodu jsem byl odkázán na bádání v archivech, kde jsem mohl studovat příslušné písemné prameny. Podle obsahu se jedná o prameny ergotechnické, neboť pojednávají o hospodářské činnosti. Z hlediska rozdělení podle funkční informační struktury pak jde o prameny bezprostřední. Prameny týkající se problematiky Centrotexu jsou vesměs určeny současníkům původců, nikoli budoucím či historikům. Prameny mnou použité jsou z velké většiny důvěrné, neboť sloužily pouze nejvyšším státním a stranickým orgánům, všechny pak náleží mezi prameny

institucionální povahy. Písemné prameny použité v mé diplomové práci patří mezi prameny sdělovací. Další kategorií diplomatického materiálu, který jsem použil při své diplomové práci, tvoří prameny evidenční. Jedná se především o statistické ročenky zahraničního obchodu, pocházející z druhé poloviny padesátých let.

Důležité pro mě byly zejména fondy těch institucí, které o Centrotexu ať přímo nebo nepřímo rozhodovaly (Hospodářská rada ÚV KSČ, Ministerstvo zahraničního obchodu, Národní banka československá). V archivu České národní banky jsem využil fond Národní banky československé, když jsem zpracovával téma splácení Brennerova úvěru. Ostatní materiály z tohoto fondu obsahují pouze útržkovité informace nebo jejich obsah s tématem nesouvisí.

V Národním archivu se nachází fond Hospodářská rada ÚV KSČ 1948 – 1951. Bez materiálů z tohoto fondu by moje diplomová práce vůbec nemohla vzniknout. Fond se skládá ze zápisů z jednání Hospodářské rady ÚV KSČ a z písemností, jež sloužily jako podklad k těmto jednáním anebo z nich vzešly a jelikož tento fond shromažďuje veškeré materiály týkající se československého hospodářství v letech 1948 – 1951 (obsahuje i některé dokumenty z roku 1952), tvoří materiály týkající se Centrotexu pouze nepatrný zlomek jeho celého obsahu, přesto jsou tyto materiály dostatečně rozsáhlé. Výhoda fondu Hospodářské rady ÚV KSČ a také fondu Národní banky československé spočívá v tom, že jsou dochovány kompletně a podávají tedy vyčerpávající přehled dané problematiky.

Dále jsem použil fondy Ministerstva zahraničního obchodu, rovněž z Národního archivu, které nebyly dosud zpracovány a mají dosud pouze provizorní označení. Obsah fondů Ministerstva zahraničního obchodu je značně různorodý, obsahují záznamy z jednání ministra zahraničního obchodu, situační zprávy, statistické ročenky, které pocházejí především z druhé poloviny padesátých let. Statistické ročenky jsou z archivních materiálů nejméně dobově podmíněné, neboť se soustředí pouze na fakta. Materiály z fondu Ministerstva zahraničního obchodu jsou dochovány torzovitě, neboť nebyly ještě úplně zpracovány.

Při práci s původními prameny je nutné brát v úvahu opět tehdejší dobové vlivy, například o nízké kvalitě československého textilního zboží nešlo počátkem padesátých let hovořit otevřeně jako po roce 1953. Změny plánu a škrty nebyly interpretovány jako nezbytná opatření, ale jako kroky vedoucí ke zlepšení již dobrého stavu. Prameny pocházející z přelomu čtyřicátých a padesátých let se vyznačují častým používáním eufemismů, jež někdy působí až nechtěně komicky, když materiály například tvrdí, že se československo-švýcarské obchodní vztahy nezhoršily kvůli nízké kvalitě československého spotřebního zboží, ale v důsledku obav švýcarských firem před československou konkurencí. Naproti tomu v materiálech z období po roce 1953 se hovoří mnohem otevřeněji, přestože ani ony nejsou prosty politického a ideologického ovlivňování. I v těchto pramenech jsou používány eufemismy, například neschopní zaměstnanci se označují jako nedostatečně zaškolení.

Z elektronických pramenů jsem čerpal z webových stránek Poslanecké sněmovny parlamentu České republiky, z nichž jsem získal informace o ústavě z roku 1948, která byla právním podkladem pro další vlnu znárodňování po roce 1948. Ústní prameny jsem využil, když jsem se setkal s panem inženýrem Jaroslavem Matoušem, který v Centrotexu pracoval v letech 1955 – 1992 a navštívil celou řadu zemí, s nimiž Centrotex obchodoval. Díky panu inženýru Matoušovi jsem získal cenné údaje, jež nejdou nalézt v pramenech ani v literatuře, například pašování speciálních jehel do textilních strojů nebo vývoz fezů do zemí severní a západní Afriky.

V první kapitole *Hospodářský a zahraničně politický vývoj Československa v letech 1945 – 1958* jsem zachytil okolnosti provázející vznik a vývoj Centrotexu. První kapitola se snaží zodpovědět otázky, týkající se vystižení vnitropolitické a mezinárodní situace v době třetí republiky a prvním desetiletí komunistického režimu v Československu. Vylíčení událostí z let 1948 – 1958 je nutné pro pochopení jednotlivých kroků Centrotexu. V první kapitole zpracovávám také události z období třetí republiky, abych našel odpověď na otázku, jaké byly důvody vzniku Centrotexu.

V podkapitole *Znárodňování v československém hospodářství po roce 1945* se zabývám jednotlivými fázemi znárodňování v československém hospodářství po roce 1945 a snažím se nastínit výchozí situaci před druhou vlnou znárodňování po převratu v únoru 1948. V následující podkapitole *Znárodnění zahraničního obchodu a vznik výsadních společností* se soustředím na znárodnění zahraničního obchodu coby jednu z posledních fází znárodnovacího procesu a vznik výsadních společností jako státně monopolních organizací zastřešujících zahraniční obchod. V dalších částech se zabývám mezinárodní situací po druhé světové válce a členstvím Československa v mezinárodních hospodářských organizacích. Podkapitola *Válečné škody* pojednává o dopadech druhé světové války na československou ekonomiku a v následujících podkapitolách přibližuji zahraniční obchod Československa od období těsně po skončení druhé světové války, kdy bylo Československo příjemcem mezinárodní pomoci z programu UNNRA, přes vyjednávání o přijetí Marshallova plánu, který nakonec Československo pod tlakem Sovětského svazu odmítlo a stalo se sovětským satelitem. Dále se pak snažím vystihnout postavení Československa v mezinárodních organizacích jako RVHP či GATT a závazky z tohoto členství vyplývající.

Za nejdůležitější podkapitolu první kapitoly považuji *Cíle zahraničního obchodu Československa*, která zachycuje strategii zahraničního obchodu Československa v raném období komunistického režimu. V této podkapitole jsem vytvořil vedle hlavní části dva oddíly, z nichž jeden se zabývá dovozem potravin a druhý zahraničním obchodem ve druhé polovině padesátých let. V podkapitole *Zahraniční obchod s textilem v období 1945 – 1948* se snažím vystihnout úlohu zahraničního obchodu s textilem v československém hospodářství mezi koncem druhé světové války a převratem v únoru 1948.

Druhou kapitolu, tedy vlastní text pojednávající o Centrotexu jsem rozdělil do dvou podkapitol, zatímco první zachycuje období před rokem 1953, kdy byl Centrotex spíše neúspěšný, druhá podkapitola se věnuje jeho úspěšnějšímu období po roce 1953. Ve druhé kapitole se soustředím na objasnění vlastní problematiky Centrotexu. Hlavní náplní této kapitoly je

srovnání ekonomické úspěšnosti Centrotexu ve dvou pětiletých časových úsecích. Na základě tohoto srovnání se snažím nalézt příčiny, proč byl Centrotex v letech 1953 – 1958 úspěšnější než v přecházejícím období 1948 – 1953. Dále uvádím jednotlivé reformy, jež se dotkly Centrotexu, objasňuji důvody jejich zavedení a zachycuji jejich vliv na hospodaření Centrotexu. Kromě toho se snažím vystihnout i další aspekty činnosti Centrotexu.

Rok 1953 jsem zvolil jako mezník, neboť tehdy došlo ke změnám, jež byly pro Centrotex ve sledovaném období nejzásadnější a to k zavedení sovětských hospodářských metod a změně orientace obchodních vztahů. Rok 1958 pak označuje období přijetí Rozsypalovy ekonomické reformy, jejíž dopad na Centrotex i na zahraniční obchod jako celek byl v porovnání s jinými odvětvími československého hospodářství poměrně malý.

První podkapitola se zabývá založením Centrotexu v roce 1948. Druhá podkapitola pojednávající o Centrotexu v letech 1948 – 1953 se dělí na hlavní část, jež objasňuje vývoj Centrotexu koncem čtyřicátých a na počátku padesátých let, tedy v jeho počátečním období, kdy musel čelit největším potížím, a dále ji tvoří pět oddílů. První využívá metodu případové studie a pojednává o propagační akci Centrotexu pomocí letadla Skymaster. V části *Vztah Centrotexu a Československých textilních závodů (ČTZ)* vysvětlují konflikt těchto dvou státních podniků a jeho řešení. Následující oddíl se zabývá podniky vnitřního obchodu, s nimiž Centrotex úzce spolupracoval. Oddíl *Reforma struktury výsadních společností v roce 1951 a její vliv na Centrotex* přibližuje reformu podniků zahraničního obchodu v roce 1951 a její vliv na Centrotex. Závěrečný oddíl první podkapitoly se pak věnuje vývoji majetku Centrotexu.

Druhá podkapitola se skládá z hlavní části a tří oddílů. Hlavní text analyzuje vývoj Centrotexu v letech 1953 – 1958, v jeho úspěšnějším období. První oddíl pojednává o využití reklamy v Centrotexu a ukazuje na snahu tohoto podniku zahraničního obchodu přiblížit se západním vzorům. Druhý oddíl vysvětluje zavedení sovětských hospodářských metod v československém zahraničním obchodě a týká se především počátků chozrasčotu, jenž byl považován za nejlepší způsob ekonomického řízení. Třetí oddíl se zmiňuje o vlivu Rozsypalovy ekonomické reformy na

organizaci Centrotexu a vysvětluje, proč se tato ekonomická reforma dotkla zahraničního obchodu v porovnání s jinými odvětvími československého hospodářství pouze okrajově. Poslední podkapitola druhé kapitoly se zabývá zaměstnanci podniků zahraničního obchodu a zejména Centrotexu. Tato podkapitola se od předcházejících odlišuje svým obsahem, protože se zabývá spíše sociálními než hospodářskými dějinami.

Za celkový přínos mé diplomové práce považuji zprostředkování informací o jednom z podniků zahraničního obchodu. Základ celé práce tvoří srovnání období 1948 – 1953 a 1953 – 1958. Uvedená období srovnávám jednak z hlediska ekonomické úspěšnosti Centrotexu, jednak z hlediska proměn ideologických, politických a ekonomických postojů vrcholných představitelů politického a hospodářského života. Jsem si vědom, že moje práce nemůže podat vyčerpávající přehled informací o Centrotexu v letech 1948 – 1958 vzhledem k nízké míře zpracování materiálů Ministerstva zahraničního obchodu, přesto jsem se snažil zpracovat dané téma v co největší možné šíři.

1. Hospodářský a zahraničně politický vývoj Československa v letech 1945 – 1958

1.1 Znárodňování v československém hospodářství po roce 1945

Po roce 1945 došlo v československém hospodářství k rozsáhlému znárodňování, což souviselo jednak s obecnými vývojovými trendy v poválečném evropském hospodářství (mj. Francie, Itálie, Velká Británie), jednak s nově nastoleným státním zřízením tzv. lidovou demokracií. Toto zřízení se vyznačovalo silně doleva posunutou politickou asymetrií, a tak v systému třetí Československé republiky neexistovaly pravicové strany. V poválečném Československu působily celkem čtyři politické strany v Českých zemích a čtyři na Slovensku, pokud budeme považovat Komunistickou stranu Slovenska za samostatnou. K socialismu se hlásili komunisté, sociální demokraté a národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté se deklarovali jako strany sociálně reformní. Znárodňování podporovaly všechny politické strany, spory panovaly pouze ohledně jeho rozsahu, nejradikálnější v tomto směru byli komunisté a sociální demokraté, nejmírnější národní socialisté. Společnou politiku formulovali komunisté společně s demokratickými stranami levice a středu v Košickém vládním programu.

Za předstupeň znárodnění lze považovat provedení rozsáhlých konfiskací, k nimž došlo v období těsně po skončení druhé světové války, přičemž na Slovensku se konfiskace majetku Němců, Maďarů a kolaborantů prováděla již za Slovenského národního povstání a po jeho porážce se vše vrátilo do původního stavu. Konfiskáty byly spravovány tzv. národními správci. Národní správa byla institucí dočasnou, politické strany se měly o osudu majetků pod národní správou dohodnout později. Dočasnost národních správ vystihl ve svém projevu na sjezdu národních správců šéf Ústřední rady odborových svazů (dále jen ÚRO) Antonín Zápotocký, když řekl: „Národní správa nemá jiný účel než řídit a spravovat

podnik do té doby, než bude rozhodnuto, zda bude podnik znárodněn, združstevněn, předán do rukou soukromému podnikateli nebo vrácen v ruce původního držitele.“¹

Konfiskáty pak tvořily speciální kategorii státních podniků, šlo o podniky zabavené Němcům, Maďarům a kolaborantům bez finanční náhrady, přičemž platila výjimka pro německé a maďarské antifašisty. Konfiskace německého, maďarského a kolaborantského majetku a ustanovování národních správ bylo diferencováno podle jeho velikosti, takže spadalo do kompetence různých stupňů národních výborů popřípadě ministerstev a na Slovensku mohla tyto úkony provádět i Slovenská národní rada. Místní národní výbory rozhodovaly o národní správě podniků do 20 zaměstnanců, zemědělských hospodářství do 50 hektarů, nemovitostí do pěti miliónů korun a ostatního majetku do výše 500 000 korun.² Konfiskáty získal do svého majetku Fond národní obnovy, jenž byl za tímto účelem zřízen. Tento fond přiděloval drobné konfiskáty novým vlastníkům. Pokud se nenašel nikdo, kdo by měl zájem o určitý konfiskovaný podnik, Fond národní obnovy pak tento podnik likvidoval.³

Zestátňování se však nemělo zastavit pouze u majetku Němců, Maďarů a kolaborantů. Snaha o rychlejší znárodnění vedla ke vzniku tzv. socialistického bloku, jenž se skládal z komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů. Lidovci a slovenští demokraté k bloku nenáleželi, neboť se jednalo o strany sociálně reformní. Strany socialistického bloku vytvořily ve druhé polovině června 1945 společně s ÚRO Národní hospodářskou radu, jež sloužila k řešení problémů týkajících se znárodnění.⁴ Komunisté, sociální demokraté a odboráři byli pro další znárodnění. Národní socialisté zastávali koncepci tzv. lidového kapitalismu, jenž spočíval v tom, že by se zaměstnanci díky vlastnictví akcií stali spoluvlastníky soukromých podniků, v nichž pracovali a rovněž

¹ LHOTA, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Praha, Svoboda, 1987, vydání první, s. 71.

² PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 72.

³ LHOTA, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Praha, Svoboda, 1987, vydání první, s. 232.

⁴ Tamtéž, s. 73.

propagovali družstevní vlastnictví. Menší podniky, jež přešly do národní správy, měli získat národní správci jako soukromý majetek. Koalice, jež se nazývala národní blok nebo socialistický blok, byla pouze dočasná, protože po prosazení znárodňovacích zákonů a po volbách v roce 1946, se národní socialisté soustředili na spolupráci s ostatními demokratickými stranami, přestože blok formálně trval nadále.

Kromě konfiskací se začalo připravovat systematické znárodnění. K vypracování osnovy znárodňovacího dekretu se zřídila Koordinační subkomise při Ústřední komisi pro znárodnění průmyslu v čele se sociálním demokratem Karlem Maiwaldem⁵. Své zástupce v ní měly všechny politické strany, ÚRO, Ústřední svaz československého průmyslu, Úřad předsednictva vlády a Ministerstvo průmyslu. Síly zastoupené v Koordinační subkomisi se názorově rozcházely. Na jedné straně komunisté, sociální demokraté a ÚRO požadovali další znárodnění, národní socialisté, lidovci a odborníci varovali před jeho přílišnou ukvapeností. Vliv zbývajících slovenských politických stran, Strany slobody a Strany práce, byl jen marginální. Dalšími významnými osobnostmi kromě Karla Maiwalda, které v Koordinační subkomisi zasedaly, byli například komunista Ludvík Frejka⁶ (později popravený v procesu s Rudolfem Slánským) nebo národní socialista Emanuel Šlechta (předseda strany po únoru 1948).

Komise vypracovala návrh osnovy zákona o znárodnění. Zástupcům demokratických stran v komisi se podařilo dosáhnout kompromisu a ze znárodnění byly vyjmuty podniky textilního, dřevozpracujícího a sklářského průmyslu. Roku 1946 dosahovala úroveň výroby v textilním průmyslu 50% úrovně roku 1937. Textilní průmysl podobně jako ostatní odvětví utrpěl škody během války. Například Přerov, hlavní centrum

⁵ Karel Maiwald (1902 – 1979) – český ekonom a statistik, představitel keynesovské makroekonomie, 1945 – 1948, ředitel Státního úřadu plánovacího.

⁶ Ludvík Frejka (1904 – 1952) – český ekonom, 1941 – 1945 národohospodářský poradce komunistických členů Státní rady československé v Londýně, 1945 – 1948 tajemník národohospodářské komise ÚV KSČ, člen státní plánovací komise a poradce místopředsedy, posléze předsedy vlády Klementa Gottwalda, 1948 – 1952 přednosta národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky.

textilní výroby, byl během osvobozování vydrancován Rudou armádou, jež zde způsobila škodu ve výši téměř osmdesát miliónů korun.⁷

Na základě prezidentského dekretu z 23. května 1945 došlo k prvním konfiskacím.⁸ První znárodnění se uskutečnilo v oblasti filmového průmyslu. Komunistický ministr informací Václav Kopecký vypracoval dekret, v němž připravil podklady pro znárodnění filmu. Proti tomu se stavěli národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté. Například ministr za Demokratickou stranu Ivan Pietor uvedl, že plánem zestátnění filmu překračuje Košický vládní program.⁹ Komunisté nakonec znárodnění filmu prosadili. 11. srpna 1945 vstoupil dekret o znárodnění filmu v platnost.

Znárodnění bylo zahájeno až po 28. říjnu 1945 (komunistickým režimem byl 28. říjen slaven jako Den znárodnění, nikoliv jako výročí vzniku Československa). Výsledky jednání Národní hospodářské rady vedly ke vzniku dalšího právního podkladu pro znárodnění, kterým byl prezidentský dekret z 24. října 1945 o znárodnění dolů, bank, pojišťoven, hutí a podniků nad 500 zaměstnanců. Dekret se týkal znárodnění dolů, podniků energetického, zbrojního a klíčového průmyslu. Nepojednával o znárodnění velkých podniků textilního, dřevozpracujícího a sklářského průmyslu, kde výjimku tvořily sklářské hutě.¹⁰

Znárodnění mělo podporu napříč politickým spektrem, prezident Edvard Beneš uvedl v rozhovoru pro britský deník *Manchester Guardian*: „Když jsme po osvobození Československa dělali hospodářskou válečnou bilanci našeho klíčového průmyslu a bank, zjistili jsme, že banky byly úplně vyplundrovány a zničeny tímto německým postupem a průmysl buď odcizen nebo vyvlastněn z rukou původních vlastníků, neboť byl z většiny

⁷ KAPLAN, KAREL; ŠPIRITOVÁ, ALEXANDRA (ed.): *ČSR a SSSR 1945 – 1948, dokumenty, mezivládní jednání*, Brno, Doplněk, 1997, vydání první, s. 48 – 49.

⁸ §28/1945 Sb. částka: 14, Dekret prezidenta o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>; 108/1945 Sb. částka: 48, Dekret prezidenta o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>

⁹ §50/1945 Sb. částka: 24, Dekret prezidenta o opatřeních v oblasti filmu, <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>; LHOTA, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Svoboda, Praha, 1987, vydání první, s. 89.

¹⁰ §100/1945 Sb. částka: 47, Dekret prezidenta o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>; §102/1945 Sb. částka: 47; Dekret prezidenta o znárodnění akciových bank <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>; LHOTA, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Svoboda, Praha, 1987, s. 113

v rukou lidí německého původu. Bylo prostě nemožné vrátit tento majetek do rukou českých jednotlivců nebo je konsolidovat za značné státní podpory a bez nových finančních záruk. Stát by nemohl finančně podpořit velké množství jednotlivců a vrátit jim – na útraty všech ostatních obyvatel – jejich velké majetky. Bylo proto v zásadě spravedlivější a lepší ponechat je ve veřejném vlastnictví a prohlásit je zásadně za státní majetek.“¹¹

Během provádění znárodňovacího procesu docházelo k rozdílům v jednotlivých oblastech hospodářství, což záviselo na obsazení postu ministra příslušného rezortu. V období před volbami v roce 1946 byl největším zastáncem znárodňování ministr průmyslu sociální demokrat Bohumil Laušman, neboť komunisté nechtěli ztratit před volbami podporu soukromých rolníků a živnostníků. Rovněž ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka hájil ve svém rezortu soukromé vlastnictví. Zahraniční obchod Československa se tedy v letech 1945 – 1948 orientoval především na západní státy, protože soukromí podnikatelé preferovali prosperitu svých firem před ideologickými hledisky. Před únorovým převratem tedy nepřešla do státního vlastnictví žádná firma zabývající se zahraničním obchodem s výjimkou podniků konfiskovaných.

Komunisté se stali nejradikálnějšími propagátory znárodňování až po svém vítězství ve volbách 1946. Po volbách zahájili komunisté mnohem radikálnější hospodářskou politiku. Do vládního nařízení z 23. července 1946 prosadili ustanovení, že již žádný konfiskát nesmí být přidělen soukromým vlastníkům. Všechny konfiskované podniky bez ohledu na počet zaměstnanců se tak staly státním majetkem.

V tomto období se také ujasnily postoje jednotlivých politických stran ke znárodňování. Zatímco komunisté prosazovali radikální řešení tohoto problému, lidovci, slovenští demokraté i národní socialisté zastávali umírněné postoje. V sociální demokracii neexistoval na problematiku znárodňování ucelený pohled. Ve straně vznikla tři názorová křídla. Na krajní levici stál Zdeněk Fierlinger, jenž sympatizoval s KSČ, a který byl často ve svých názorech radikálnější než samotní komunisté. Střed tvořili příznivci ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Také Laušmanovy

¹¹ KAPLAN, KAREL: *Znárodnění a socialismus*, Praha, Práce, 1968, vydání první, s. 46.

názory se blížily pozicím KSČ. Naproti tomu ministr výživy Václav Majer, vedoucí představitel pravého křídla strany, se orientoval jednoznačně na spolupráci s ostatními demokratickými stranami.

Potravinářský průmysl spadal pod Ministerstvo výživy, ostatní pod Ministerstvo průmyslu. Ministr průmyslu pak jmenoval ředitele jednotlivých průmyslových odvětví, obsazení míst ředitelů se rozhodovalo podle stranického klíče, což vedlo k posílení komunistického vlivu po volbách, kdy byly funkce přeobsazeny tak, aby to odpovídalo výsledkům voleb. Základem ekonomiky se stal národní podnik. Po znárodnění získal podnik i pobočné závody potřebné k výrobě. Co má dostat národní podnik a co má zůstat původnímu vlastníku se stalo předmětem šetření. Toto šetření nezřídka záviselo na tom, jaké politické názory zastávali úředníci, kteří jej prováděli. Vznik národních podniků znamenal redukci počtu průmyslových závodů, protože se bývalé soukromé podniky často slučovaly. V roce 1946 bylo zestátněno již 60,9% procent průmyslové výroby, v potravinářském průmyslu dosáhl podíl národních podniků 26,4%.¹² Tento fakt vyplýval z rozdílného přístupu Bohumila Laušmana a Václava Majera. Na Slovensku nedošlo k tak rychlému zakládání národních podniků, což bylo dáno politikou sboru pověřenců, v němž měla většinu Demokratická strana, jež se nejdůsledněji stavěla za ochranu soukromého majetku. Svou roli tu hrál též fakt, že na Slovensku neexistovalo příliš mnoho velkých podniků.¹³

Národní podniky byly řízeny ústředními a oblastními orgány pro znárodněný průmysl, jež měly zprostředkovat komunikaci mezi vládou a národními podniky. Národní podniky samotné řídilo představenstvo. V souladu s ideologií tzv. lidové demokracie, jež tvořil jak ředitel se svými náměstky, tak zástupci odborů. Zastoupení odborů ve vedení podniků představovalo výhodu zejména pro KSČ, jež díky své silné pozici v odborech měla možnost ovlivňovat chod podniků např. podílet se na jmenování ředitelů, a po jejím vítězství ve volbách došlo k dalšímu posílení jejího vlivu. Národní socialisté navrhovali rovnoměrné zastoupení stran Národní fronty v závodních radách, aby bylo možné zabránit jejich

¹² LHOta, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Praha, Svoboda, 1987, vydání první, s. 208.

¹³ Tamtéž, s. 209.

ovládnutí komunisty. Ve většině národních podniků, jejichž závodní rady byly ovládané komunisty, však tento návrh narazil na odpor.¹⁴

Národní podniky dostaly postavení samostatných právnických osob. Stát na ně převedl čistou hodnotu majetkové podstaty. Na státní rozpočet nebyly napojeny přímo, ale přes vyrovnávací účet vedený Ministerstvem financí. Specifické postavení měly potravinářské podniky. V jejich představenstvech zasedali kromě managementu a odborářů také zástupci zemědělců jako dodavatelů. Zástupce státu jmenoval ministr výživy, na Slovensku po konzultaci s pověřencem pro výživu a zásobování.¹⁵

Průvodním jevem znárodnování se stala centralizace bank, jež byly státem převzaty po 28. říjnu 1945. Komunisté požadovali reorganizaci bankovníctví po vzoru sovětské Gosbanky (jediná státní monopolní banka), a jelikož by takové opatření bylo pro ostatní strany nepřijatelné, uchýlili se komunisté ke kompromisu. V Českých zemích se všechny banky rozdělily mezi Živnostenskou banku, Legiobanku (o její zachování se zasloužili především národní socialisté) a Moravskou banku, na Slovensku pak mezi nově zřízenou Slovenskou banku, která vznikla sloučením Sedliacké banky, Ľudové banky a Myjavské banky, a Tatrabanku, jež převzala Stredoslovenskou banku.¹⁶

V roce 1947 kdy se zostřovaly vnitropolitické poměry, se významný spor odehrál kolem znárodnění velkoobchodu s textilem. Komunisté využili několika případů hospodářské kriminality v tomto sektoru, aby požadovali jeho znárodnění. Za návrh komunistů se stavěla levicová část sociální demokracie. Ministr vnitřního obchodu Alexej Čepička společně s ministryní průmyslu Ludmilou Jankovcovou předložili společný návrh na znárodnění velkoobchodu s textilem, který byl nakonec schválen.

Odrazem nových majetkových poměrů v pounorovém Československu pak byla nová ústava, schválená 9. května 1948, jež sice zaručovala vlastnická práva, zároveň však obsahovala pasáž, v níž se uvádělo, že nikdo

¹⁴ Tamtéž, s. 211.

¹⁵ Tamtéž, s. 213.

¹⁶ Tamtéž, s. 223.

nesmí zneužívat vlastnického práva ke škodě celku.¹⁷ Právě toto ustanovení poté často sloužilo jako záminka k vyvlastňování majetku.

1.2 Znárodnění zahraničního obchodu a vznik výsadních společností

Ke znárodnění zahraničního obchodu v Československu došlo až po únoru 1948, protože v předcházejícím období politici demokratických stran hájili jeho soukromé vlastnictví a klíčové Ministerstvo zahraničního obchodu zastával národní socialista Hubert Ripka. Po únorovém převratu v roce 1948 byl uzákoněn státní monopol pro zahraniční obchod. Dobová komunistická propaganda uváděla jako důvod znárodnění hospodářskou kriminalitu a antikomunismus podnikatelů, jenž se měl projevovat orientací na západní státy.¹⁸ Hlavními důvody k zestátnění zahraničního obchodu byla snaha o absolutní kontrolu devizového trhu a obava z reprodukce buržoazie. Ve dnech 27. a 28. dubna 1948 schválilo Ústavodárné národní shromáždění „balík“ 75 zákonů, z nichž se většina dotýkala znárodnění.¹⁹ Podle ústavy z 9. května 1948 již náležel monopol zahraničního obchodu státu.²⁰

Soudobé materiály hovoří, že v důsledku úniku deviz přišlo Československo o asi tři až pět miliard korun. Kromě těchto faktů byli podnikatelé napadáni za nedostatečnou ochotu obchodovat s východním blokem a za to, že preferují dovoz zboží před jeho vývozem. Od zřízení výsadních společností si komunistické vedení slibovalo lepší koordinaci zahraničního obchodu s výrobou. Znárodněný zahraniční obchod měl také pomoci lépe řešit problémy vzniklé v československém hospodářství po katastrofální neúrodě z roku 1947. Státní podniky se měly podle tvrzení materiálů Hospodářské rady ÚV KSČ podřizovat direktivám snadněji než

¹⁷ Ústava z 9. května 1948, §9, odst. 3,
http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

¹⁸ NYKRYN, JAROSLAV: *Zahraniční obchod ČSSR*, Praha, Svoboda, 1988, vydání první, s. 39.

¹⁹ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 198.

²⁰ Ústava z 9. května 1948, §152, odst. 1,
http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

soukromí podnikatelé, čímž by se lépe dařilo napravovat škody způsobené právě takovými mimořádnými událostmi, jako byla sucha v roce 1947.²¹

Argumenty, používané Hospodářskou radou ÚV KSČ, jsou ideologické, neboť se snaží zdůrazňovat pouze negativní jevy spjaté se soukromým podnikáním v zahraničním obchodě, a neuvádí jeho výhody, protože takové pojetí by nezapadalo do připravovaného plánu na znárodnění zahraničního obchodu. Komunistická ideologie předpokládala, že centrálně plánované hospodářství je efektivnější než soukromé tržní a že je centrálně plánovaný zahraniční obchod s převahou orientace na Sovětský svaz a státy východního bloku imunní vůči cyklickým ekonomickým krizím v zemích s tržním hospodářstvím. Obchod se Západem se měl postupně omezovat a sloužit pouze jako prostředek získávání surovin, jež byly nedostupné ve východním bloku. Navíc komunistická ideologie považovala buržoazii za „vykořisťovatelskou“ společenskou třídu.

Soukromí podnikatelé naproti tomu obnovovali své předválečné obchodní styky, které byly zaměřené na Západ a stejně jednali i při navazování nových obchodních styků. Se soukromými firmami se dalo jednat lépe než s nepružnými sovětskými monopolními organizacemi zahraničního obchodu. Sovětský svaz a jiné země východního bloku nebyly solventními obchodními partnery, jednak v důsledku válečných škod (Polsko), jednak v důsledku své zaostalosti (balkánské státy).²²

Právním podkladem pro znárodnění zahraničního obchodu se stal zákon 119/1948 sb. Výsadní společnosti se podle něj staly akciovými společnostmi, protože toto uspořádání bylo obvyklé na Západě. Tento status výsadním společností měl usnadnit obchod se Západem. Ve skutečnosti výsadní společnosti akciovými společnostmi nebyly, akcionáři (státní podniky) neměli téměř žádné pravomoci. Výsadní společnosti se vyznačovaly všemi nevýhodami státního monopolu, zejména složitou byrokratickou organizací a centrálním plánováním, což brzdilo rozvoj

²¹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13, Přehled nejdůležitějších hospodářských odvětví v době od VIII. sjezdu ÚV KSČ, kapitola X. Zahraniční obchod, podkapitola znárodnění zahraničního obchodu.

²² PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 235.

hospodářství. Jistou výhodou pak byla silná pozice těchto státních podniků vůči zahraničním partnerům.

Národohospodářské oddělení ÚV KSČ navrhovalo koncepci zahraničního obchodu. Obchod měl být zásadně odloučen od výroby. Jako samostatné právnické osoby by vystupovaly také podniky zahraničního a vnitřního obchodu. Měly se vytvořit jednotlivé výsadní společnosti a do jejich kompetence by spadaly jednotlivé znárodněné exportní a importní podniky. Reorganizační a soustředovací proces měla podle tohoto návrhu řídit ředitelství výrobních podniků.²³ V roce 1952 získaly podniky zahraničního obchodu právní status, do té doby se nazývaly výsadní společnosti. Po reorganizaci zajišťovalo zahraniční obchod celkem 23 výsadních společností.²⁴

Jako výjimky národohospodářská komise ÚV KSČ stanovila zahraniční obchod se specifickým zbožím, pro něž by bylo zbytečné zřizovat podniky zahraničního obchodu. Podle návrhu se výjimka vztahovala i na podniky, které vyžadovaly souvislost mezi obchodem a technickou činností, což se týkalo především těžkého strojírenství.²⁵

Spolupráce mezi výrobou a zahraničním obchodem měla být zajištěna přímým stykem technických referentů ústředního ředitelství výroby, samostatností nových dovozních a vývozních společností, vhodnou dislokací těchto odborů až do sídel národních podniků a závodů. Plánovalo se zřízení poradního a koordinačního sboru pro každou společnost zahraničního obchodu, v němž by byla zastoupena výroba i obchod. Správní rady měly být obsazovány tak, aby byl zajištěn dostatečný vliv výroby a své zastoupení měly i ostatní rezorty. Jmenování osob do správních rad by zajišťovala podle návrhu Národohospodářské komise KSČ z 3. května 1948. Drobné spory mezi výrobou a zahraničním obchodem se

²³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13, Materiál pro vedení strany Organizace zahraničního obchodu (návrh národohospodářské komise ÚV KSČ z 3. května 1948).

²⁴ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Doplněk, Brno, 2009, vydání první, s. 199.

²⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13, Materiál pro vedení strany Organizace zahraničního obchodu (návrh národohospodářské komise ÚV KSČ z 3. května 1948).

měly řešit dohodou jejich představitelů, závažnější měla řešit plánovací komise a ty nejzávažnější národohospodářské oddělení KSČ.²⁶

Neměly se tvořit oddělené exportní a importní společnosti, s výjimkou těch případů, kdy vývoz neodpovídal dovozu a naopak. Přitom se měly omezit společnosti zahraničního obchodu na vývoz nebo dovoz zboží vyráběného určitým odvětvím. Slučován také neměl být vnitřní a zahraniční obchod, ale všude, kde to umožňovala povaha výrobku a možnosti výroby i potřeby domácího a zahraničního trhu, vyžadovaly rychlé přesuny výrobků původně určených na domácí trh a na zahraniční trh a naopak.²⁷

Průmysl zaujal k výše uvedeným návrhům záporné stanovisko. Zástupci kovoprůmyslu se zavázali splnit veškeré úkoly, jež jim byly uloženy, zároveň žádali, aby si podobné závazky uložily i ústřední úřady, zejména ministerstva. Dalším požadavkem představitelů kovoprůmyslu bylo zřízení organizačních svazů pro podniky vnitřního a zahraničního obchodu. Ředitelství těchto organizačních svazů by bylo podřízeno ministerstvům vnitřního a zahraničního obchodu. Nesouhlasili s rozdělením ústředních orgánů na tři části – výrobu, vnitřní obchod a zahraniční obchod a podřízením třem ministerstvům (průmyslu, vnitřního obchodu a zahraničního obchodu).²⁸

Zástupci kovoprůmyslu upozorňovali na možnost přílišné byrokratizace, kompetenčních sporů, narušení vztahů mezi výrobou a prodejem, nedosahování optimálních cen v exportu, zvýšení úniku deviz, snížení zodpovědnosti, svalování viny za případné neúspěchy z jednoho na druhého. Dále poukazovali na „politickou nespolehlivost“ zaměstnanců v zahraničním obchodu.²⁹

Představitelé kovoprůmyslu se shodovali s návrhem národohospodářské komise KSČ na vytvoření obchodních podniků, jež by sloužily zahraničnímu obchodu a tuzemskému prodeji. Souhlasili i s tím, že obchodní podniky mají podléhat ministerstvům zahraničního a vnitřního

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13, Národní archiv Praha: Stav reorganizace obchodu znárodněného průmyslu k dnešku (polemika mezi návrhem zástupců kovoprůmyslu a návrhem národohospodářské komise a ministerstev).

²⁹ Tamtéž.

obchodu, jež budou jejich činnost řídit a koordinovat a jmenovat jejich ředitele.³⁰

Zástupci průmyslu požadovali, aby nově zřízené podniky zahraničního obchodu zůstaly v organizačním svazku ústředních orgánů, zatímco ministerstva zahraničního a vnitřního obchodu chtěla rozdělit ústřední orgány na tři celky – výrobu, vnitřní obchod a zahraniční obchod. Spor tedy spočíval v tom, zda oddělit obchod a výrobu pouze hospodářsky a finančně, jak požadoval průmysl nebo i organizačně, což bylo záměrem ministerstev vnitřního a zahraničního obchodu. Podle návrhu průmyslu měly podléhat podniky zahraničního a vnitřního obchodu svým ministerstvům prostřednictvím ústředních orgánů, kdežto ministerstva požadovala, aby jim obchodní podniky podléhaly přímo.³¹

Ministerstva nesouhlasila s návrhem představitelů průmyslu, že příliš zdůrazňuje hledisko podniko-hospodářské a ziskové na úkor vyšších zájmů. Jejich stanovisko se prý projevilo v přílišném „forsírování“ odbytu při vývozu do zahraničí, zejména do těch zemí, kde podniky dosáhly nejlepších cen. Národní podniky podle tvrzení ministerstev upřednostňovaly výrobu pro ně nejziskovější, přičemž nebraly ohled na vyšší hlediska, především na plnění vývozního plánu, dovozního plánu a plánu spotřeby. K tomu zástupci průmyslu namítli, že se tyto potíže odstraní po přijetí jejich návrhu.³²

Ministerstva odmítala návrh průmyslu z 10. května 1948 z těch důvodů, že nelze řídit a kontrolovat činnost podniků, jež by podléhaly ještě jinému ministerstvu. Představitelé podniků proti tomu argumentovali poukazem na to, že ministerstva spolu jednájí i o jiných záležitostech a návrh průmyslu by je tedy nezatížil tak, jak tvrdí. Zástupci průmyslu rovněž uváděli příklad, že v centrálně plánovaném hospodářství veškeré finance podléhají Ministerstvu financí, včetně financí v průmyslu a přesto se provádění finančních, daňových a poplatkových záležitostí nevyjímá ze záležitostí průmyslových podniků a nepodléhá Ministerstvu financí přímo.³³

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

Ministerstva uvedla jako námitku proti návrhu kovoprůmyslu, že by vlastně ředitelé podniků řídili ministerstva, s čímž zástupci průmyslu nesouhlasili a tezi zastávanou ministerstvy označili za absurdní. Dále uváděli, že vznik jimi požadovaných ústředních orgánů nijak neomezí pravomoci ministerstev. Ministři podle návrhu průmyslu rovněž mohli odvolat ředitele jednotlivých ústředních orgánů.³⁴

Na názor ministerstev, že plán zahraničního obchodu se na rozdíl od plánu výroby nedaří plnit, reagovali představitelé průmyslu zdůvodněním, že po znárodnění v zahraničním obchodě nebyl ještě nastaven nový cenový systém. Podle zástupců průmyslu měl být v průběhu dalšího vývoje tento nedostatek odstraněn. Představitelé průmyslu přiznali, že za nedostatečné zpracování cenové politiky jsou zodpovědní i oni sami.³⁵

Další příčiny viděli zástupci průmyslu mimo sektor průmyslu, především v nemožnosti naplánovat vývoj zahraničního obchodu, který je ovlivňován nejen příčinami uvnitř Československa, ale i vnějšími okolnostmi. Poukazovali na fakt, že každý stát se snaží vyrobit co nejvíce běžného spotřebního zboží sám a navrhovali, aby se zahraniční obchod Československa soustředil na vývoz speciálního spotřebního zboží a především investičních statků, což požadovali představitelé kovoprůmyslu. Ti považovali své odvětví za nejperspektivnější, protože podíl investičních statků na celkovém vývozu Československa během období posledních dvaceti let rostl, v roce 1929 činil 10,85%, v roce 1937 16,9%, v roce 1947 23,2% a v roce 1948 měl tvořit vývoz investičních statků podle plánu 35% celkového československého exportu. Dalšími příčinami byly shledány neúroda z roku 1947 a únorový převrat, jehož důsledkem bylo oslabení pozice Československa na Západě. Například Spojené státy zrušily smlouvu o dovozu československých kuličkových ložisek. Neúroda zase způsobila zvýšení dovozu potravin na úkor dovozu potřebnějšího zboží, zejména surovin a strojů. Na rozdíl od ochlazení vztahů se Západem je příznivě přijímáno navázání zahraničně obchodních vztahů se zeměmi třetího světa, což bylo podle tvrzení ministerstva

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

doloženo cestou ministra zahraničního obchodu Antonína Gregora do Indie.³⁶

Zástupci kovoprůmyslu zpochybnili tvrzení, že by příčinou neúspěchů zahraničního obchodu bylo neprovedení reforem navrhovaných ministerstvy zahraničního a vnitřního obchodu. Navrhovali, aby Ministerstvo zahraničního obchodu místo provedení reformy, odstranilo překážky v zahraničním obchodě. Kromě toho se mělo soustředit na změnu orientace států.³⁷

Ministerstvo zahraničního obchodu poukázalo na skutečnost, že zahraniční obchod je oddělen od výroby ve státech s plánovaným hospodářstvím. Představitelé průmyslu se stavěli proti návrhu ministerstva, neboť sovětský vzor, který chtělo ministerstvo přijmout, neodpovídal podle jejich názoru československé realitě, protože zahraniční obchod činil v sovětském hrubém domácím produktu pouze 3% a sovětská ekonomika nebyla zaměřena na rozdíl od československé na export. Dále upozornili na to, že Sovětský svaz vyváží především zemědělské produkty, u nichž kontrola cen nevyžaduje velkou pozornost, zatímco Československo vyváží zejména průmyslové zboží, jehož cena je obtížně kontrolovatelná. Zástupci průmyslu dokonce poukázali na těžkopádnost sovětského zahraničního obchodu, jež by v Československu mohla způsobit potíže, poněvadž jeho ekonomika byla orientovaná mnohem více na vývoz.³⁸

Ministerstvo vnitřního obchodu požadovalo oddělení výroby od distribuce, výjimku připouštělo u národního podniku Baťa, protože měl dobře organizovanou distribuční síť. Zástupci průmyslu žádali, aby podobné postavení jako národní podnik Baťa měly všechny průmyslové závody.³⁹

Představitelé průmyslu tvrdili, že nedostatky vzniklé v dosavadní praxi, především v kovoprůmyslu lze odstranit. Zdůrazňovali především, že řada z těchto nedostatků vznikla v důsledku přílišné centralizace, a tak nechtěli

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

přijmout systém podle jejich mínění ještě centralizovanější. Návrh zástupců průmyslu měl zabránit odtržení prodeje od výroby.⁴⁰

Zástupci průmyslu se vyjádřili i k problematice cenové politiky. Podle jejich názoru by zahraniční obchod odtržený od výroby nemohl v centrálně plánovaném systému správně tvořit ceny. Představitelé průmyslu odmítali hradit ztráty při prodeji jednoho druhu zboží ziskem z prodeje jiného zboží. Zástupci kovoprůmyslu uvádí jako příklad vývoz automobilů Škoda Tudor do Polska, kde Ministerstvo zahraničního obchodu zabránilo mladoboleslavské Škodě vyvážet automobily za cenu stanovenou samotným podnikem, pouze slíbilo dorovnat podniku ztrátu. Poláci chtěli nakoupit auta po 65 900 korunách za kus, zatímco podnik požadoval 77 000 korun, ministerstvo zasáhlo a stanovilo prodejní cenu na 75 000 korun za kus. Proto zástupci kovoprůmyslu dokazovali tímto případem odtrženost centrálních orgánů od výroby. Celý systém vyrovnávání zisku označovali za špatný, protože by mohl také poskytnout záminku některým podnikům, aby požadovaly vyšší dorovnání, než bylo potřebné.⁴¹

Dále upozorňovali představitelé průmyslu na fakt, že Polsko podobný přístup uplatňuje i u dalších československých výrobků, neboť představitelé polského obchodu vědí o tzv. vyrovnání ze strany Ministerstva zahraničního obchodu, a že stejně začíná k Československu jako k obchodnímu partnerovi přistupovat i Jugoslávie. Tyto státy pak tlačí československé podniky do nižších prodejních cen. Podniky kovoprůmyslu měly v důsledku této obchodní politiky utrpět ztrátu ve výši jedné miliardy korun.⁴²

Kromě toho návrhy představované ministerstvem mohly vést podle zástupců kovoprůmyslu k úniku deviz, jenž mohl dosáhnout výše několika miliard korun. Navíc by návrh ministerstev znamenal ztrátu zodpovědnosti, jež by se podle reformy připravované ministerstvy rozdělila mezi výrobu, vývozní organizace, dovozní a distribuční organizace, což by vneslo do československého obchodu chaos. Návrh ministerstev by přinesl podle mínění průmyslu i politické komplikace, především posílení vlivu

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž.

„politicky nespolehlivých“ osob z oblasti obchodu. Obchod by měl podle tohoto názoru převahu nad výrobou.⁴³

Báňský průmysl žádal vytvoření více podniků zahraničního obchodu podle jednotlivých oborů těžby. Požadavek se týkal především obchodu s uhlím. Zástupci chemického průmyslu podali také drobné pozměňovací návrhy. Představitelé textilního průmyslu souhlasili s návrhem ministerstev, avšak doporučovali vytvořit podnik zahraničního obchodu nejprve v rámci ústředního ředitelství a teprve poté jej převést pod Ministerstvo zahraničního obchodu. Důvodem pro jejich postoj byly obavy, že by nedostatečným spojením a neuváženými zásahy výroby mohlo dojít k novým těžkostem. Kožedělný průmysl požadoval vznik samostatné společnosti zahraničního obchodu, avšak pod jedním ústředním ředitelstvím. Zástupci sklářského průmyslu souhlasili se vším, pouze žádali přesnější úpravu cen ve vnitřním obchodě, představitelé keramického průmyslu se shodovali s názorem zástupců textilního průmyslu. Papírenský průmysl požadoval vlastní podnik pro vnitřní distribuci, jinak souhlasil se stanoviskem ministerstev.⁴⁴

První výsadní společnost, která získala stanovy, byly Československé hutě. Veškerý vývoz se měl soustředit ve výsadní společnosti Ferromet, jen Poldi Kladno mohla své výrobky vyvážet nezávisle. Vnitřní obchod měly zajišťovat prodejny Sdružel, Helika, Runa a Ferra, přičemž poslední jmenovaná zároveň disponovala sklady.⁴⁵

Jednání Hospodářské rady ÚV KSČ z 26. listopadu 1948 znamenalo přelom v dějinách československého zahraničního obchodu, neboť právě na něm došlo ke schválení založení výsadních společností. Schválena nebyla pouze výsadní společnost Kandex, jež se měla zabývat zahraničním obchodem s cukrovinkami, protože by její sortiment byl příliš úzký. Místo toho se doporučilo rozšířit oblast obchodu Centrokomise. Ostatní výsadní společnosti byly schváleny. Schváleny byly společnosti Kovo (obchodovalo

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Národní archiv Praha: Námety průmyslových sekcí na nové uspořádání distribuce a zahraničního obchodu; KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13.

⁴⁵ Národní archiv Praha: Československé hutě – zásady distribuční a nákupní organizace hutí; KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 13.

především s elektrotechnikou), Koh-i-noor (soustředil se na obchod se školskými a kancelářskými potřebami), Koospol (obchodoval s potravinami), Ferromet (zabýval se obchodem se železem, ocelí, nástrojářskou ocelí, dráty, rourami, zalomenými hřídelemi a kotli), Metalimex (soustředil se především na obchod s metalurgickými surovinami a produkty), Poldi (později převedená do Ferrometu), Československé sladovny (později převedeny do Koospolu), Československé doly a Centrokomise. Odloženo bylo jednání o podnicích Dovozy investičních statků, Drevimpex a Diex.⁴⁶ Další fází byl vznik podniků zahraničního obchodu Chemapol (obchodoval s výrobky chemického průmyslu), Československá keramika, Československá akciová společnost pro vývoz skla, Oleaspol (později byl sloučen s Koospolem) a Československá akciová společnost pro vývoz chmele 1. srpna 1948.⁴⁷

Později vznikly výsadní společnosti Carboexport (později sloučený s Metalimexem), Chmel a slad (později sloučený s Koospolem), Papco (obchodovalo s papírem), Československá celulóza (obě organizace byly později převedeny do Ligny), Metrtrans (později převedený do Čechofrachtu – zabýval se námořní dopravou a mezinárodním zasilatelstvím), Exico (obchodovalo s koženými výrobky), Cukrex (později převeden do Koospolu), Ligna (zabývala se obchodem s produkty dřevozpracujícího a papírenského průmyslu), Technopol (pozdější Technoexport, soustředil se na vývoz kompletních výrobních závodů a zařízení, zejména energetických, důlních, hutních, chemických a potravinářských), Merkuria (obchodovala se spotřebním zbožím) a Darex (1951 zrušen, nahrazen Tuzexem, prodával zahraniční a domácí úzkoprofilové zboží za poukázky tzv. bony).⁴⁸

Velmi významné byly společnosti Strojexport (vyvážel a dovážel zařízení pro těžbu uhlí, stavební a silniční stroje, mostní konstrukce, osobní a nákladní železniční vozy), Strojimport (zabýval se vývozem a dovozem

⁴⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 3, archivní jednotka 41, Zápis ze schůze Hospodářské rady ÚV KSČ z 26. listopadu 1948.

⁴⁷ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Centrotex.

⁴⁸ NYKRYN, JAROSLAV: *Zahraniční obchod ČSSR*, Praha, Svoboda, 1988, vydání první, s. 46.

kovoobráběcích a tvářecích strojů, nástrojů a měřidel, číslicových systémů, dřevoobráběcích a sklářských strojů, zařízení pro povrchovou úpravu a strojně technologických souborů) a především Omnipol, který obchodoval se zbraněmi. Kromě toho byly určeny za nositele monopolu Slovenské magnezitové závody, Báňská prodejna, Gramofonové závody, Antikva, Československý státní film a Orbis.⁴⁹

U ostatních výsadních společností byly navrženy úpravy. Výsadní společnost Kovo měla dovážet jen takové suroviny, které nemohly dovézt jiné monopolní společnosti anebo měly zvláštní ráz, takže bylo lepší, když je dovážela výsadní společnost Kovo. Nákladní auta, autobusy, trolejbusy a speciální vozidla se měly prodávat společně s osobními automobily a motocykly. Dopravní prostředky mohli prodávat výrobci přímo, museli k tomu však mít od výsadní společnosti Kovo svolení. Obchodní podnik Kovo měl mít formu akciové společnosti. Doporučení o kádrech v podniku Kovo mělo provést oddělení pro průmysl, obchod a peněžnictví, jež mělo získat za převzetí směrníc odpovědnost.⁵⁰ V případě výsadní společnosti Kovo usilovaly o změnu jejích stanov zástupci kovoprůmyslu, jimž se nakonec vyhovělo.

Se zřizováním podniků zahraničního obchodu souviselo rušení filiálek západních podniků na území Československa. Zmíněné filiálky měly být převzaty podniky zahraničního obchodu. Existence poboček zahraničních podniků byla nevyhovující především z ideologických důvodů, neboť umožňovala vliv těchto společností na československé hospodářství a posilovala jeho vazby na Západ a dále neodpovídala koncepci plánovaného hospodářství, v níž veškerý zahraniční obchod zajišťovaly státní podniky zahraničního obchodu. Proto musely být všechny filiálky zahraničních podnikatelů zrušeny.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 3, archivní jednotka 41, Zápis ze schůze Hospodářské rady ÚV KSČ z 26. listopadu 1948.

1.3 Válečné škody

Poválečné Československo vyšlo z války ekonomicky oslabené. Československé hospodářství nebylo tak silně postiženo a bezprostředně poničeno při bojových akcích jako například polské, i když velké československé průmyslové závody byly v době nacistické okupace bombardovány spojenci.

Nejvíce však byla ekonomika státu poškozena hospodářským vykořisťováním ze strany nacistického Německa. V Protektorátu byl zaveden systém řízeného hospodářství. Tento systém se vyznačoval snahou o maximální hospodářskou soběstačnost, upřednostňováním válečné výroby před ostatní výrobou a regulací vývozu a dovozu, přičemž zahraniční obchod byl omezen na spojenecké a neutrální státy.⁵¹ Se vznikem Protektorátu Čechy a Morava byla zahájena reorganizace hospodářství podle říšského vzoru. Ve vládě Jaroslava Krejčího bylo zřízeno Ministerstvo hospodářství, v jehož čele stál říšský Němec Walter Bertsch, a jemuž podléhalo téměř celé protektorátní hospodářství. Pro kontrolu dodržování stanovené hladiny cen vznikly dozorčí úřady, jejichž kompetence byly ve skutečnosti mnohem širší.⁵² Kurz protektorátní koruny k říšské marce byl stanoven na 1:10, zatímco reálná hodnota se pohybovala mezi 1:6 a 1:7.⁵³ Od prvního října 1940 začala fungovat celní unie mezi Protektorátem a Říší. Díky podhodnocení koruny mohli Němci v Protektorátu nakupovat o 1/3 levněji a celní unie znemožnila jakoukoli kontrolu vzájemných peněžních transakcí. Národní banka musela proplácet tzv. dotační šeky k úhradě výloh na pobyt příslušníků wehrmachtu, SS a gestapa na území Protektorátu.⁵⁴ Nacisté zabavovali zlato a devizy. České devizy se mimo jiné používali v programu Deutsche Spende, určeném na nákup spotřebního zboží pro německé obyvatele Protektorátu.⁵⁵ Vzhledem k přechodu ke korporativnímu hospodářství došlo ke slučování bank –

⁵¹ CHMELA, LEOPOLD: *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky*, Praha, Orbis, 1946, vydání první, s. 15.

⁵² Tamtéž, s. 21 – 22.

⁵³ Tamtéž, s. 29.

⁵⁴ Tamtéž, s. 31.

⁵⁵ Tamtéž, s. 22.

Česká průmyslová banka se sloučila se Živnostenskou bankou, Pražská úvěrní banka byla zlikvidována a Legiobanka přešla pod Creditanstalt der Deutschen. Omezena byla i činnost spořitelů a občanských záložů.

Do všech větších podniků byli dosazeni treuhänderi, kteří často svým neodborným zasahováním způsobili problémy. Škody vznikaly i úpadkem pracovní morálky českých zaměstnanců, kteří nechtěli pracovat pro okupanty. Suroviny byly po celou dobu Protektorátu vykupovány za ceny platné k 15. březnu 1939, stroje byly často odvezeny do Německa bez placení.⁵⁶ Za účelem válečné výroby byly postaveny některé závody, například rafinérie v Litvínově. Po zahájení okupace došlo k zabavení lokomotiv, vagonů a nákladních automobilů. Podrobnou analýzu škod způsobených nacisty vypracoval jako podklad k procesu se státním tajemníkem Karlem Hermannem Frankem ředitel Národní banky Československé Leopold Chmela.

1.4 UNNRA a Marshallův plán

V období těsně po válce provozovaly západní mocnosti politiku postoponemtu (odkladu), jejíž zásadou bylo nejednat o mírovém uspořádání během války, ale až při mírových rozhovorech s poraženými státy. Tato politika vyhovovala zahraničněpolitickým koncepcím Edvarda Beneše a Jana Masaryka, kteří viděli úlohu Československa v poválečné Evropě jako „most mezi východem a západem.“ Se sílícími rozpory mezi oběma bloky se však tato koncepce ukázala být neudržitelnou.

Československá ekonomika v roce 1945 využívala pomoc z programu UNNRA, na němž se podílely zejména Spojené státy, Velká Británie a Kanada. Sovětský svaz poskytoval hospodářskou pomoc svým spojencům, přestože byl válkou těžce postižen. Z propagandistických důvodů však nemohlo Stalinovo vedení připustit, aby hospodářskou pomoc poskytoval jen Západ. Československo dostalo v rámci programu UNNRA 273 miliónů dolarů, v důsledku této pomoci československé hospodářství nakonec ušetřilo půl miliardy dolarů. UNNRA pomohla Československu i textilními

⁵⁶ Tamtéž, s. 161.

surovinami (vlna, bavlna, konopí, hotové oděvy).⁵⁷ Do Československa bylo dodáno 21 803 tun bavlny, 10 169 tun vlny a 1 589 tun látek.⁵⁸ V textilním průmyslu UNNRA nejvíce pomohla při obnově textilních továren v Brně. Vedoucím mise UNNRA v Československu byl sovětský diplomat P. I. Alexandrov. Československo se stalo šestým největším příjemcem pomoci UNNRA po Číně, Polsku, Itálii, Jugoslávii a Řecku.⁵⁹ Nejvíce pomoci směřovalo na východní Slovensko, Ostravsko a Brněnsko. Tyto oblasti utrpěly nejvíce škod v důsledku válečných operací. UNNRA dále Československu pomohla v ostatních odvětvích průmyslu při obnově dopravní sítě (dodávky lokomotiv, vagonů, nákladních automobilů), v zemědělství a zdravotnictví. Československý úřad UNNRA (od 10. srpna 1945 Československý úřad pro hospodářskou obnovu), jenž sloužil ke spolupráci s misí UNNRA, vedl nejprve František Němec a poté Miroslav Kerner.⁶⁰ Po únorovém převratu stanul v čele tohoto úřadu Josef Mašek, ale jeho působení nebylo významné, neboť úřad byl v té době již v likvidaci.⁶¹

O tom, že nákup zboží z programu UNNRA byl pro Československo výhodnější než odebírání zboží ze Sovětského svazu, svědčí i dobové prameny. V roce 1948 stála bavlna z akce UNNRA 17 korun za kilogram, kdežto kilogram sovětské bavlny stál 28 korun, přičemž světové ceny bavlny dosahovaly 30 korun za kilogram. Kilogram vlny jakosti A stál v rámci akce UNNRA 60 korun a jakosti B 47 korun, na světovém trhu činila cena vlny jakosti A 68 korun za kilogram a jakosti B 63 korun, na domácím trhu byla cena vlny 70 korun za kilogram. Vysoké ceny domácí vlny způsobovaly, že se v československém textilním průmyslu téměř nepoužívala. Umělá vlákna z domácí produkce stála 32 korun za kilogram, posléze se cena zvýšila na 48 korun za kilogram.⁶²

⁵⁷ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 119; MICHÁLEK, SLAVOMÍR: *Nadeje a vytržlivost*, Bratislava, Veda, 1995, vydání první, s. 42; Slavomír Michálek uvádí odlišné údaje – Československo dostalo 253 miliónů dolarů.

⁵⁸ SOMMER, KAREL: *UNNRA a Československo*, Opava, Slezský ústav AV ČR, 1993, vydání první, s. 59.

⁵⁹ Tamtéž, s. 15.

⁶⁰ Tamtéž, s. 16.

⁶¹ Tamtéž, s. 104.

⁶² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 52, archivní jednotka 380, Ceny některých textilních surovin.

Československo v programu UNNRA nehrálo jen roli příjemce, ale i dárce, do Polska, Jugoslávie a Rakouska dodalo svůj cukr v hodnotě 8,5 miliónu dolarů.⁶³ Program UNNRA tvořil v listopadu 1945 celou polovinu československého dovozu v roce 1945.⁶⁴

Kromě programu UNNRA se zapojilo Československo do programu US-Surplus, jenž spočíval ve zlevněném nákupu amerických válečných přebytků.⁶⁵ V roce 1947 UNNRA přestala v Československu působit, což byl jednak důsledek zlepšení československé hospodářské situace, jednak zhoršení vztahů se Spojenými státy. Československo bylo rovněž vyřazeno z amerického programu čerpání úvěrů. Americký státní tajemník James Byrnes dal Bance pro export a import dal pokyn zastavit poskytnutí úvěru pro Československo ve výši sto padesáti miliónů dolarů, protože českoslovenští delegáti tleskali na pařížské konferenci sovětskému delegátu Andreji Vyšinskému během projevu, v němž útočil na Spojené státy. Hlavním důvodem přerušení americké pomoci Československu nebylo samozřejmě toto jednání, ale postupné československé sbližování se Sovětským svazem.⁶⁶

Účinek pomoci UNNRA zeslabily požadavky Sovětského svazu, který chtěl část ze zásilek použít ve prospěch svojí armády. Průmyslové zboží, které obdržely společnosti Omnipol a Kotva měl dostat Vojenstorg, který o ně oficiálně požádal ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Ztráty způsobené Československu měly být kompenzované dodávkami zboží, které Sovětský svaz zabavil nepřátelským státům.⁶⁷ Poměrně malé válečné škody, jež utrpělo Československo, vedly k tomu, že mohlo část zboží použít pro export.⁶⁸

⁶³ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 119.

⁶⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Přehled zahraničního obchodu Republiky Československé za měsíc listopad 1945.

⁶⁵ MICHÁLEK, SLAVOMÍR: *Nadeje a vytríezlivení*, Bratislava, Veda, 1995, vydání první, s. 59.

⁶⁶ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 166.

⁶⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 44, archivní jednotka 307, Informace pro pana ministra (Bohumil Laušman).

⁶⁸ Národní archiv Praha: Přehled zahraničního obchodu Republiky Československé za měsíc listopad 1945, KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305.

Zahraniční obchod se orientoval z 80% na státy západní Evropy. Hlavním obchodním partnerem se stalo Švýcarsko, jež díky své neutralitě nebylo válkou postiženo, a tak se jeho obyvatelé nemuseli omezovat pouze na nákup základních životních potřeb. Komplikaci vztahů Československa a západních států představovalo rovněž znárodnování.⁶⁹ Představitelé západních zemí poskytli Československu řadu nabídek, aby tento proces oddálili, například Spojené státy se nabídly, že zajistí Československu zdarma venezuelskou naftu.⁷⁰

Rozpory mezi Československem a západními velmocemi nastaly okolo poválečné rekonstrukce Německa a československo-francouzské spojenecké smlouvy. Československo-francouzská smlouva odpovídala československému konceptu zahraniční politiky jako mostu mezi Východem a Západem a měla se stát obdobou československo-sovětské smlouvy. Zatímco se jednání protahovala, během roku 1947 opustili komunisté francouzskou vládu. Tato událost posloužila československým komunistům jako záminka k tomu, aby Československo odstoupilo od jednání o smlouvě s Francií.⁷¹ Československo se rovněž postavilo proti Clay-Douglasovu plánu, jenž se týkal poválečné obnovy Německa. Američané hodlali v Německu ponechat některá průmyslová zařízení, která požadovalo také Československo.⁷²

Naprosto zásadní význam pro Československo měl Marshallův plán. Tento plán, který představil americký ministr zahraničí George Marshall, sloužil k poskytnutí hospodářské pomoci evropským zemím. Západoevropské země se k Marshallově plánu postavily jednoznačně kladně, zatímco Sovětský svaz zaujal nejprve rezervovaný postoj. Z hlediska čistě ekonomického by Marshallův plán pomohl i jemu, znamenal by však prosazení americké koncepce poválečného uspořádání Evropy („jednotný svět“) na úkor sovětské (sféry vlivu). Proto nakonec

⁶⁹ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské dějiny Československa*, Praha, Svoboda, 1974, vydání první, s. 262.

⁷⁰ MICHÁLEK, SLAVOMÍR: *Nadeje a vytriezlivění*, Bratislava, Veda, 1995, vydání první, s. 51.

⁷¹ KUČERA, JAROSLAV: *Žralok nebude nikdy tak silný*, Praha, Argo, 2005, vydání druhé (první české), s. 31 – 32.

⁷² Tamtéž, s. 30.

Sovětský svaz Marshallův plán odmítl. Schůzku ministrů zahraničí tří evropských velmocí (Velká Británie, Francie, Sovětský svaz), jež se konala v Paříži, sovětský ministr zahraničí Molotov demonstrativně opustil s tvrzením, že plán příliš zasahuje do vnitřních záležitostí států, jež by pomoc přijaly.⁷³

Československo chtělo Marshallův plán nejprve přijmout, přičemž souhlasili i komunisté, protože tento plán by československému hospodářství mohl pomoci. Ani Sovětský svaz zpočátku nebyl proti československé účasti na pařížské konferenci o Marshallově plánu, ale sledoval odlišné cíle. J. V. Stalin chtěl, aby se tzv. lidově demokratické státy konference zúčastnily jen proto, aby ji zablokovaly, záhy si to však rozmyslel a vyzval je k bojkotu celé akce. Sovětský svaz se snažil ovlivňovat hospodářskou politiku Československa již dříve. Důkazem toho byla dohoda z listopadu 1945 o československých dodávkách jáchymovského uranu do Sovětského svazu.⁷⁴ Stalinovu tlaku se Československo nakonec podřídilo.

Posléze však Stalinovo vedení změnilo názor na československou účast na konferenci k Marshallově plánu a pozvalo si československou delegaci. Schůzka se uskutečnila 9. července 1947. Stalin sdělil zástupcům Československa, že si nepřeje jeho účast na Marshallově plánu. Jediný člen delegace, jenž se mu snažil oponovat, byl Jan Masaryk. Během pobytu delegace v Moskvě jednala o této změně situace československá vláda a usnesla se na neúčasti na pařížské konferenci k Marshallovu plánu.

Hospodářský vliv Sovětského svazu stoupl při překonávání následků sucha v roce 1947. Sovětský svaz dodal Československu vlastní obilí, přestože sám jej měl nedostatek. Šlo o 200 000 tun pšenice, 200 000 tun krmných obilovin a krmné kukuřice, 60 000 tun draselného hnojiva, 5 000 tun dusíkatého hnojiva, 20 000 tun bavlny, olejnatá semena, hrách, čočku, vlnu a také nerostné suroviny.⁷⁵ Stalinovo vedení Sovětského svazu

⁷³ ČIERNY, JÁN: *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa (1941 – 1948)*, Bratislava, Pravda, 1979, vydání první, s. 363.

⁷⁴ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 124 – 126.

⁷⁵ ČIERNY, JÁN: *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa (1941 – 1948)*, Bratislava, Pravda, 1979, vydání první, s. 271.

přikročilo k této akci ze strategických důvodů, přestože v samotném Sovětském svazu byl obilí nedostatek. Komunisté vydávali tento akt Sovětského svazu za alternativu vůči Marshallovu plánu. Sovětská pomoc byla jednorázová, zatímco Spojené státy v rámci Marshallova plánu poskytovaly pomoc zemím západní Evropy až do roku 1952. Kvalita dodávky byla kritizována některými demokratickými politiky například Miladou Horákovou, jež ve svém parlamentním projevu prohlásila: „Kvalitativní podmínky dodávek nebylo možné jednotně určit, ale doteď získané z došlých dodávek, když získáváme pšenici ne sice s přísnými kvalitativními požadavky, ale dobře je, že ji vůbec dostáváme, než abychom nedostali žádnou.“⁷⁶

K prosovětské orientaci Československa přispěly i další mezinárodní smlouvy. Ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka a člen politbyra Anastas Ivanovič Mikojan uzavřeli 11. prosince 1947 smlouvu o obchodu a plavbě mezi Československem a Sovětským svazem⁷⁷, dále dohodu o výměně zboží mezi oběma státy⁷⁸ a dohodu o jejich vědecko-technické spolupráci⁷⁹.

Komunistický převrat v únoru 1948 znamenal zavedení jednostranné orientace hospodářství na Sovětský svaz. Mezitím v roce 1947 byla založena západními státy organizace COCOM⁸⁰, jež sloužila ke kontrole obchodování se socialistickými státy. Členskými státy byly Austrálie, Belgie, Kanada, Dánsko, Francie, Německo, Řecko, Itálie, Japonsko, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, Španělsko, Turecko, Velká Británie a Spojené státy, pozorovateli pak Rakousko, Finsko, Irsko, Nový Zéland, Švédsko a Švýcarsko. COCOM se zabýval hlavně obchodem se zbraněmi, dále s technikou využitelnou pro vojenské účely (radary, mikroskopy, počítačí stroje), léky (zejména penicilinem a streptomycinem), jež by mohly sloužit k výrobě biologických zbraní. COCOM ovlivňoval i vývoz technických novinek v západních zemích – například speciálních

⁷⁶ Tamtéž, s. 276.

⁷⁷ KAPLAN, KAREL; ŠPIRITOVÁ, ALEXANDRA (ed.): *ČSR a SSSR 1945 – 1948, dokumenty, mezivládní jednání*, Brno, Doplněk, 1997, vydání první, s. 466.

⁷⁸ Tamtéž, s. 471.

⁷⁹ Tamtéž, s. 474.

⁸⁰ Coordinating Committee for Multilateral Export Controls.

jehel do textilních strojů, jež se proto tajně pašovaly do Československa. Obchodu s textilem se opatření organizace COCOM netýkala.⁸¹ COCOM se stal jednou z příčin založení Rady vzájemné hospodářské pomoci, protože státy východního bloku byly v důsledku kontroly vývozu uplatňované Západem vystaveny nedostatku surovin a výrobků, jemuž se snažily čelit zintenzívněním hospodářské spolupráce.

Vláda projednávala osnovu nového zákona o zahraničním obchodě 19. prosince 1947. Schůzi zahájil předseda vlády Gottwald s doporučením, že zákon je nutné schválit, neboť československé hospodářství se bude orientovat především na Sovětský svaz a ostatní tzv. lidově demokratické státy. S návrhem osnovy byli seznámeni ministr financí Jaromír Dolanský a ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka, jejichž rezortů se týkal především. Gottwald dále uvedl, že jejich ministerstva dostala v této věci už podpory. Ripka i Dolanský s ním nesouhlasili, protože šlo jen o záruky podpory. Místopředseda vlády Petr Zenkl vyslovil pochybnosti o tom, zda Ministerstvo financí je schopné přejímat státní záruky, jež návrh obsahoval. V podstatě šlo o to, že by vláda mohla domlouvat úvěry bez schválení parlamentem. Dolanský vyvracel Zenklovu námitku tvrzením, že při možnostech, jaké získá Československo spoluprací se Sovětským svazem, se nemůže stát, aby se dostalo do vleklejších hospodářských potíží. Zenkl pak ještě poukázal na dvouletý plán. Ministr zahraničního obchodu Ripka naproti tomu tvrdil, že navrhovaná opatření nemají s dvouletkou žádnou souvislost. Jednání byli přítomni i ředitel statistického úřadu Eduard Outrata a předseda Nejvyššího kontrolního úřadu J. Friedmann. Ministři z demokratických stran a hospodářští odborníci navrhovali, aby byla pro úvěr, který by vláda žádala, stanovena maximální výška. Ministr výživy Václav Majer podotkl, že vláda v této věci nemůže rozhodnout.⁸² Neúčast Československa na konferenci k Marshallovu znamenala přechod k východnímu bloku.

⁸¹ P. ing. Jaroslav Matouš, bývalý zaměstnanec Centrotexu, rozhovor z 30. dubna 2009.

⁸² KAPLAN, KAREL; ŠPIRITOVÁ, ALEXANDRA (ed.): *ČSR a SSSR 1945 – 1948, dokumenty, mezivládní jednání*, Brno, Doplněk, 1997, vydání první, s. 474 – 479.

1.5 Rada vzájemné hospodářské pomoci a československé působení v této organizaci

Důsledky odmítnutí Marshallova plánu zasáhly ekonomiky zemí sovětského bloku. Zejména Rumunsko a Bulharsko, jejichž hospodářství bylo slabé, usilovaly o vznik hospodářské organizace socialistických států. Zástupci Rumunska a Bulharska vždy na společných schůzích představitelů socialistických států zdůrazňovali potřebu založení takové organizace.

Sovětský svaz jako rozhodující síla v socialistickém bloku se nejprve stavěl proti myšlence hlubší integrace, během podzimu 1948 se stanovisko Moskvy začalo měnit, protože si i sovětské vedení začalo uvědomovat, že vznik takové organizace by posílil vliv Sovětského svazu na jeho satelity a zároveň by omezil jejich zahraničně politické styky se Západem. Aby mohla taková organizace působit s maximálním snížením vlivu států mimo sovětský blok, musela být ustanovena měna, v níž by se prováděly vzájemné obchodní transakce. Touto měnou se stal sovětský rubl. Posílení rublové oblasti přinesl přechod Číny do rublové oblasti. Sovětský svaz proto provedl úpravy kurzu své měny, jež umožnily, aby mohla být kryta zlatem. Poskytoval členským státům RVHP i zlato, přičemž na rozdíl od západních států nebyl vázán breton-woodskými dohodami. Výsadní postavení Sovětského svazu v RVHP lze doložit tím, že například Československu bylo často z jeho strany navrhováno, aby odebíralo zboží, které nepotřebovalo. Takové požadavky vůči Československu nevzněl žádný jiný stát východního bloku.

Během přípravných jednání o vzniku RVHP zastupoval Československo Ludvík Frejka. Československo při zakládání RVHP usilovalo o koordinaci vývozu a dovozu v těchto obchodních komoditách – bavlně, jutě, lnu, kůži, barevných kovech, olejnatých semenech a nerostných olejích. Společné výrobní programy se týkaly automobilů, motocyklů, traktorů a kuličkových ložisek. Československo navrhovalo i společný plán pěstování technických plodin.⁸³ Požadavek společné koordinace zahraničního obchodu

⁸³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Zasedání rady a byra RVHP (vypracoval Bohuslav Laštovička).

s textilními surovinami je logický, protože Československo bylo zcela závislé na jejich dovozu. Aby je mohlo získat, nabízelo státům, které je produkovaly pomoc při výstavbě závodů na zpracování textilních surovin. Další československý návrh předpokládal, aby členské země RVHP odebíraly luxusní textilní zboží z Československa, které bylo jeho nejvýznamnějším producentem, a nikoli ze Západu, jak tomu bylo před vznikem RVHP. Tento svůj požadavek prosadilo Československo u Sovětského svazu již při uzavírání jejich obchodní smlouvy v roce 1948, kladně jej přijaly i Rumunsko a Bulharsko.⁸⁴

Členské státy RVHP musely v rámci závazků této organizace minimalizovat svůj obchod se Západem. Byla proto ustanovena komise, která by obchod se Západem regulovala. Členské státy RVHP se zavázaly, že na Západě budou kupovat pouze zboží nezískatelné uvnitř organizace. Zaostalejší členské země, které neměly zřízené obchodní pobočky na Západě, měly právo využívat služeb podniků zahraničního obchodu vyspělejších států. O obchodech se státy mimo RVHP se měly členské země vzájemně informovat. Snaha minimalizovat obchod se Západem se vztahovala například na licence. Pokud členský stát zakoupil licenci na Západě, měly právo ji sdílet i ostatní státy RVHP.⁸⁵ Z materiálu lze vyčíst, že princip vzájemné pomoci vyhovoval především Sovětskému svazu jako hegemonu RVHP.

Protože Československo bylo společně s NDR nejrozvinutějším členským státem RVHP, dodávalo ostatním členům svoje výrobky. Platební morálka některých chudších států způsobovala československému hospodářství potíže. Aby se těmito potížím zabránilo, požadovalo Československo lepší kontrolu vzájemných obchodních transakcí v rámci RVHP. Partneři v RVHP nedodržovali termíny dodávek. Opožděny byly dodávky masa z Polska, hliníku z Maďarska i nafty z Rumunska. Také Československo vedlo evidenci vlastních dodávek do členských států

⁸⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Dělní výrobní programy.

⁸⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, O zahraničním obchodě mezi zeměmi Rady a kapitalistickými státy.

RVHP.⁸⁶ Hospodářská vyspělost Československa vedla k tomu, že ostatní státy odebíraly jeho průmyslové výrobky, především strojírenské.

Koncem roku 1948 vypracovalo sovětské a rumunské politbyro společně návrh hospodářské organizace socialistických zemí. ÚV KSČ tento dokument schválil 31. prosince 1948.⁸⁷ Ve dnech 5. – 8. ledna 1949 se konala v Moskvě ustavující schůze RVHP. Zakládajícími členy RVHP se staly Sovětský svaz, Československo, Bulharsko, Maďarsko, Polsko a Rumunsko. Centrálním orgánem RVHP se stalo Byro, do nějž každá členská země delegovala svého zástupce. Československo zastupoval Josef Goldmann^{88, 89}. Vznik RVHP nevyvolal na Západě větší obavy, protože členy této hospodářské organizace byly především chudší státy a ani bohatší členské země nemohly konkurovat Západu vzhledem k svému centrálně plánovanému hospodářství. Americký deník *Philadelphia Inquirer* napsal 28. ledna 1949: „Nový ruský moskevský plán nemůže být považován v žádném smyslu za náhradu Marshallova plánu. Rusko totiž nedává, nýbrž bere. Poukazuje se na to, že při zřízení Rady nebylo nic řečeno o proudu rublů z Ruska do států jihovýchodní Evropy (naproti tomu proud dolarů do západní Evropy).“ *Wall Street Journal* pak napsal, že význam RVHP není ekonomický, ale jen politický.⁹⁰ Tvzení amerického tisku je celkem pravdivé, dobové materiály jej však interpretují jako důkaz amerických obav ze vzniku RVHP.

Na první schůzi RVHP, konané ve dnech 26. – 28. dubna 1949, přistoupila Albánie. Na této schůzi se členské státy rozhodly zrušit dosavadní hospodářské smlouvy s Jugoslávií, šlo o čistě politický akt, tyto

⁸⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Podklad pro poradu Rady vzájemné hospodářské pomoci.

⁸⁷ KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první, s. 36.

⁸⁸ Josef Goldmann (1912 – 1984) – český ekonom, za druhé světové války působil na Statistickém ústavu Oxfordské univerzity, od roku 1943 pracoval pro národohospodářskou komisi londýnského vedení KSČ, 1947 se stal ředitelem, Ústavu pro hospodářský a sociální výzkum při socialistické akademii a náměstkem předsedy Státního úřadu plánovacího. V roce 1954 byl v rámci politických procesů uvězněn, 1960 amnestován, 1963 rehabilitován, působil v Ekonomickém ústavu ČSAV.

⁸⁹ KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první, s. 47.

⁹⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Reakce západního tisku a rozhlasu na vznik Rady vzájemné hospodářské pomoci.

smlouvy byly často výhodné. Od bližší ekonomické spolupráce s Jugoslávií ustoupilo i Československo.⁹¹

Na další schůzi RHVP v Sofii došlo k přijetí tzv. sofijských usnesení, jež znamenala rozšíření vzájemného obchodu a omezení obchodu s kapitalistickými státy.⁹² Sofijská usnesení dopadla nepříznivě především na Československo, jež jako průmyslově vyspělý stát mělo se Západem četné obchodní kontakty. Balkánským státům RHVP byly na této schůzi přislíbeny úvěry. Hospodářskou pomoc poskytly státy RVHP také Číně a Severní Koreji.⁹³

V roce 1950 byla vypracována československo-sovětská obchodní smlouva na léta 1951 – 1955. Československo mělo podle ní dodat Sovětskému svazu omezený sortiment těžkého a přesného strojírenství výměnou za obilí, traktory a investiční statky.⁹⁴ Během jednání o této smlouvě upozornil československý ministr financí Dolanský sovětského ministra zahraničního obchodu Lošakova, že Československo nemá dostatek surovin na výrobu zboží pro Sovětský svaz. Lošakov navrhl Dolanskému zvýšit dovoz železné rudy ze Švédska, jež bylo hlavním dodavatelem této suroviny do Československa.⁹⁵ V roce 1950 se členem RVHP stala NDR.

Akcelerující studená válka společně s vypuknutím korejské války způsobila militarizaci ekonomik členských států RVHP. Státy sovětského bloku zahájily realizaci nákladných zbrojních programů, které se ukázaly být nereálné. Československo dodávalo v rámci zbrojních programů Sovětskému svazu již od roku 1945. Zbrojní programy vážně poškodily ekonomiku členských států RVHP počátkem padesátých let. Nadměrná výroba pro vojenské účely byla jednou z příčin hospodářské krize v zemích RVHP. Proto vlády členských států přistoupily k drastickým měnovým reformám, československá vláda tak učinila v roce 1953. V NDR vypukly

⁹¹ KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první, s. 54.

⁹² Tamtéž, s. 63.

⁹³ Tamtéž, s. 75.

⁹⁴ Tamtéž, s. 82 – 83.

⁹⁵ Tamtéž, s. 98.

proti nepopulárním opatřením masové demonstrace, jež tvrdě potlačila Rudá armáda.

Po Stalinově smrti změnil Sovětský svaz svou obchodní politiku. Nové vedení obnovilo obchodní styky s Jugoslávií a zároveň navázalo styky se skandinávskými zeměmi, SRN a Tureckem.⁹⁶ Tato koncepce zahraničního obchodu se nazývala Nový kurz. Kromě rozšíření obchodu se státy mimo RVHP znamenala zmírnění růstu těžkého a zbrojního průmyslu a naopak silnější rozvoj průmyslu spotřebního, zemědělství a služeb. Snížily se vojenské investice a naopak vzrostly výdaje v sociální sféře. Ve státech východního bloku došlo díky této hospodářské politice ke vzestupu ekonomiky.⁹⁷

Přeorientování obchodních vazeb ze Západu na Sovětský svaz a jeho blok přineslo hospodářské potíže, jejichž příčinou byl i nepružný centrálně plánovaný hospodářský systém. Šlo totiž o druhé přeorientování československého zahraničního obchodu v poměrně krátkém časovém období. Nejprve šlo o nahrazení Německa jako hlavního obchodního partnera z předválečného období. V roce 1937 tvořil zahraniční obchod s Německem přes 17,5% dovozu a 16,9% vývozu celého československého zahraničního obchodu. V důsledku změny orientace československého zahraničního obchodu dosahoval jeho dovoz v prvním pololetí 80,5% hodnoty z roku 1937 a vývoz 78,9 % téže hodnoty. Tyto údaje byly navíc příznivě ovlivněny rozprodáním přebytečných zásob z programu UNNRA, takže skutečná situace byla ještě závažnější.⁹⁸

Ještě v roce 1947 byli největšími odběrateli československého zboží neutrální Švýcarsko a Švédsko, samo Československo pak odebíralo nejvíce zboží ze Spojených států a Velké Británie. Sovětský svaz byl v roce 1947 mezi dodavateli zboží do Československa na osmém místě, přičemž ze zemí východního bloku před ním stála Jugoslávie na šestém místě, a mezi

⁹⁶ Tamtéž, s. 173.

⁹⁷ Tamtéž s. 179 – 181.

⁹⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Příloha dopisu ministra zahraničního obchodu Huberta Ripky předsedovi vlády Klementu Gottwaldovi.

odběrateli československého zboží byl Sovětský svaz na jedenáctém místě.⁹⁹

Tyto neúspěchy však nemohlo komunistické vedení otevřeně přiznat a dávalo je za vinu diskriminačním opatřením západních států a později také „spikleneckým centřům uvnitř KSČ“. V největším politickém procesu s Rudolfem Slánským byl ze záměrného poškozování československého zahraničního obchodu obviňován především Ludvík Frejka, jenž byl nucen vypovědět: „Tam (v zahraničním obchodě) jsme například v pětiletce plánovali podíl obratu západních států na československém zahraničním obchodu ještě v posledním roce pětiletky na téměř 60%. Kdyby se nám to podařilo, dostali by západní imperialisté do rukou možnost libovolně podvázat naši výrobu a zabrzdit tak v Československu socialistickou výstavbu.“¹⁰⁰

Ministr zahraničního obchodu Antonín Gregor na poradě představitelů států RVHP v Moskvě upozornil, že dodávky textilních surovin Československa jsou nedostatečné. Uznával sice, že textilní výrobky mají pro země východního bloku malý význam, ale že za devizy získané jejich prodejem se mohou nakoupit suroviny potřebné pro hutnictví a těžké strojírenství, jež byly v zemích sovětského bloku privilegovanými průmyslovými obory. Na zasedání RVHP byly předestřeny i požadavky československého textilního průmyslu, který stále řešil nedostatek surovin. Žádosti se vztahovaly téměř výhradně na Sovětský svaz, dodávky ostatních států RVHP (Bulharsko, Albánie) měly spíše okrajový význam.¹⁰¹

V roce 1951 se v rámci RVHP uvažovalo o zavedení podobných zjednodušení vzájemných obchodních styků, jako tomu bylo ve státech Beneluxu, jež vytvořily celní unii. Za inspirativní bylo považováno zřízení jednotného konta po způsobu zemí Beneluxu u Mezinárodní banky v Basileji ve Švýcarsku. Možnost podobné integrace jako v případě Beneluxu byla nepříznivě ovlivněna faktem, že RVHP byla nesrovnatelně

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ UTTIZ, BEDŘICH: *Neuzavřená kapitola, politické procesy padesátých let*, Praha, Lidové nakladatelství, 1990, vydání první, s. 88.

¹⁰¹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Informace o uzavírání dlouhodobých dohod s členskými státy RVHP k 31. prosinci 1951.

větší než Benelux a v Beneluxu neexistovala vůdčí síla, jako byl v RVHP Sovětský svaz. Ředitel Národní banky Leopold Chmela vypracoval návrh na zřízení tripartitních obchodních styků, přičemž úlohu Mezinárodní banky v Basileji by plnila sovětská Gosbanka.¹⁰² Chmelův návrh patrně nebyl úspěšný, neboť se v odborné literatuře o jeho dalším osudu nic nepíše.¹⁰³

Ve zprávě Ministerstva zahraničního obchodu se konstatovalo, že Československo společně s NDR má nejnižší podíl zemí východního bloku v celé RVHP. Větší podíl zaujímal východní blok v zahraničním obchodě Polska a Maďarska a nejvyšší v zahraničním obchodě balkánských členů RVHP – Rumunska, Bulharska a Albánie. Z ideologického hlediska je „malý“ podíl východního bloku na československém zahraničním obchodě označován jako negativní jev, který musí být odstraněn. Balkánští členové RVHP, kteří byli nejméně závislí na dovozu zboží ze Západu, nejrychleji snižovali obchod se Západem.¹⁰⁴

Kvůli minimalizaci zahraničního obchodu se Západem se sešli 2. listopadu 1949 čelní představitelé RVHP. Výsledkem jejich jednání bylo ustanovení komise, jejímž úkolem bylo dohlížet nad obchodem se Západem. Bylo přesně stanoveno zboží, jež se mohlo odebírat ze Západu. Koordinace obchodní politiky se vztahovala jak na vývoz, tak na dovoz. Státy RVHP se zavazovaly vzájemně se informovat o vývozu a dovozu, aby nedocházelo k nepříznivým dopadům na jejich hospodářství, jež by vznikly v důsledku konkurence. Vývozní ceny zboží se měly projednávat mezi jednotlivými členskými státy.¹⁰⁵

Pro zahraniční obchod s textilem má význam, že se členské státy dohodly o společném postupu při nákupu bavlny a vlny, protože těchto základních textilních surovin byl v zemích RVHP nedostatek, resp. státy RVHP je nedokázaly vyprodukovat v odpovídající kvalitě. Pro nákup

¹⁰² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Provádění tripartitních nebo multilaterálních převodů mezi státy s plánovaným hospodářstvím (vypracoval Leopold Chmela).

¹⁰³ KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první.

¹⁰⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Zahraniční obchod střední a východní Evropy.

¹⁰⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 58, archivní jednotka 443, Zpráva o zasedání Komise při byru RVHP pro koordinaci obchodu členských států se Západem.

bavlny byly stanoveny maximální ceny, za něž ji měly členské státy nakupovat. Členské státy se měly vzájemně informovat o trhu s bavlnou a poskytovat si vzájemnou výpomoc při obchodních jednáních s největším producentem bavlny – Egyptem.¹⁰⁶

Změna orientace zahraničního obchodu vedla ke snížení výroby textilního zboží, díky tomu se spotřebovalo méně textilních surovin, než se původně předpokládalo. Textilní suroviny, které nenalezly použití v československém průmyslu, bylo možné vyvézt na Západ. Předpokládalo se, že na Západě bude o textilní suroviny zájem.¹⁰⁷

Roční plán z roku 1953 předpokládal, že roku 1954 se bude zvyšovat podíl Západu v zahraničním obchodu Československa.¹⁰⁸ Zvýšení dovozu ze Západu svědčí o uvolnění napětí v mezinárodních vztazích po skončení korejské války a Stalinově smrti. Kromě těchto mezinárodních faktorů, jež ovlivnily zahraniční obchod zemí východního bloku, bylo příčinou zvětšení podílu Západu vyčerpání hospodářských možností východního bloku, neboť se ukázalo, že nemůže být soběstačný.

U textilních surovin se měl dovoz zvýšit o 18%, především z východního bloku. Hospodářská rada ÚV KSČ vyjádřila nespokojenost s československým vývozem jak do zemí východního bloku, tak na Západ. Hlavním vývozním artiklem byly výrobky těžkého strojírenství, jež se vyvážely i na Západ. S vývozem ostatních výrobků byla Hospodářská rada ÚV KSČ spokojena. Příznivý vývoj v devizovém hospodářství Československa byl dán hospodářským oživením na Západě v polovině padesátých let. Plán dovozu ze zemí východního bloku byl splněn na 49,4% a plán vývozu do těchto zemí činil 41,3%. Plán dovozu ze Západu byl splněn na 58% a vývozu na 45%.¹⁰⁹

Po roce 1956 se změnila politika RVHP. Na schůzi této hospodářské organizace začali být zváni zástupci komunistických států mimo RVHP,

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 58, archivní jednotka 456, Základní směrnice a pracovní postup pro práci na směrných číslech průmyslové výroby v letech 1951 – 1953.

¹⁰⁸ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 2. 8. 1954, Zpráva o plnění plánu zahraničního obchodu za I. pololetí roku 1954 (Úvod hodnocení podniku v kolegiu ministra).

¹⁰⁹ Tamtéž.

jako byla Čína, Vietnam a Severní Korea. Nový sovětský vůdce Chruščov přistoupil také ke zlepšení vztahů Sovětského svazu a Jugoslávie, které byly poznamenány roztržkou vyvolanou Stalinem. Sám Nikita Sergejevič Chruščov na zasedání RVHP, které se konalo 6. ledna 1956, prohlásil navázání hospodářských vztahů s Jugoslávií za jednu z nových priorit RVHP.¹¹⁰

Ačkoliv Sovětský svaz stále zůstával mocenským hegemonem RVHP, rostl význam druhých dvou největších členských států a to Polska a Rumunska. Gomulkovo Polsko se dokonce v první polovině šedesátých let stalo nejaktivnějším propagátorem reformy RVHP podle vzoru Evropského hospodářského společenství. Rumunsko naopak požadovalo decentralizaci RVHP a posílení pravomocí členských států. Na schůzce RVHP v Berlíně žádali rumunští delegáti podřízení sekretariátu RVHP stálým zástupcům jednotlivých členských zemí.¹¹¹ Rumunské požadavky oslabení centrálních orgánů RVHP souvisely s jeho zahraniční politikou, jež byla poměrně nezávislá na Sovětském svazu, Rumunsko například zaujalo neutrální postoj během sovětsko-čínské roztržky v roce 1963. NDR žádala zase na zasedání členských států RVHP v Berlíně 18 – 25. května 1956 o vyšší míru hospodářské pomoci ze strany ostatních členských států, což souviselo s ambicí východoněmeckého Ulbrichtova vedení předstihnout SRN.¹¹²

Také Československo začalo předkládat vlastní návrhy, byť ne v tak velkém rozsahu. Na schůzce z 6. ledna 1956 požadovali českoslovenští delegáti liberalizaci obchodních vztahů s Rakouskem, jež bylo významným obchodním partnerem Československa.¹¹³ Jiným československým návrhem bylo přijetí asijských komunistických států do RVHP. V tomto případě se proti postavil především sám Sovětský svaz, jehož vedení mělo obavy ze zhoršení vztahů s těmi asijskými státy, které sice nebyly komunistické ani výrazněji nepodporovaly Západ.¹¹⁴ Na rozdíl například od Rumunska či

¹¹⁰ KAPLAN, KAREL: Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo, Praha, Karolinum, 2002, vydání první, s. 12.

¹¹¹ Tamtéž, s. 45.

¹¹² Tamtéž, s. 29.

¹¹³ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 12.

později Polska Československo navrhovalo pouze dílčí opatření (návrh na přijetí asijských států lze považovat za výjimku) nikoli však systémové změny, které by měly za cíl reformovat RVHP.

1.6 GATT a obchod Československa s ostatními státy po roce

1948

Československo bylo také jako jediný lidově demokratický stát členem GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – všeobecná dohoda na clech a obchodu), protože do této mezinárodní organizace vstoupilo ještě před únorovým převratem. Organizace GATT byla oficiálně založena 1. ledna 1948. GATT měla zajišťovat, aby byl obchod veden s poskytováním nejvyšších výhod a smluvní strany byly vázány doložkou nejvyšších výhod. Členské státy se zavazovaly, že budou provádět ochranu vnitřního trhu pouze prostřednictvím cel a žádným jiným způsobem. Dále tato organizace sloužila k urovnávání obchodních sporů mezi jednotlivými členskými státy a poskytovala právní rámec pro jednání o snížení celních a jiných překážek obchodu. Ne vždy bylo možné naplnit zásady vytyčené v GATT. Například jako jediný členský stát GATT Spojené státy odpiraly doložku nejvyšších výhod Československu, protože bylo komunistickým státem. Spojené státy dokonce zakázaly dovážet některé druhy zboží do Československa a to je pak získávalo prostřednictvím překupníků a zprostředkovatelských zemí (Švýcarsko, Belgie, Norsko, Rakousko, Západní Berlín) nebo komunisty ovládaných obchodních společností, například ve Francii nebo v Itálii.¹¹⁵ Za „příliš velký podíl kapitalistických zemí na svém zahraničním obchodu“ bylo Československo kritizováno na zasedání Byra RVHP 5. listopadu 1950.¹¹⁶

Po Stalinově smrti a Chruščovově nástupu k moci došlo k posunu v zahraničním obchodu Sovětského svazu. Chruščov usiloval o navázání vztahů se zeměmi třetího světa, v nichž viděl potenciální spojení

¹¹⁵ KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první, s. 46.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 112.

Sovětského svazu. V dubnu 1955 se konala konference 29 asijských a afrických států v indonéském Bandungu, jež vytvořily Hnutí nezúčastněných. Řada těchto států byla socialistické orientace, a tak se i hospodářsky orientovaly na východní blok. Došlo i k zintenzivnění obchodních vztahů se Západem. Tento obrat se týkal i ostatních států RVHP, včetně Československa. Od poloviny padesátých až do konce osmdesátých let připadla třetina zahraničního obchodu Československa na Sovětský svaz, třetina na další socialistické státy a třetina na ostatní státy, přičemž obchod s vyspělými kapitalistickými státy převažoval nad obchodem s rozvojovými zeměmi, protože z vyspělých kapitalistických států čerpalo Československo devizy.¹¹⁷

Podíl socialistických a kapitalistických států na zahraničním obchodu s Československem se vyvíjel následovně:¹¹⁸

Rok	Socialistické státy (%)	Kapitalistické státy (%)
1949	48,4	51,6
1950	55,6	44,4
1951	61,6	38,4
1952	71,4	28,6
1953	78,4	21,6
1954	74,8	25,2
1955	70,0	30,0
1956	65,8	34,2
1957	67,6	32,4
1958	70,5	29,5
1959	72,2	27,8

¹¹⁷ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 289 – 292.

¹¹⁸ NYKRYN, JAROSLAV: *Zahraniční obchod ČSSR*, Praha, Svoboda, 1988, vydání první, s. 50 – 51, převzato z *Tschechowakischer Aussenhandel – 25 Jahre seit der Nationalisierung*, Praha, Československá obchodní komora, 1973, s. 19.

1960	71,8	28,2
1961	69,7	30,3
1962	74,2	25,8
1963	74,6	25,4
1964	73,2	26,8
1965	73,3	26,7
1966	70,3	29,7
1967	71,8	28,2
1968	71,5	28,5
1969	70,6	29,4
1970	70,0	30,0

Z údajů vyplývá, že v roce 1948 byl podíl obchodu se socialistickými a kapitalistickými státy vyrovnaný, neboť se zde ještě neprojevila změna orientace zahraničního obchodu, kterou způsobilo jednak naprosté podřízení Sovětskému svazu v hospodářské oblasti, jednak omezení ze strany Západu, zejména Spojených států. Od založení RVHP rostl podíl socialistických zemí do roku 1953, což bylo odrazem vyostření vztahů mezi politickými bloky v důsledku korejské války a také faktu, že v roce 1952 bylo plánování nejvíce centralizované v dějinách komunistického režimu v Československu. Tehdy se totiž přecházelo ze Socialistického podnikového hospodářství, jež alespoň částečně vycházelo z Baťova systému, na chozrasčot.¹¹⁹ V souvislosti s uvolněním mezinárodní situace po Stalinově smrti se poměr socialistických a kapitalistických států v zahraničním obchodě Československa stabilizoval.

Přes stabilizaci poměrů samozřejmě zůstávala převaha států východního bloku jako obchodních partnerů v Československém zahraničním obchodu. Tyto státy však nemohly zajistit Československu

¹¹⁹ ROZSYPAL, KURT: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964*, Praha, VŠE, 1999, vydání první, s. 19 – 22.

devizy, neboť jejich měna nebyla konvertibilní a jejich zásoby konvertibilní měny se vzhledem k začínající studené válce tenčily, ani spotřební zboží, protože se jejich výroba orientovala na těžký průmysl nebo byly příliš zaostalé.

Potíže v československém hospodářství začaly narůstat v průběhu roku 1949, poté co se v předchozím roce Československo stalo definitivní součástí východního bloku. Proto vznikla Komise pro odstranění nedostatku surovin, jejímž úkolem bylo vypracovat návrhy, jak získat suroviny, o něž Československo přišlo, v důsledku regulace vývozu do zemí východního bloku, kterou začaly uplatňovat státy na Západě. Československo se předtím navíc samo snažilo omezovat obchod se Západem z politických důvodů. V roce 1951 byla v československé vládě zrušena Komise pro systematickou limitaci dovozu z kapitalistických zemí, jež měla omezovat dovoz ze Západu. Po roce 1951, kdy dosáhla orientace československého zahraničního obchodu na Sovětský svaz a státy východního bloku maxima, přistoupila vláda k postupnému odbourání omezujících opatření v oblasti dovozu surovin ze Západu.

Koncem čtyřicátých let končila na Západě poválečná konjunktura. Proto se musely zavést dotované ceny, aby nekvalitní československé spotřební zboží mohlo na západních trzích obstát. Pro československý zahraniční obchod byly stanoveny tři základní úkoly – získávání surovin pro československý průmysl, rozšiřování úzkých profilů vzniklých tím, že některé zboží nebude dovezeno a udržení hladiny domácích cen. Zvýšení dotací se mělo vztahovat na veškeré spotřební zboží, které Československo na Západ vyváželo. Počítalo se s přísnějším postihem zaměstnanců výsadních společností, kteří by se chtěli nezákonně obohacovat. Dále se měl zvýšit počet zahraničních zástupců výsadních společností.¹²⁰

V případě, že by nestačila síť zahraničních výsadních společností pokrýt požadavky Československa, mohly výsadní společnosti využívat západních obchodních agentur při prodeji a nákupu zboží. Výsadní společnosti byly kritizovány, za to, že dováží zboží tehdy, kdy je obchodní

¹²⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Materiál pro předsednictvo strany (organizace v zahraničním obchodě).

partneři na Západě prodávají za nejnižší cenu a ne když je potřebuje československý průmysl. V materiálu pro předsednictvo strany se probírala i možnost spoluúčasti průmyslových podniků při vývozu a dovozu zboží. Jako její klad byl označen fakt, že průmyslové podniky lépe vědí, jaké zboží potřebují, ale to také znamenalo možnost zbytků neznárodněného průmyslu na československém území zasahovat do zahraničního obchodu, což neodpovídalo komunistické ideologii.¹²¹

Potíže v dovozu (způsobené opatřeními Západu) a potíže ve vývozu (způsobené nízkou kvalitou vyváženého zboží) byly dávány za vinu ekonomickým expertům KSČ zejména Ludvíku Frejkovi, Rudolfu Margoliov, Evženu Löblovi, kteří byli souzeni během vykonstruovaného procesu s Rudolfem Slánským, jenž se konal v roce 1952. Politické procesy posloužily jako katalyzátor krize komunistického režimu, který byl nucen se v domácí politice uchýlit k nepopulárním opatřením a potřeboval utlumit nespokojenost obyvatelstva.

V důsledku rozdílů mezi centrálně plánovaným československým hospodářstvím a tržním hospodářstvím na Západě docházelo k potížím v cenové politice, neboť bylo velmi obtížné sladit tržní ceny, za něž nakupovalo Československo zboží na Západě s domácí centrálně plánovanou cenovou politikou. Přímá závislost domácích cen na tržních cenách by znemožnila umělou tvorbu cen na domácím trhu a ceny tvořené podle vývoje cen na světových trzích by podle názoru hospodářské rady KSČ ohrožovaly tvorbu plánu. Závislost na tržních cenách by rovněž znemožnila tvorbu podle představ centrálních orgánů, neboť plánované ceny řídily spotřebu.¹²² Přijetí tržních cen by bylo v rozporu s ekonomickou ideologií marxismu-leninismu, podle níž se jedině plánované hospodářství dokázalo vyhnout krizím, typickým pro hospodářství tržní.

Ceny zboží z dovozu byly nakonec stanoveny na základě kalkulace výroby se započítáním určitého zisku. V případě prostého přijetí cen stanovených Nejvyšším úřadem cenovým pro zboží dovážené ze zahraničí, zejména ze Západu, by mohlo dojít k výraznému nárůstu pasiva

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 52, archivní jednotka 380, Pravděpodobný vývoj cen v roce 1948.

v československém zahraničním obchodě. Navíc by tvoření cen jiným způsobem pro domácí trh a pro vývoz nepůsobilo příznivým dojmem na potenciální odběratele československého zboží na Západě. Proto se přijalo kompromisní řešení, při němž by se vzaly jako základ ceny stanovené Nejvyšším úřadem cenovým a následně by se provedly jejich úpravy tak, aby to více odpovídalo tržním cenám.¹²³

1.6.1 Postavení neutrálních evropských států v zahraničním obchodě Československa

Po válce přišlo Československo o svého hlavního obchodního partnera, jímž bylo Německo. Kromě Německa bylo těžce poškozeno i Rakousko, další významný obchodní partner Československa v období první republiky. Hospodářské vazby na Německo a Rakousko byly navíc posíleny v období protektorátu pod nátlakem Třetí říše. Rakousko se později vzhledem ke své neutralitě stalo rovněž československým obchodním partnerem.

Mezi západními státy zaujímaly mezi obchodními partnery Československa zvláště významné postavení Švédsko a Švýcarsko. Tyto dva státy patřily díky své neutralitě v druhé světové válce mezi nejbohatší v tehdejší Evropě. Švýcarsko se dokonce stalo hlavním obchodním partnerem Československa, než jeho místo zaujal Sovětský svaz. Ve zprávě o zahraničním obchodu za říjen roku 1945 je uvedena drtivá většina dovezeného zboží ze Švédska a Švýcarska. V této zprávě není uveden dovoz v rámci programu UNNRA, neboť šlo o humanitární pomoc. Převaha Švédska a Švýcarska se vztahovala i na dovoz textilu.¹²⁴ Podobně ve zprávě o stavu československého dovozu dominují jako obchodní partneři Švýcarsko a Švédsko.

Švýcarsko se stalo hlavním obchodním partnerem Československa již v roce 1945, po něm následoval Sovětský svaz. V průběhu roku 1946 vzrostl podíl Velké Británie, Nizozemska a Jugoslávie, zatímco Sovětský

¹²³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 52, archivní jednotka 380, Princip stanovení cen při monopolu zahraničního obchodu.

¹²⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Přehled zahraničního obchodu Republiky Československé za měsíc říjen roku 1945.

svaz sestoupil z druhého až na šesté místo. Přední pozice si také udržovaly Švýcarsko, Švédsko a Spojené státy. Prudký pokles podílu Sovětského svazu na celkovém objemu československého zahraničního obchodu nastal kvůli nesouladu mezi nabídkou a požadavky obou zemí.¹²⁵

Výhodnou pozici neutrality si Švýcarsko a Švédsko uchovaly rovněž v období vytváření mocensko-politických bloků v období studené války. V zahraničním obchodě přistupovaly otevřeněji k státům sovětské sféry, než bylo na Západě obvyklé, protože v organizaci COCOM, byly pouhými pozorovateli, nikoli faktickými členy, přesto na ně Spojené státy tlačily, aby omezily své obchodní kontakty se zeměmi východního bloku.

Ministr financí Jaromír Dolanský o vzájemném obchodu s neutrálními státy prohlásil: „Na druhé straně vidíme i v mezinárodním obchodě mnoho důvodů, proč Rada hospodářské vzájemné pomoci měla by teď přejíti k organizované činnosti. Od ledna, kdy došlo k uzavření severoatlantického paktu, který kapitalistické státy Evropy staví ještě více pod diktát USA. Tlak USA na ně, aby uskutečňovaly akce proti našim zemím, denně roste. Anglie vydala novou listinu důležitých statků, jejichž vývoz do našich zemí podváže. Silnému tlaku byly zejména v poslední době vystaveny Francie, Belgie, Holandsko, Švýcarsko a Švédsko, i když mu ještě všude nepodlehly. Tak i mezinárodní hospodářsko-politický vývoj posledních měsíců potvrzuje správnost našeho rozhodnutí a vybízí k zahájení intenzivní činnosti rady byra.“¹²⁶ Fakt, že i Švýcarsko a Švédsko začaly přistupovat k omezování dodávek do zemí východního bloku, byl jedním z důvodů založení RVHP.

V zahraničním obchodě s těmito dvěma státy navázalo Československo na obchodní smlouvy, jež s nimi uzavřelo v období první republiky. V období první republiky náležely tyto dva státy mezi nejvýznamnější věřitele Československa. Švýcarsko uzavřelo s Československem a Polskem tzv. trianglovou dohodu. Československo dodávalo Švýcarsku ocelářské produkty, koks, obráběcí stroje za získané devizy pak z Polska

¹²⁵ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 234 – 235.

¹²⁶ Národní archiv Praha: KSC – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Projev ministra Dolanského (na zasedání byra RVHP).

nakupovalo uhlí a zinek.¹²⁷ V roce 1952 ustoupilo Švýcarsko tlaku Spojených států, aby omezilo svůj obchod se státy východního bloku. Toto opatření se týkalo především Severní Koreje a Číny, jež se nacházely se Spojenými státy ve válečném stavu. Toto rozhodnutí mělo dopad i na československo-švýcarské obchodní vztahy, přestože Švýcarsko svůj zahraniční obchod s Československem neomezilo tak radikálně jako v případě Severní Koreje a Číny.¹²⁸

Švédsko mělo v československém zahraničním obchodu význam jako zdroj železné rudy, kterou Československo potřebovalo pro budování těžkého průmyslu. Na rozdíl od československo-švýcarských obchodních vztahů, obchodní vztahy Československa se Švédskem významněji nenarušila ani kulminující korejská válka. Kromě surovin pro těžký průmysl dováželo Československo ze Švédska spotřební zboží, například vysavače Electrolux. Velkou úlohu sehrála dohoda o prodeji dolu společnosti Freja, jež patřila původně Rothschildům a poté vítkovickým železárnám. Výtěžek z prodeje tohoto dolu byl použit na odškodnění původních majitelů vítkovických železáren.¹²⁹

Právě škody, které Německo utrpělo, vedly Československo k posílení vazeb na Švýcarsko a Švédsko. Zejména politika prvního poválečného ministra zahraničního obchodu Huberta Ripky, který jako národní socialista preferoval prozápadní orientaci československého zahraničního obchodu, jež více vyhovovala skutečným zájmům československého hospodářství. Československu se podařilo obnovit i vztahy s jinými předválečnými obchodními partnery, ale plná obnova ekonomických vztahů nebyla možná v důsledku komunistického převratu v únoru 1948. Šlo o státy NATO (Francie, Velká Británie, Spojené státy, Dánsko), ale i Japonsko, jež se rovněž stalo členem organizace COCOM.¹³⁰

¹²⁷ BROM, BOHUMÍR – KUBŮ, EDUARD: The role of Czechoslovak trade with neutral countries in the period of escalating Cold War: the cases of Switzerland and Sweden, 1949-1953. In: Gaps in the iron curtain : economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe. - Kraków: Jagiellonian University Press, 2009, s. 175.

¹²⁸ Tamtéž, s. 177.

¹²⁹ Tamtéž, s. 180 – 181.

¹³⁰ Tamtéž, s. 185.

V poválečném období náležela mezi bohaté státy díky své neutralitě rovněž Argentina. Československo své dluhy vůči této zemi splácelo formou dovozu argentinského zboží. Hospodářská rada ÚV KSČ doporučovala vyčkat, až Československo bude Argentinou ke splacení svých dluhů vyzváno a požadovala-li by Argentina zaplatit dluh k 31. prosinci 1951, mělo trvat na druhém termínu obsaženém v dohodě a to 31. prosinci 1952, protože to mělo umožnit dovoz co největšího množství argentinského zboží. Hospodářská rada ÚV KSČ takto postupovala, aby Československo nemuselo svůj dluh zaplatit v hotovosti, z čehož by mu nevyplýval žádný užitek. Dovoz z Argentiny se skládal především z hovězího masa, kůží a lihovin (likérka San Nicolas). V zahraničním obchodě s Argentinou mělo Československo výhodu, že Argentina jako vzdálená země neměla v Československu žádný majetek, který by mohl být znárodněn. Díky tomu nedošlo k podobným komplikacím ve vzájemných vztazích jako u jiných neutrálních států, jejichž majetek byl Československem znárodněn. Argentina také nepatřila mezi členy organizace COCOM.¹³¹

Postupně se však vztahy Československa a neutrálních států zhoršovaly. Švýcarský list *Neue Zürcher Zeitung* označil Československo za nespolehlivého obchodního partnera, protože dodává do Švýcarska nekvalitní spotřební zboží. Československo-švýcarské obchodní vztahy začaly oslabovat jednak ekonomickou integrací Československa do východního bloku, jednak lepší se ekonomickou situací Západního Německa, kterému se díky Marshallovu plánu dařilo obnovovat svoje hospodářství. Západní Německo se stávalo pro Švýcarsko stále významnějším obchodním partnerem, což pramenilo z vysoké kvality jeho exportního zboží. Ve vztahu k neutrálním státům a zejména Švýcarsku se Západní Německo stalo hlavním konkurentem. Švýcarská obchodní komora uvažovala o nahrazení československých dovozů západoněmeckými. Představitel československo-švýcarské obchodní komory Töndury uvedl, že

¹³¹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 28, archivní jednotka 233, Postup při splacení našeho dluhu vůči Argentině.

československé podniky zahraničního obchodu postupují při jednání se švýcarskými podnikateli nepružně a že by měly vést jednání rychleji.¹³²

Hospodářská rada ÚV KSČ navrhovala lépe provádět kontrolu vyváženého zboží, jinak se však touto zprávou příliš neznepokojovala, protože obchod se Švýcarskem, ačkoli byl stále významný, přestával být prioritou zahraničního obchodu Československa, které upadalo do závislosti na Sovětském svazu a ostatních státech východního bloku. Hospodářská rada ÚV KSČ dále navrhovala dojednat odškodnění za švýcarský majetek, který byl v Československu po válce a po únoru 1948 znárodněn.¹³³ Hospodářská rada ÚV KSČ v dalším hodnocení stavu československo-švýcarských obchodních vztahů bagatelizovala neúspěch československého vývozu a jako argument zhoršení vzájemných obchodních vztahů uvedla údajný strach švýcarských obchodníků z jednání s československými státními monopoly, které jsou silnější než jejich firmy. Toto tvrzení Hospodářské rady ÚV KSČ je opět ukázkou alibismu, který měl zastřít hospodářské neúspěchy Československa na přelomu čtyřicátých a padesátých let.

1.7 Cíle zahraničního obchodu Československa

Dvěma nejdůležitějšími úkoly československého zahraničního obchodu bylo získávání deviz jako prostředku na nákup surovin pro československý průmysl a v období těsně po skončení druhé světové války dovoz potravin. Nejdůležitějšími devizami, které Československo potřebovalo, byly americké dolary a britské libry, tedy nejhodnotnější měna. Kvůli získávání amerických dolarových deviz byla dokonce provedena změna zákona o všeobecné dani. Podle nových celních předpisů zavedených ve Spojených státech rozhodovala při proclení cena, za kterou se zboží prodávalo ve velkoobchodě na domácím trhu vývozce. Československu by takové opatření způsobilo potíže, neboť potřebovalo

¹³² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Překlad článku Neue Zürcher Zeitung Potíže v obchodu s Československem (materiál k jeho projednávání).

¹³³ Tamtéž.

dolarové devizy. Hodlalo po vzoru Velké Británie a její nákupní daně – Purchass Tax přesunout všeobecnou daň z velkoobchodního stupně na maloobchodní. Proto bylo nutné novelizovat zákon o všeobecné dani a stanovit jako daňové poplatníky maloobchodní podniky nikoli velkoobchodní jako tomu bylo dosud. Tato změna byla nakonec prosazena přes námitky některých ekonomických ministerstev a zejména Státního úřadu plánovacího, jenž považoval americké opatření za politický krok, namířený proti zemím východního bloku. Kromě toho potřebovalo československé hospodářství i devizy z dalších států s pevnou valutou a také zlato pro svoji Národní banku. Valuty získávalo Československo vývozem zboží. Dalším úkolem zahraničního obchodu byl dovoz potravin vzhledem k jejich nedostatku v poválečném Československu.

Československý zahraniční obchod měl také získat devizy, jež by sloužily k odškodnění původních majitelů znárodněného majetku. Tato úloha zahraničního obchodu byla aktuální zejména v období, bezprostředně navazujícím na dobu znárodnování. Snad nejvýraznější případ představovalo odškodnění podnikatelských rodin Rothschildů a Gutmannů, kterým patřily doly na Ostravsku. Tyto rodiny údajně neměly nárok na odškodnění, protože před svým odchodem do emigrace jim nebyl majetek nacisty zabaven, ale Němci jej koupili, i když bylo uznáno, že na Rothschildy a Gutmanny byl vyvíjen nátlak. Nakonec muselo Československo uznat jejich vlastnické právo a odškodnit je, přičemž devizy mělo získat prodejem dolu ve Švédsku společnosti Freja. Jednání se však protahovala a hrozilo zhoršení vztahů Československa s Velkou Británií a Švédskem. Tradičním problémem československého zahraničního obchodu bylo hromadění nadměrných zásob, k němuž docházelo v důsledku nízké kvality československých výrobků, především spotřebního zboží.

Platební bilance Československa byla v poválečném období nepříznivě ovlivněna odmítnutím Marshallova plánu, které způsobilo, že se Československo vyřadilo ze systému pomoci poskytované Spojenými státy zemím západní Evropy. Poté, co Československo odmítlo Marshallův plán,

přestaly mu Spojené státy půjčovat další úvěry. Další potíže nastaly po ukončení akce UNNRA.¹³⁴

Schodek bilance s dolarovou a librovou oblastí se neustále zvyšoval. Platební bilance s dolarovou a librovou oblastí v roce 1947 dosáhla pasíva 2,8 miliardy korun. V roce 1948 po provedení komunistického převratu se devizová situace Československa vyvíjela podstatně dramatičtěji. Za první čtvrtletí roku 1948 dosáhlo pasívum výše 1,5 miliardy a během měsíce vzrostlo o další půl miliardy. Podle odhadu mělo být za prvních osm měsíců roku 1948 pasívum stejně velké jako za celý rok 1947. K němu se doporučovalo připočítat 0,8 miliardy korun za splácení mezistátních půjček. Schodek v obchodu s dolarovou a librovou oblastí měl být ještě o 10 – 20 % vyšší než celkový schodek obchodní bilance. Dolarové a librové zásoby Národní banky byly odhadnuty na 2,6 miliardy korun, což znemožnilo jejich další čerpání. Na druhé straně nebyly započteny mimořádné zisky plynoucí z tajného prodeje zbraní Haganě¹³⁵.¹³⁶ Příčinou zvýšení pasíva byla změna priorit zahraničního obchodu po převratu v únoru 1948, kdy se začala zdůrazňovat politická hlediska. Nárůst pasíva podle Hospodářské rady ÚV KSČ nebyl závažný, protože se musela provést restrukturalizace zahraničního obchodu. Ve skutečnosti to pouze dokazovalo nesprávnost změny orientace československého zahraničního obchodu na země východního bloku.

Zásoby deviz se ztenčovaly nadále v průběhu roku 1948, neboť zatímco k 31. červenci 1948 činila jejich hodnota 4 186,5 miliónu korun, k 31. srpnu 1949 jen 3260,8 miliónu korun, úbytek tedy dosáhl hodnoty 925, 7 miliónu korun. Za tuto dobu rovněž klesla hodnota u amerických dolarů, britských liber, švédských korun a nizozemských guldenů o 1 499 miliónů korun a zároveň se zvýšila hodnota švédských korun, norských a dánských korun o 87 miliónů, takže pokles činil 1 412 miliónů korun.

¹³⁴ PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl *období 1945 – 1992*, Brno, Doplněk, 2009, vydání první, s. 238.

¹³⁵ Podzemní židovská vojenská organizace v Palestině, která bojovala proti drastickému omezení přistěhovalectví ze strany britské vlády a bránila židovské osídlení. Stala se základem budoucí izraelské armády. Podpora Hagany vycházela z politiky Sovětského svazu, jehož vedení se domnívalo, že pomoc Haganě posílí vazby Izraele na Sovětský svaz.

¹³⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 18, Materiál k otázkám obchodní a devizové bilance s dolarovou a librovou oblastí.

Clearingové závazky se zvýšily o 67,4 miliónu korun ze 799,3 miliónu korun na 866,7 miliónu korun. Na účtech korespondentů pak vzrostly závazky o 480,1 miliónu korun z 1958,5 miliónu korun na 2 478,6 miliónu. Celkem pasivita stoupla z 2 797,8 miliónu korun na 3 345, 3 miliónu korun o 547,5 miliónu.¹³⁷

Jako hlavní příčina vysoké hodnoty pasíva byla vyloučena neúroda v důsledku katastrofálního sucha z roku 1947, neboť do zemí dolarové a librové oblasti Československo nevyváželo potraviny. Neúroda měla spíše vliv na bilanci s jinými státy s konvertibilní měnou. Pokud by se bilance za rok 1948 vyvíjela stále stejně, dosáhlo by její pasívum v posledním čtvrtletí roku 1948 285 miliónů korun a za celou pětiletku 1948 – 1953 11 154 miliónů. Nedostatek dolarů byl způsoben i úbytkem dolarových rezerv, zejména ve Francii a Velké Británii. Tyto problémy nemohly být odstraněny ani Marshallovým plánem, protože země, jež obdržely finanční pomoc od Spojených států, nesměly tyto peníze půjčovat třetím státům.¹³⁸

V roce 1948 narostlo pasívum ze 45,6% na 49,6% ve vztahu k samotným Spojeným státům, přestože u jiných států dolarové oblasti se platební bilance Československa zlepšila. Toto zlepšení však nebylo tak velké, aby se pasívum vyrovnalo. Hospodářská rada ÚV KSČ zdůvodňovala tento neúspěch tím, že struktura amerického dovozu neodpovídá československému vývozu. Situace v librové oblasti byla ještě horší, neboť přesáhla schodek s dolarovou oblastí dvaapůlkrát. Na zaplacení dolarových a librových úvěrů se měl podílet především vývoz spotřebního zboží. Zlepšení se očekávalo v důsledku zisků z vývozu československého zboží ze zemí východního bloku, zejména Sovětského svazu, jež by mohly Československu zaplatit v dolarových a librových devizách. Přesto Hospodářská rada varovala před přehnaným optimismem, protože devizové hospodářství zemí východního bloku se nalézalo v podobném stavu jako devizové hospodářství Československa.¹³⁹

¹³⁷ Národní archiv Praha: Vývoj platební bilance z hlediska devizového; KSČ – ÚV – 100/17, svazek 9, archivní jednotka 118.

¹³⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 18, Materiál k otázce obchodní a devizové bilance s dolarovou a librovou oblastí.

¹³⁹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 44, archivní jednotka 307, Československá platební bilance v pětiletém plánu.

Tyto potíže nutily Hospodářskou radu ÚV KSČ, aby se jimi začala zabývat. V dlouhodobé perspektivě se nemohla udržet orientace hospodářství na Západ. Československé centrálně plánované hospodářství se zaměřovalo zejména na těžké strojírenství, zatímco západní trhy žádaly spotřební zboží, a tak se měl zvýšit podíl zemí s plánovaným hospodářstvím. Za účelem urychlení stabilizace hospodářství se doporučovalo zahájit jednání se Sovětským svazem. Pro tato jednání měly být vypracovány materiály o československém zahraničním obchodě. Obzvláště velká pozornost měla být věnována obchodu se Spojenými státy a librovou oblastí, neboť vývoz do těchto oblastí měl být částečně nahrazen vývozem do Sovětského svazu. Vývoz měl být podrobně rozpracován v každé položce, aby měli sovětské představitelé lepší přehled o struktuře československého zahraničního obchodu a věděli, jaké zboží mohou žádat. Část zboží určená pro Spojené státy a země dolarové a librové oblasti měla být převedena do Sovětského svazu, protože nebylo jasné, jakým způsobem se budou vyvíjet na Západě ekonomická omezení pro země východního bloku a zda členské státy organizace COCOM nezavedou kromě omezení vývozu do států východního bloku i opatření, týkající se omezení dovozu z těchto zemí.¹⁴⁰

Hospodářská rada ÚV KSČ revidovala dosud platnou zásadu, že bilance zahraničního obchodu se státy dolarové a librové oblasti má být vyrovnaná, což znamenalo, že československý zahraniční obchod má být kryt aktivem v obchodní bilanci se zeměmi s dolarovou a librovou oblastí i s ostatními zeměmi s konvertibilní měnou. To však nebylo možné za stavu, kdy v důsledku preferování těžkého strojírenství a příbuzných průmyslových oborů klesala kvalita československého spotřebního zboží určeného k exportu na Západ. Dalším opatřením k vyrovnaní platební bilance byla minimalizace dovozu ze zemí dolarové a librové oblasti. Tento dovoz měl být nahrazen jednak dovozem z východního bloku, jednak domácími úsporami. Proto se doporučovalo plné využití skladů a šrotu.¹⁴¹

¹⁴⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 18, Materiál k otázce obchodní a devizové bilance s dolarovou a librovou oblastí.

¹⁴¹ Tamtéž.

Bezprostředním opatřením mělo být subvencování vývozu do dolarové a librové oblasti nebo za jiné konvertibilní měny. U některých typů zboží jako například hnědého uhlí nebo brambor bylo možné zvýšit příjmy a okamžitě zahájit vyjednávání se Sovětským svazem o přesunu zboží, původně určeného pro dolarovou a librovou oblast a o jiných formách pomoci.¹⁴² Takový postup se však nedal uplatnit u spotřebního zboží, o němž neměly Sovětský svaz a země východního bloku zájem. Československo chtělo vyvážet za každou cenu, aby získalo devizy. Subvencování vývozu bylo nutné, aby československé spotřební zboží mělo šanci prosadit se na západním trhu. Cena takto subvencovaného zboží byla obvykle dotována z ceny jiného zboží. Platební bilance Československa byla závislá na zemích s pevnou valutou. Řešením těchto problémů se mělo stát především omezení dovozu ze zemí s pevnou měnou, protože právě jím unikaly z Československa valuty.

Vývoj obchodní bilance vypadal následovně (hodnoty jsou uváděny v miliónech korun):

Čtvrtletí	Oblast			
	Evropská	Librová	Dolarová	Celkem
1/1947	+ 576	- 129	- 330	+ 117
2/1947	+ 232	- 278	- 883	- 929
3/1947	+ 334	- 401	- 633	- 700
4/1947	+ 910	- 86	- 79	+ 745
1/1948	- 446	- 771	- 730	- 1947

Zhoršený vývoj obchodní bilance v květnu a červnu 1949 vedl v červnu ke zvýšení ztráty na 1333 miliónů korun. V červenci se pasívum snížilo na 853 miliónů, ani tento výsledek nebylo možné považovat za uspokojivý. Na pasivitě platební bilance se podílela jak bilance platů za zboží, tak bilance platů finančních. Zatímco ve finanční složce bylo pasívum v obou měsících

¹⁴² Tamtéž.

stejně (448,9 a 454,1 miliónu korun), činilo pasívum ve zbožové složce v červnu 889,1 miliónu korun a v červenci 380,9 miliónu korun.¹⁴³

Obchodní bilance vykazovala pasívum ve všech měnových oblastech. V obchodní bilanci se Sovětským svazem dosahovalo pasívum výše 504,3 miliónu korun a s librovou oblastí 341,5 miliónu korun. V květnu a červnu byla bilance s dolarovou a librovou oblastí aktivní, nastávalo v červenci a v srpnu zhoršení. Potíže nastaly i ve styku se zeměmi V. platební skupiny, tj. státy západní Evropy. Problémy se týkaly jednak plnění plánu, jednak faktického vývoje salda, jež dosáhlo záporné hodnoty (-1,2 miliardy korun). V ostatních platebních oblastech docházelo k výkyvům, zejména v oblasti dovozu, což bylo dáno charakterem jednotlivých nákupů. Zároveň v tom Hospodářská rada ÚV KSČ spatřovala problém nedostatečné integrace mezi státy východního bloku. Nejstabilnější byl zahraničně politický obchod se Sovětským svazem, který však vykazoval nejvyšší pasívum platební bilance. Jako hlavní příčina nesnází v obchodě se Západem byla shledána obchodní blokáda, kterou Západ uplatňoval vůči státům sovětského bloku.¹⁴⁴

Československo muselo uhradit dluhy svým věřitelům, přičemž řadě z těchto států vyplácelo odškodnění za znárodněný majetek. Do konce roku 1949 mělo být za znárodněný průmysl zaplaceno 0,5 miliardy korun. V nejbližším období se mělo Švédsku uhradit 120 468 tisíc československých korun, Švýcarsku 20 miliónů švýcarských franků, Francii 200 miliónů francouzských franků, Nizozemí 30 miliónů československých korun a Velké Británii 675 liber.¹⁴⁵

Pro druhé čtvrtletí roku 1949 odhadly výsadní společnosti svůj devizový zisk na 9 670 miliónů korun a přínos z kompenzačních obchodů na 727 miliónů korun, což by bylo dohromady 10 397 miliónů korun. Na dovoz požadovaly celkem 14 697 miliónů korun. Ministerstvo zahraničního obchodu a Národní banka přezkoumaly odhad inkasa monopolních společností a došly k závěru, že podniky zahraničního obchodu v některých

¹⁴³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 9, archivní jednotka 118, Vývoj platební bilance z hlediska devizového.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

případech odhady nadhodnocovaly. Proto se Národní banka a Ministerstvo zahraničního obchodu rozhodly dát podnikům zahraničního obchodu k dispozici pouze 11 005 miliónů korun, z toho 8 531 miliónů v devizách. Bilance československého zahraničního obchodu byla tedy záporná, neboť hodnota ztráty se odhadovala na 2 089 miliónů korun, přičemž se tato částka zaokrouhlila na 2 100 miliónů.¹⁴⁶

V červenci 1949 vykázala hodnota deviz přírůstek 114 miliónů korun. Toto zvýšení však v sobě neobsahovalo exportní valuty, protože přiděl převyšující importní valuty a úhrady za prohrané arbitráže si vyžádaly částky, jež bylo nutné odečíst, navíc se nezapočítal dodatečný přírůstek ve výši 2,5 miliónu dolarů. Československo nakoupilo v červenci 1949 také zlato v hodnotě 96 miliónů. Bank of Canada prodala Československu zlato v hodnotě 47 328 tisíc korun a 47 368 tisíc korun; od FNO bylo odkoupeno zlato v hodnotě 727 tisíc korun. Zlato v hodnotě 1 419 tisíc korun bylo odprodáno průmyslu ke zpracování a zlato za 46 377 tisíc korun deponováno u Mezinárodního měnového fondu. Devizy vzrostly za červenec o 114 miliónů korun. Do tohoto čísla se nezapočítával přiděl exportní a importní valuty, jež byly stejně jako státní výdaje kryty arbitrážemi v československých korunách a odprodeji z vypůjčených 2,5 miliónu dolarů. Celková hodnota úvěru dosáhla hodnoty 2 138,1 miliónu korun.¹⁴⁷

Zpráva pro Hospodářskou radu ÚV KSČ ze dne 6. března 1950 ukazovala na neuspokojivý stav devizového hospodářství. Hospodářská rada ÚV KSČ zahraničního obchodu se usnesla na postupném rozšiřování obchodních styků s ostatními státy východního bloku. Mobilizované devizové rezervy měly sloužit v první řadě k vytváření devizových zásob nikoli k nákupu zboží.

	Požadavky	Disponibilita Národní banky	Úhrada
Trizonie	660	215	215

¹⁴⁶Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva o platebním plánu na první čtvrtletí 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

¹⁴⁷Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 8, archivní jednotka 102, Směrný rozpočet na rok 1950 (zahraniční obchod).

Belgie	280	105	106
Francie	534	132	172
Nizozemí	249	150	147
Švýcarsko	369	70	180
Velká Británie	1 700	845	694
Argentina	233	-	100
Kanada	120	64	77
Spojené státy	1 296	460	453
Dánsko	66	118	90
Finsko	63	140	67
Island	19	90	18

Z tabulky vyplývá, že z Dánska, Finska a Islandu nebyl dostatečně čerpán dovoz, zatímco v případě ostatních uvedených států se jevil další dovoz do Československa jako problematický, neboť Národní banka měla nedostatek devizových rezerv, v případě Argentiny dokonce žádné.¹⁴⁸

Ačkoli se devizová situace oproti roku 1949 zlepšila, bylo to zejména z toho důvodu, že na druhé čtvrtletí nepřipadaly finanční platy v tak velkém rozsahu. Československý zisk z vývozu nesplnil plán, podle výkazu Československého statistického úřadu vyvezlo Československo v prvním čtvrtletí roku 1950 zboží v hodnotě 8 235 korun, z čehož na březnový vývoz připadlo 3 358 miliónů korun, což bylo částečně dáno i tím, že až v březnu 1950 se Československý statistický úřad přizpůsobil tzv. plánovacím měsícům¹⁴⁹. Předpokládaný plán z vývozu v II. čtvrtletí byl pouze o 300 miliónů vyšší než v prvním čtvrtletí. Výsadní společnosti vysvětlovaly tento stav faktem, že nemohly vysílat do ciziny dostatečný počet obchodních zástupců, kteří by mohli podchytit trhy a jednat s potenciálními odběrateli. Výsadní společnosti upozorňovaly na možnost ohrožení krytí deviz, jež by mohla vzniknout při nevyhovění jejich požadavkům. Ve třetím čtvrtletí roku 1950 se totiž blížila doba, kdy Československo mělo zaplatit svým věřitelům úvěry.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva o platebním plánu na první čtvrtletí 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

¹⁴⁹ 1 plánovací měsíc = 33 dnů.

¹⁵⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva o platebním plánu na první čtvrtletí 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

Muselo se přijít na to, zda má být dána při dovozu, zvláště z Trizonie, přednost platbám na investice či na suroviny. Dále bylo nutné zjistit, jaká opatření mají být učiněna, aby byl zvýšen vývoz a jak mají být podniky zahraničního obchodu vybaveny „spolehlivými“ zástupci v cizině a zda má být v obchodním styku s Trizonií vyčerpán mezní úvěr, bez ohledu na to, zda je zajištěn v následujícím čtvrtletí vývoz či nikoliv, čili s rizikem eventuální úhrady ve volných dolarech.¹⁵¹

V návrhu Komise pro přezkoumání plánu zahraničního obchodu a platební bilance na rok 1950 na opatření k vyrovnaní platební bilance a k urychlení přestavby našeho hospodářství na rok 1950 se uvádí, že zatímco podle návrhu Československého statistického úřadu v čele s Eduardem Outratou mělo být dosaženo aktiva ve výši 2 022 miliónů korun, došlo k opačnému vývoji a celkovým výsledkem bylo pasívum v hodnotě 1 106 miliónů korun, v zahraničním obchodě se státy Západu činilo dokonce 2 577 miliónů. Komise měla za úkol revidovat některá dřívější rozhodnutí v politice zahraničního obchodu Československa.¹⁵²

Celkem vzniklo platební pasívum ve výši 580 miliónů korun, přičemž ve styku se státy Západu to bylo 900 miliónů. To však bylo možné částečně překlenout úvěrem ze Švýcarska ve výši 350 miliónů korun, novozélandským úvěrem ve výši 80 miliónů korun a devizovými rezervami Národní banky. Počítalo se rovněž se snížením nákladů na dopravu, k němuž mělo dojít v důsledku skutečnosti, že některé zboží původně určené pro Západ se vyvezlo do států sovětského bloku, s nimiž mělo Československo uzavřené dohody o levnější dopravě. Komise v čele s ministrem zahraničního obchodu Gregorem odhadla zásobu deviz v Národní bance na 500 miliónů korun. Dále Gregor doporučil prodat nepotřebný válený materiál ze skladů v hodnotě 2,2 miliardy korun, přičemž prodejem jeho části do dolarové oblasti by se vydělala asi jedna miliarda korun a hlavně by bylo dosaženo vyrovnané platební bilance se zahraničím. Počítalo se také se snížením plánu vývozu podniku zahraničního obchodu Kovo – místo plánovaných 5 575 miliónů stačilo

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 16, archivní jednotka 170/2, Zpráva o plánu zahraničního obchodu na rok 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

vyvézt zboží v hodnotě 5 337 miliónů, protože původní požadavek se ukázal být nesplnitelný. Přesto byla ponechána jako možnost i původní alternativa pro případ, že by se koncem roku 1950 zlepšily podmínky pro export československého strojírenství.¹⁵³

Za hlavní nedostatky plánu se považovalo, že hodnota některých druhů zboží byla vyčíslena dokonce v cenách na rok 1948, v nichž byl sestaven pětiletý plán. Celkem byly stanoveny tyto oblasti – „lidové demokracie evropské, lidové demokracie asijské, Trizonie, ostatní kapitalistická Evropa, librová oblast, dolarová oblast.“ Specifické bylo zařazení Číny, neboť se nejprve počítala mezi librovou oblast, po vítězství čínských komunistů v občanské válce však byla počítána mezi „lidové demokracie asijské.“¹⁵⁴

Platební bilanci mělo počítat Ministerstvo financí s finančním odborem Státního úřadu plánovacího. Sestavování platební bilance nebylo považováno za uspokojivé. Stav platební bilance podle dostupných údajů odpovídal stavu za listopad 1949. Její plnění nebylo plně zkoumáno, takže v červnu 1950 bylo zpracováno pouze plnění plánu zahraničního obchodu za leden téhož roku. Zlepšení uvedeného stavu předpokládalo, že ve třetím čtvrtletí měl být zpracován uplynulý měsíc alespoň do konce následujícího měsíce a v následujícím roce vždy za čtrnáct dnů po uplynutí měsíce.¹⁵⁵

Tento plán nebyl dosud plně sestavován. Měly jej sestavovat samy výsadní společnosti, shrnutí by dělala Národní banka. Za dosavadního stavu se měl sestavit čtvrtletní platební a inkasní plán zahraničního obchodu, v němž by byla prakticky konstatována velikost disponibility nebo požadavků z finančního styku se zahraničím, podle údajů Ministerstva financí a Národní banky. Státní úřad plánovací měl navrhnout Národní bance a Ministerstvu financí použití plateb podle priorit plánu dovozu. Ministerstvo financí převzalo záruku, že sdělovaná výše disponibilit a finanční nároky ve styku se zahraničím budou odpovídat skutečnosti.¹⁵⁶

Ve čtvrtém čtvrtletí roku 1950 došlo ke zlepšení platební bilance Československa, což Hospodářská rada ÚV KSČ odůvodňovala stabilizací

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž.

poměrů v československém zahraničním obchodě. Zlepšila obchodní bilance se státy východního bloku, kde bylo dosaženo aktiva ve výši 1 671,5 miliónu korun i se Západem, kde aktivum dosáhlo 332,4 miliónu korun. Aktivum vzrostlo především v obchodě se státy východního bloku kromě Sovětského svazu. V této oblasti vzrostly příjmy o 1 543,6 miliónu korun a vydání se snížila o 448,1 miliónu korun. Na Západě byl zaznamenán úspěch v librové oblasti a u skupiny „ostatní kapitalistická Evropa“ tj. států západní Evropy mimo Velkou Británii, Západní Německo a Rakousko.¹⁵⁷ Zde šlo hlavně o státy stojící mimo organizaci COCOM, jako byly například Švýcarsko nebo Švédsko.

U platů za zboží došlo v roce 1950 oproti roku 1949 k poklesu. Snížily se platy za zboží, které vyvezlo Československo na Západ. Ze Sovětského svazu a států východního bloku utržilo na platech 12 620,6 miliónu korun (v roce 1949 10 339,1 miliónu) ze Západu 11 128,1 miliónu korun (v roce 1949 14 010,7 miliónu). Platy za dovoz ze států východního bloku dosáhly hodnoty 10 603,6 miliónu korun (v roce 1949 10 068,5 miliónu), a ze Západu 9 998,2 miliónu korun (v roce 1949 13 888,6 miliónu). Aktivní saldo dosáhlo za rok 1950 hodnoty 3 147,2 miliónu korun. Stav pohledávek ke 2. červenci 1950 činil 2 501 miliónů u Sovětského svazu a států východního bloku a 3 867 miliónů u obchodních partnerů na Západě. Nejvíce potřebovalo Československo krýt dovoz válcovaného materiálu.¹⁵⁸

Ministr zahraničního obchodu Antonín Gregor vypracoval návrh na řešení potíží devizového hospodářství Československa. Měla se věnovat větší pozornost studiu západních trhů, zejména v těch zemích, které měly význam jako obchodní partneři Československa nebo jako dopravci, přičemž Gregor uvádí Nizozemsko a jeho námořní společnosti. Podle Gregora by přinesla zlepšení československého zahraničního obchodu rovněž výměna zkušeností se státně monopolními společnostmi zabývajícími se zahraničním obchodem z jiných států RVHP. Dalším nástrojem ke zlepšení obchodní bilance Československa se stalo využívání nedostatku dolarových rezerv ve Velké Británii a v Norsku. Chystalo

¹⁵⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Platební bilance a plán plateb a inkas na IV. čtvrtletí roku 1950.

¹⁵⁸ Tamtéž.

se rozšíření obchodních styků se státy, které nebyly členy organizace COCOM, například s Egyptem jako zdrojem liber a Kubou jako zdrojem dolarů. Více se měl využívat nákup a prodej prostřednictvím reexportérů, což se praktikovalo zejména při dovozu zboží ze Západního Německa, kdy Československo nakupovalo zboží přes Západní Berlín. Západní Německo totiž uvalilo embargo na vývoz investičních statků do Československa. Československo proto vyvíjelo nátlak, aby Západní Německo vrátilo devizy. Gregorův plán počítal se ziskem deviz z Francie a Itálie, jenž měl být umožněn díky silným pozicím tamějších komunistických stran, jež by zajistily obchodní zastoupení pro podniky zahraničního obchodu. U Švédska a Francie, které uvolnily svůj dovoz, požadovalo Československo, aby ve vzájemném obchodním styku také jeho zboží získalo tutéž výhodu, přičemž povolovací řízení v rámci jednotlivých kontingentů by bylo pouze formální. Zřizování expozitur podniků zahraničního obchodu se mělo řídit podle zájmu dotyčného státu o Československé zboží. Ve vztahu k Velké Británii se měly brát ohledy na Maďarsko vzhledem k britsko-maďarské diplomatické roztržce. Gregor dále navrhoval, aby Československo více spolupracovalo se západním levicovým tiskem a medializovalo obchodní diskriminaci, kterou vůči němu uplatňovaly Spojené státy. Posledním z Gregorových návrhů bylo zintenzívnění vztahů s komunistickými státy mimo RVHP – Čínou, Mongolskem a Severní Koreou.¹⁵⁹

Československé podniky zahraničního obchodu vykázaly ztrátu ve výši 9 230 miliónů korun. Podniky zahraničního obchodu nebyly přímo napojeny na rozpočet, ale na účet M, na němž se soustředily přebytky zahraničního obchodu, prostředky soustředěných fondů z doby před zřízením podniků zahraničního obchodu, které vznikly při vývozu a dovozu a příspěvky pro podporu dovozu a vývozu podniků zahraničního obchodu. Skutečný sběrný účet nebyl zřízen, protože se na něj měly převést výsledky hospodaření podniků zahraničního obchodu až v roce 1950. Funkci sběrného účtu obstarávaly tzv. odváděcí účty Ministerstva financí.

¹⁵⁹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Zpráva o útocích imperialistů na československé hospodářství a jejich odvrácení (vypracoval Antonín Gregor).

Československo mělo splatit celkem 6 596,966 miliónu korun do roku 1951. Harmonogram splácení zbylé částky vypracován nebyl. Většina zdrojů na splácení dluhů pocházela z přebytků zahraničního obchodu vzniklých v letech 1947 a 1948, menší část – 50 miliónů měla být uhrazena ze státního rozpočtu.¹⁶⁰

Zájem devizového hospodářství Československa stimuloval prohloubení kontaktů se státy, které nebyly členy organizace COCOM. Svou roli hrál při navazování nových obchodních kontaktů i textil. Kvůli získávání dolarových deviz zahájilo Československo obchody s Venezuelou, jež měla zájem o československé textilní zboží, zejména bavlněné tkaniny a umělé květiny, bavlněné a jutové tkaniny odebíraly Chile, Peru a Ekvádor, vlnu Kolumbie a československý textil dovážely také středoamerické země. Československý textil se vyvážel i do Kanady, která ačkoli byla členem organizace COCOM, neuplatňovala tak přísné kvóty jako Spojené státy. Jako zdroj liber bylo vybráno samozřejmě neutrální Švédsko a další severské země. V exportu do librové oblasti nehrál vývoz československého textilu tak významnou roli jako do oblasti dolarové, zejména do latinskoamerických států.¹⁶¹

Plán získávání dolarových a librových deviz počítal se získáním deviz z devizových přebytků, které nashromáždil Sovětský svaz a Československo mělo za tímto účelem jednat se Sovětským svazem o jejich zapůjčení. Československo ještě nemělo se Sovětským svazem uzavřenou smlouvu o zapůjčení deviz, muselo ji proto dojednat.¹⁶²

Směrnice pro sestavení plánu na rok 1951 měly zabezpečit, že u monopolních společností budou připraveny podklady pro sestavení plánu plateb na celý rok 1951 a tím pádem pro sestavení řádné platební bilance. Bylo ovšem nutné zabezpečit, aby byly tyto změny zapracovány do státního plánu. Státnímu úřadu plánovacímu bylo uloženo, aby s příslušnými ministerstvy projednal návrh změny plánování zahraničního obchodu

¹⁶⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Dovozy investičních statků pro klíčový průmysl.

¹⁶¹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Vývoj výměny zboží s kapitalistickými státy podle deviz.

¹⁶² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Platební bilance Československa s dolarovou a librovou oblastí v období pětiletého plánu.

a ostatního plánování – platební bilance a plateb. Státní úřad plánovací měl předložit Hospodářské radě ÚV KSČ návrhy nové metody plánování zahraničního obchodu.¹⁶³

V roce 1951 se zpomalilo tempo růstu hospodářství Spojených států. V Československu tento vývoj amerického hospodářství vyvolával znepokojení, neboť se tak zhoršovala možnost čerpání dolarových deviz. Velká Británie vykazovala lepší hospodářské výsledky než Spojené státy, přesto panovaly obavy, zda se podaří získat dostatečné množství librových deviz. Očekával se však negativní dopad splácení britského úvěru Spojeným státům. Když by Velká Británie začala splácet svůj dluh, nemohla by poskytovat devizy třetím státům. Pokles životní úrovně na Západě by znamenal také snížení zájmu o spotřební zboží, jehož vývozem získávalo Československo ze Západu devizy.¹⁶⁴

1.7.1 Cíle zahraničního obchodu Československa ve druhé polovině padesátých let

V druhé polovině padesátých let již nebyla situace v devizovém hospodářství Československa tak vážná, jako na jejich počátku. V roce 1955 dosáhlo Československo aktivní platební bilance se Švýcarskem, Řeckem, Barmou a Afghánistánem, v roce 1956 pak opět se Švýcarskem a Afghánistánem, a dále s Rakouskem, Švédskem, Tureckem a Indonésií. Ročenka pro rok 1956 nesleduje vývoj platební bilance se státy východního bloku. Ke ztrátám došlo v librové oblasti, protože Velká Británie zablokovala v důsledku suezské krize konta Egyptu, jenž byl hlavním zdrojem librových deviz pro Československo. Pasívum v zahraničním obchodu s Egyptem dosáhlo výše 33 miliónů korun.¹⁶⁵

V roce 1957 mělo Československo aktivní platební bilanci ze států RVHP s NDR (133 miliónů Kčs), aktivum vykazala platební bilance

¹⁶³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 16, archivní jednotka 170/2, Zpráva o plánu zahraničního obchodu na rok 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

¹⁶⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 31, archivní jednotka 253, Československé hospodářství v prvním roce dvouletky.

¹⁶⁵ Národní archiv Praha: MZO/FMZO, karton 511, Ročenka zahraničního obchodu 1956 (nezpracováno).

Československa s Albánií, Bulharskem a Rumunskem, ale ne tak vysoké, jako tomu bylo v případě NDR. Aktivum vykázané v zahraničním obchodě s NDR bylo nejen nejvyšším aktivem v obchodě s členskými státy RVHP, ale i v celém československém zahraničním obchodě v roce 1957. Nejvyšší hodnoty dosahovalo pasívum se Sovětským svazem – 405 miliónů korun. Ze socialistických států mimo RVHP mělo Československo aktivní platební bilanci s Čínou, Severní Koreou a Mongolskem, ze zemí třetího světa s Barmou, Súdánem a Afghánistánem a ze Západu s Francií a Belgií.¹⁶⁶

1.7.2 Dovoz potravin

V období bezprostředně po skončení druhé světové války bylo cílem československého zahraničního obchodu zajištění potravin. Československo trpělo především nedostatkem mořských ryb a masa. Hodnota potravin, jež měly být dovezeny, činila 1 707 miliónů korun. Tyto potraviny získávalo vývozem těch potravin, kterých samo mělo nadbytek, jednalo se především o brambory, slad, kromě toho byly vývozními položkami kamenné uhlí, koks, magnezit, smůla z kamenouhelného dehtu, umělé květiny, cigaretový papír, osvětlené filmy, ploché sklo, magnezitové cihly, obkládačky a dlaždice, užitkový a ozdobný porcelán, zdravotní keramika, elektromotory, telefony a telegrafní přístroje a titanová běloba. U těchto komodit bylo dosaženo nadplánu, mohly se proto začlenit do vývozu, za peníze takto získané se mohly nakoupit potraviny.¹⁶⁷

Nadplán znamenal zvýšení vývozu o 377 miliónů korun. Z toho připadlo 40 miliónů korun na II. platební oblast (Polsko, Jugoslávie, Bulharsko), 100 miliónů na III. platební oblast (Maďarsko, Rumunsko, Rakousko), 185 miliónů na IV. platební oblast – Německo, 135 miliónů na V. platební oblast (ostatní Evropa), v VI. platební oblasti – librové měl

¹⁶⁶ Národní archiv Praha: MZO/FMZO, karton 9, Ročenka zahraničního obchodu 1957 (nezpracováno).

¹⁶⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 14, Opatření ke zvýšení vývozu, (vypracovali Antonín Gregor, Ludvík Frejka).

zůstat zisk z vývozu nižší, pouze v VII. oblasti – dolarové měl klesnout o 83 miliónů korun.¹⁶⁸

Snížení bylo způsobeno pozastavením vývozu rotačního papíru v hodnotě 60 miliónů korun do Spojených států, dále prodejem váleného materiálu původně určeného na vývoz do Spojených států v hodnotě 40 miliónů korun Jugoslávii a snížením vývozu magnezitu v hodnotě 19 miliónů korun.¹⁶⁹

Hlavními odběrateli sladu byly Belgie a Švýcarsko, brambor Švýcarsko a Německo. S okupačními orgány Německa bylo nutné dojednat tranzit brambor do Švýcarska. Zvýšený vývoz kamenného uhlí byl umožněn zvýšením těžby. Vývoz uhlí měl být určen především na vyvážení protidodávek masa a tuků. K témuž účelu sloužilo i zvýšení vývozu koksu, smůly z kamenouhelného dehtu (odpadní látky při výrobě koksu) a magnezitu, jehož se rovněž vytěžilo více, než bylo stanoveno ve státním plánu. Zájem na Západě byl i o cigaretový papír. Ploché sklo se mohlo na Západ vyvézt, neboť se ho v Československu spotřebovalo méně, než bylo plánováno. Vývoz magnezitových cihel souvisel s vývozem nezpracovaného magnezitu, jejich vzájemný poměr ve vývozu měl být 1:1. Zahraniční poptávka po obkládačkách a dlaždicích nebyla zatím plně uspokojena. Porcelán a zdravotní keramika mohly být vyváženy v dosavadním množství po dobu jednoho roku, poté měl být vývoz zvýšen.¹⁷⁰

Československý válený materiál byl určen pro export do Jugoslávie, jež za něj dodávala barevné kovy, do Norska, které vyváželo do Československa rybí tuk, a do jihoamerických zemí dodávajících maso a olejniny. Pro export do zahraničí byly určeny jen běžně vyráběné elektromotory, jichž byl nadbytek, a nebylo je možné použít k domácí spotřebě. To samé platilo i o telefonech a telegrafních přístrojích. Vývoz titanové běloby měl být koordinován s Polskem, jež vyváželo bělobu zinkovou.¹⁷¹

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

Dovoz potravin dosáhl hodnoty 1 800 miliónů korun, zatímco zisk z vývozu nadbytečného zboží 2024 miliónů, což vedlo k dosažení přebytku 224 miliónů, který měl být opět využit k nákupu potravin, především masa. Zatímco potraviny se měly nakoupit v nejbližších měsících, většina vývozních kontraktů byla dojednána na konec roku 1948. Dále měly být za přebytek nakoupeny sadbové brambory a osivo.¹⁷² V průběhu padesátých let se Československo stalo soběstačným v produkci potravin a tím odpadla tato úloha zahraničního obchodu.

1.8 Zahraniční obchod s textilem v období 1945 – 1948

V období mezi lety 1945 – 1948 neexistoval státní podnik, který by provozoval zahraniční obchod s textilem, přesto stát výrazně ovlivňoval činnost soukromých podnikatelů, kteří se touto činností zabývali. Nepřímo do vztahů v zahraničním obchodu zasahovala Hospodářská rada ÚV KSČ ještě, než komunisté získali v Československu mocenský monopol a byli pouze nejsilnější stranou poté, co v roce 1946 vyhráli volby. Státní ovlivňování zahraničního obchodu komunistickou stranou se snažil bránit ministr zahraničního obchodu národní socialista Hubert Ripka, v případě zahraničního obchodu s textilem však mezi ním a komunistickými hospodářskými experty nedocházelo ke sporům, neboť se shodovali na nutnosti exportu československého textilního zboží na Západ. V dovozní politice bylo Československo méně závislé na Sovětském svazu než po převratu v únoru 1948.

Ještě před založením Centrotexu vyvíjel stát tlak na soukromé podnikatele v oboru zahraničního obchodu s textilem, aby se soustředili na země s pevnou valutou. Ředitelství Československých textilních závodů pak v rámci plánu poskytovalo podnikatelům slevy, aby bylo československé textilní zboží při prodeji na západních trzích konkurenceschopné. Tento přístup předznamenal pozdější dotování cen Centrotexu. Československé textilní závody měly dotovat export ze zisku z prodeje zbytného zboží jako koberců nebo umělých květín, které měly být

¹⁷² Tamtéž.

na domácím trhu zdraženy. Soukromí výrobci si zajišťovali vývoz sami, ale do jejich kompetencí zasahoval stát. Vzhledem k potřebě deviz museli soukromí výrobci textilu část exportovat, jinak nedostali suroviny.¹⁷³

Dotované ceny textilu se uplatňovaly zejména při vývozu textilu do zemí s pevnou valutou, ale také do zemí, z nichž dováželo Československo potraviny. Zde se jednalo především o Rumunsko, jež dodávalo Československu kukuřici. Hospodářská rada ÚV KSČ usilovala, aby Československé textilní závody zmírnily požadavky na kvalitu vyváženého textilu, a to hlavně z toho důvodu, že spotřebitelé v zemích jako Rumunsko nejsou tak nároční jako na Západě. Proto Hospodářská rada ÚV KSČ navrhovala, aby se nevyváželo jen zboží prvotřídní kvality, ale i méně kvalitní, vyvážet se neměl pouze „vyložený brak“.¹⁷⁴

Většina dodávek textilních surovin byla závislá na přidělech UNNRA a dovozu ze Sovětského svazu. Protože se dovezlo méně surovin, než československý průmysl potřeboval, musely být v textilním průmyslu zpracovávány zásoby lnu, jenž byl původně určen pro export.¹⁷⁵

V období před únorem 1948 zastávalo Československo dovozní politiku nezávislou na Sovětském svazu a východním bloku. S tímto přístupem se ztotožňovala i KSČ. V materiálech Hospodářské rady ÚV KSČ z roku 1946, které se týkají cenové politiky, se uvádí, že bude lépe počkat, jak se budou vyvíjet ceny krátkovlákné bavlny a zda ji bude lepší dovážet ze Sovětského svazu nebo ze Spojených států. U americké bavlny je výslovně uvedeno, že její nákup je výhodnější než nákup bavlny sovětské, především z cenových důvodů. Zamítlo se používání domácí vlny, protože byla dražší než většina dovezené.¹⁷⁶ Například ve zprávě Textilní sekce Ministerstva zahraničního obchodu pro Hospodářskou radu KSČ z roku 1946 je uveden dovoz bavlny jak ze Sovětského svazu, tak ze Spojených států, přičemž

¹⁷³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 40, archivní jednotka 289, Zpráva textilní sekce NHK ÚV KSČ; Přehled pravděpodobných zásob a plánované výroby na rok 1946 (vypracovali Ing. Martinec, dr. Friebe, dr. Sottner).

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 40, archivní jednotka 289, Přehled pravděpodobných zásob a plánované výroby na rok 1946.

¹⁷⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 52, archivní jednotka 380, Pravděpodobný vývoj cen v roce 1947.

není rozlišena země původu.¹⁷⁷ Také postoj k dodávkám méně kvalitní bavlny ze Sovětského svazu byl kritičtější – například v roce 1946 Československo stornovalo nákup 18 000 tun sovětské bavlny a dosáhlo redukce dodávek na 10 500 tun, protože v původním množství by bavlna nižší kvality nenašla v československém textilním průmyslu využití.¹⁷⁸

Před rokem 1948 se téměř nevyskytovaly potíže v devizovém hospodářství, problémy byly spíše v dopravě textilu. Protože bylo Československo vnitrozemskou zemí, muselo textilní zboží dovážet přes přístavy a jelikož tehdy ještě Československo nevlastnilo námořní loďstvo (první československá loď *Republika* sloužila od roku 1952, Čechofracht byl založen až roku 1953, Československá námořní plavba pak 1958)¹⁷⁹, používalo služeb zahraničních námořních společností. Zde poskytovalo Československu služby především Polsko, které stejně jako Československo náleželo do východního bloku. Zboží se dováželo rovněž přes Hamburk a také přes Terst. Terst nemohl být jako tranzitní přístav používán hned, neboť nebyl ujasněn jeho mezinárodní status, protože o toto město, jež se nalézalo pod správou OSN, vedly spor Jugoslávie a Itálie.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 40, archivní jednotka 289, Přehled pravděpodobných zásob a plánované výroby na rok 1946.

¹⁷⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 52, archivní jednotka 380, Pravděpodobný vývoj cen v roce 1947.

¹⁷⁹ PACOVSKÝ, JAROSLAV; PODLENA, VLADIMÍR: *Atlas lodí – Československé námořní loďstvo*, Nadas, Praha, 1984, vydání první, s. 15.

¹⁸⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 40, archivní jednotka 289, Návrh usnesení ústřední plánovací komise ve věci posouzení současné situace v průmyslu textilním se zvláštním zřetelem k plnění plánu na rok 1948.

2. Postavení Centrotexu v československém zahraničním obchodě

2.1 Založení Centrotexu

Centrotex byl zřízen 1. srpna 1948 na základě vyhlášky Ministerstva zahraničního obchodu z 31. července téhož roku jako výsadní společnost, zabývající se vývozem a dovozem textilu. Společně s ním byly založeny podniky zahraničního obchodu Chemapol, Československá keramika, Československá akciová společnost pro vývoz skla, Oleaspol a Československá akciová společnost pro vývoz chmele. V čele podniku stál ředitel, dále představenstvo a valná hromada. Centrotex měl dovážet suroviny pro textilní průmysl s výjimkou žíní, štetin a rostlinných vláken, tyto suroviny byly dováženy Lignou. Chemikálie a barviva pro textilní průmysl pak dovážel Chemapol. Vývoz se soustředil na všechny výrobky textilního průmyslu s výjimkou knoflíků, zdrhovadel a jiného ústrojního zboží, impregnovaných a pogumovaných tkanin a konfekce z nich a kožešnických výrobků.¹⁸¹

Jako základní kapitál dostal Centrotex 150 miliónů korun, přičemž jeho investiční potřeby financovala Investiční banka. Stav obliga činil 4,109 miliónu korun včetně akreditivů. Hodnota pohledávek v zahraničí dosahovala 1 132 miliónů korun, tuzemských pohledávek 684 miliónů, hodnota exportního zboží 1 900 miliónů a import na cestě 488 miliónů.¹⁸²

Při zakládání podniků zahraničního obchodu došlo ke sporu o rozdělení kompetencí mezi Centrotex a Koh-i-noor, jenž se týkal výstrojného zboží. Původně s ním měl obchodovat Centrotex, uvažovalo se i o Omnipolu, nakonec však byla tato agenda svěřena do kompetence Kooh-i-nooru.¹⁸³

¹⁸¹ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Centrotex (nezpracováno).

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 3, archivní jednotka 41, Zápis ze schůze Hospodářské rady ÚV KSČ z 26. listopadu 1948.

2.2 Centrotex v období 1948 – 1953

V letech 1948 – 1953 byl význam obchodu se spotřebním zbožím podceňován. Přísná kontrola obchodu se spotřebním zbožím měla své důvody v příslušnosti Československa k sovětskému bloku, protože Sovětský svaz a státy východního bloku, které se staly v průběhu padesátých let hlavními obchodními partnery Československa, neměly o spotřební zboží včetně textilu velký zájem. Ministryně výživy Ludmila Jankovcová již v létě 1948 na sjezdu Československé rady žen prohlásila o dovozních požadavcích zemí sovětského bloku: „Budou kupovat textil? Hračky? Jablonecké zboží? Snad. V menších kvantech. Řekla bych, že spíše symbolicky jako přátelští spojenci. Ale větší množství kupovat nebudou. Co potřebují ke svému budování? Železo, ocel, kovy. Pokud možno zpracované. Zejména výrobky těžkého strojírenství, materiál pro elektrifikaci a pak chemikálie.“¹⁸⁴

V dovozní i vývozní politice byl Centrotex plně podřízen plánovacím orgánům, jež mu nařizovaly, jaké zboží má dovážet a vyvážet. Nařízení se týkala zejména dovozu, kde Státní úřad plánovací kontroloval, zdali si Centrotex neobjednal příliš mnoho zboží, za něž by pak utratil více deviz, než bylo nutné. Úsporná opatření se týkala i dovozu surovin, kdy se dovážely umělé tkaniny, jež byly levnější než přírodní textilní suroviny. Dělal se také opatření ve prospěch Centrotexu, mezi něž zejména náleželo přenechání zboží určeného původně pro distribuční podniky. U určitých druhů zboží, například u umělých textilií vytvářel Centrotex rezervy, protože v jejich dovozu byl na přelomu čtyřicátých a padesátých let zcela závislý na západní produkci, takže mohl čelit opatřením západních států, která regulovala vývoz zboží do zemí sovětského bloku. Veškerá regulační opatření, která prováděl COCOM, se týkala vývozu do států východního bloku, nikoli dovozu z těchto zemí, přesto však jimi byly zdůvodňovány neúspěchy při vývozu československého textilu.

¹⁸⁴ PERNES, JIŘÍ: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Praha, Centrum demokracie a kultury, 2008, vydání první, s. 48.

Centrotex se nadále snažil orientovat svoji vývozní politiku na západní trhy a to hlavně na země s pevnou valutou. Spojených států se válka nedotkla vůbec a většina západoevropských států utrpěla menší ztráty než země sovětského bloku. Navíc západní Evropa od roku 1947 začala profitovat z Marshallova plánu. Proto v těchto oblastech rostla poptávka po spotřebním zboží včetně textilu. Československé hospodářství díky vývozu textilu získávalo valuty, které potřebovalo. Potíže v prodeji československého textilu nastaly v důsledku jeho nízké kvality, proto bylo nutné navázat kontakty s rozvojovými státy, jež náležely do librové nebo dolarové oblasti.

Počátkem tohoto období vyváželo Československo textil do zemí, z nichž dováželo potraviny, například do Rumunska. Ve vztahu s Rumunskem byly časté výměnné obchody, kdy Československo vyváželo do Rumunska textil a dováželo z něj potraviny.¹⁸⁵ K nákupu potravin sloužil téměř výhradně vývoz umělých květin. Centrotex zaznamenal úspěch ve vývozu umělých květin a ptačích per, protože jejich obliba na Západě začala koncem čtyřicátých let růst. Výhoda vývozu umělých květin spočívala v tom, že se jednalo o zbytné zboží a jeho nedostatek na domácím trhu nebyl nijak vážný.¹⁸⁶ V průběhu padesátých let se Československo stalo opět soběstačným, co se týče potravin, a tak tato funkce Centrotexu odpadla.

Při vývozu podléhalo Československo iluzi, že může využít uprázdněné místo na světovém trhu, které vzniklo po porážce Německa. Podobně postupovalo například Polsko. Během jednání obou států o obchodní smlouvě se projednával i vývoz textilního zboží. Oba státy se při vývozu oděvů soustředily na bývalé odběratele výrobků textilního průmyslu z Německa, a jelikož se jednalo o partnery v RVHP, snažily se o dohodu, jež by omezila jejich vzájemnou konkurenci. Československo a Polsko si vypomáhaly i při prodeji svého textilu na Západě.¹⁸⁷ Československé

¹⁸⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Platební bilance a plán plateb a inkas na IV. čtvrtletí roku 1950.

¹⁸⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 1, archivní jednotka 14, Opatření ke zvýšení vývozu (vypracovali Antonín Gregor, Ludvík Frejka).

¹⁸⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 45, archivní jednotka 309, Zápis ze schůze konané 6. července 1948 v autoklubu.

a polské textilní zboží nemohlo nahradit německý textil, protože na něj svoji kvalitou nestačilo.

Jedinou textilní surovinou, kterou Československo vyváželo, byla umělá vlákna, jež se vyráběla pouze v Československu. V Lovosicích, Terezíně a Senici se vyrábělo umělé hedvábí, zatímco v Neratovicích a Bratislavě umělá stříž, ve Svitu se pak soustředila výroba umělého hedvábí i umělé stříže.¹⁸⁸ Výroba umělých vláken v Československu začala již v období první republiky v roce 1921 a další provozy byly zřízeny za nacistické okupace. Výroba umělých vláken v Československu však nedokázala pokrýt ani vlastní spotřebu, a tak se uvažovalo o rozšíření stávajících textilních závodů.¹⁸⁹ Nakonec se ustoupilo od myšlenky Československa jako centra výroby umělých vláken, a hlavním producentem umělých vláken v RVHP se stala NDR. Výroba umělých vláken v NDR později v RVHP dominovala, zatímco společný československo-polský program hrál pouze vedlejší úlohu, o čemž svědčí údaje z pozdějších ročenek zahraničního obchodu.

V dovozu surovin upadalo Československo stále více do závislosti na Sovětském svazu. Sovětský svaz disponoval téměř všemi textilními surovinami a navíc byl jako vedoucí síla východního bloku pro Československo klíčovým obchodním partnerem v období studené války. Československou snahou proto bylo odebírat textilní suroviny ze Sovětského svazu, neboť tímto způsobem by Československo ušetřilo devizové prostředky, za něž nakupovalo textilní suroviny ze Západu. Plány z roku 1949 počítaly s tím, že se v roce 1955 bude ze zemí mimo RVHP dovážet pouze umělé hedvábí a česance.

V praxi ovšem dovoz ze Sovětského svazu přinášel celou řadu nevýhod, mezi něž například patřily nedostatek kvalitních surovin a naopak nabízení nekvalitního zboží a dále neplnění dodávek podle obchodní smlouvy. Za tuto situaci mohl Sovětský svaz svým velmocenským

¹⁸⁸ Národní archiv Praha: KSC – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Návrh formulace předběžného československého stanoviska ke koordinaci výroby umělých vláken.

¹⁸⁹ Národní archiv Praha: KSC – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 306, Podklad pro poradu Rady vzájemné hospodářské pomoci.

přístupem k Československu a nedodržováním dohod, ale i Československo, jež nerealisticky posuzovalo možnosti svého klíčového obchodního partnera, protože Sovětský svaz používal suroviny nejlepší kvality pouze pro domácí spotřebu, nikoli pro vývoz, neboť jeho produkce nestačila pokrýt vlastní spotřebu a zájmy satelitů současně.

Ve vzájemném obchodním styku měly Československo a Sovětský svaz rozdílné priority. Sovětský svaz neměl zájem o textilní zboží, a tak Československu dodával i podřadné suroviny. Naproti tomu Československo požadovalo kvalitní textilní suroviny, aby jeho zboží bylo konkurenceschopné a mohlo dosažených úspor v devizách použít jinak. Československo v důsledku nekvalitních dodávek ze Sovětského svazu muselo v textilním průmyslu používat drahá umělá vlákna nebo len původně určený na export.

Protože Sovětský svaz zaujímal vůdčí postavení v RVHP, uzavřelo s ním Československo obchodní smlouvu na léta 1951 – 1955, i když tato smlouva přinášela výhody spíše Sovětskému svazu, který byl jako obchodní partner Československa značně nespolehlivý. Obdobnou smlouvu neuzavřelo Československo s žádným jiným státem, ani z východního bloku. Součástí československo-sovětské obchodní smlouvy byl i zahraniční obchod s textilem. Československo dováželo ze Sovětského svazu nejen textilní suroviny a polotovary, ale i len na sázení, neboť len byl jedinou textilní surovinou, kterou bylo možné v československých podmínkách pěstovat. V průběhu jednání o této smlouvě vystupoval Sovětský svaz jako mocenský hegemon a Československu slíbil v letech 1951 – 1955 dodat pouze 56% textilních surovin a tyto dodávky ještě podmiňoval československým vývozem výrobků těžkého strojírenství a zbrojního průmyslu.¹⁹⁰

Přitom právě pro Centrotex měly devizy velký význam, neboť obchodoval s librovou oblastí, protože do ní náleželi významní dodavatelé textilních surovin pro československý průmysl, jako byla například Austrálie, z níž dováželo Československo vlnu, nebo Egypt, který dodával

¹⁹⁰ Národní archiv Praha: KSC – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Struktura zahraničního obchodu podle zemí dovozu a vývozu.

Československu dlouhovláknou bavlnu. Převrat v únoru 1948 způsobil zahraničnímu obchodu s textilem značné potíže, neboť se v jeho důsledku zhoršily vztahy Československa s Velkou Británií, a tak si muselo Československo opatřit devizy jinde, a to ve státech, které nebyly členy organizace COCOM.

Potíže československého devizového hospodářství, jež začaly fakticky po převratu v únoru 1948, se projeví u Centrotexu později. Ještě v prvním pololetí roku 1949 splnil Centrotex plán dovozu na 84% a vývozu na 92%. Hospodářská rada ÚV KSČ sice označila tento výsledek Centrotexu za neúspěch, protože splnění plánu nepřekročilo 100%, neshledávala jej však závažným, neboť dovoz a vývoz textilu nepatřil k prioritám centrálně plánované ekonomiky, jejímž hlavním zájmem byl těžký a strojírenský průmysl. Ve zprávě o stavu podniků zahraničního obchodu Hospodářská rada ostře kritizovala za nesplnění plánu podniky Ferromet a Metalimex, které se orientovaly na země východního bloku a nebyly vystaveny podobným překážkám jako podniky zahraničního obchodu zabývající se obchodem se spotřebním zbožím – Centrotex, Exico, Skloexport, Kooh-i-noor, Papco, Ligna a Keramika. Z tabulky o plnění plánu v zahraničním obchodě za první pololetí roku 1949 vyplývá, že nejlépe splnila dovozní plán zahraničního obchodu Poldi Kladno, a to na 232%. Vývozní plán nejlépe splnil podnik zahraničního obchodu Chmel (na 122%). Úspěch této výsadní společnosti spočíval v tom, že Československo patřilo k předním pěstitelům chmele a konkurence v této oblasti zahraničního obchodu nebyla na rozdíl například od Centrotexu velká.¹⁹¹

V průběhu roku 1949 se potýkal Centrotex s nedostatkem surovin, ale tyto potíže byly zažehnány poskytnutím úvěrů ze zahraničí. Hospodářská rada ÚV KSČ 21. 1. 1949 se usnesla na přijetí úvěrů z různých států především na nákup australské vlny a bavlny, úvěry Československu poskytl britský finančník Brenner, nizozemský Hart a francouzský bankéř Delevrin. Brenner nabídl nejvyšší úvěr – 280 miliónů Kčs, úrok činil 15%, nejnižší úrok nabízel Delevrin – 5%, ale Československu půjčil jen 15

¹⁹¹ Národní archiv Praha: Zahraniční obchod Československa v prvním pololetí roku 1949, KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305.

miliónů Kčs, Hart půjčil Československu celkem 140 miliónů při úroku 8%. Centrotex vyčerpal 4 656 900 Kčs.¹⁹²

Ve zprávě ministra financí Jaroslava Kabeše se uvádí, že se Centrotex kvůli Brennerovu úvěru stal největším příjemcem zahraničních úvěrů mezi československými výsadními společnostmi. Kabeš na tomto příkladu poukazuje na nebezpečí přílišného čerpání úvěrů, podniky zahraničního obchodu měly sice možnost čerpat úvěry nadále, avšak všechny devizy shromážděné v Národní bance jim nemohly být poskytnuty, protože by to mohlo ohrozit devizovou rezervu. Navíc došlo u některých států k váznutí rezervy (Francie, Belgie, Švédsko, Norsko). Kabeš proto doporučuje, aby se podobně velké úvěry jako v případě Centrotexu již nepožadovaly.¹⁹³

Velikost úvěru pro Centrotex opět dokládá význam podniku v československém zahraničním obchodě. Centrotexu byl poskytnut tak velký úvěr, neboť se očekávalo, že jej tento podnik zahraničního obchodu, který exportoval zboží na Západ, bude moci zaplatit, přičemž se nakonec ukázalo, že i Centrotex měl se zaplacením úvěru problémy. Jedním z oborů podnikání finančníka Brennera bylo právě poskytování úvěrů státním podnikům ze zemí sovětského bloku.

Fakt, že v případě Brennerova úvěru byly překročeny možnosti Centrotexu, dokládá schůzka svolaná z podnětu ředitele Národní banky Leopolda Chmely, na níž se probíraly možnosti zaplacení Brennerova úvěru. Vedení Centrotexu přiznalo, že není schopno úvěr splatit, a tak muselo být nalezeno nouzové řešení. To spočívalo v tom, že Centrotex vyveze do Velké Británie zboží přes třetí zemi kvůli britským dovozním kvótám. Třetí zemí měl být některý z členských států RVHP, a to buď přes Polsko, nebo přes Maďarsko. Jako příklad byl uveden podnik zahraničního obchodu Exico. O zisku liber se uvažovalo také čerpáním úvěru z Nového

¹⁹² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 10, archivní jednotka 131, Plnění plánu zahraničního obchodu a potíže v zásobování (vypracoval Jaroslav Kabeš).

¹⁹³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Stav dalších mobilizovaných zásob a deviz Národní banky československé (vypracoval Jaroslav Kabeš).

Zélandu, jímž by Centrotex splatil nákupem novozélandské vlny.¹⁹⁴ Přijetím úvěrů, především Brennerova, se podařilo oddálit potíže, jež nastaly v československém devizovém hospodářství.

Další cestou k získání deviz na nákup textilních surovin především egyptské bavlny a australské vlny bylo navázání obchodních kontaktů s bývalými britskými koloniemi – Indií, Cejlou, Jižní Afrikou a státy na Blízkém východě. Ve výčtu těchto zemí je uvedena také Indonésie, jež náležela do librové oblasti, přestože nebyla kolonií britskou, ale nizozemskou.¹⁹⁵ Většina států librové oblasti, s nimiž chtělo Československo navázat obchodní kontakty, patřila mezi pozdější členy Hnutí nezúčastněných, například Indonésie a Indie. Výjimku tvoří Jižní Afrika, v níž panoval apartheid a jež se později stala nejvíce kritizovaným státem ze strany sovětského bloku. Hlavním důvodem, proč Československo získávalo libry z Jihoafrické unie, byl fakt, že tato země nebyla členem organizace COCOM, i když rozhodně nenáležela mezi státy sympatizující s východním blokem. Cílem tohoto opatření bylo především pomoci Centrotexu, aby mohl nakoupit textilní suroviny.

Koncem roku 1949 dopadly potíže devizového hospodářství i na Centrotex. Dovoz bavlny se měl snížit o 50% z 65 000 tun na 33 000 tun, za tímto účelem již bylo zahájeno jednání se Sovětským svazem – hlavním dovozcem bavlny do Československa. U vlny byly vykazány zásoby, jež by vystačily na více než deset měsíců, tedy na poměrně dlouhou dobu, stačil nákup vlny z východního bloku (1 900 tun) a Uruguaye (382 tun). Česance se nakoupily v NDR. Schváleny byly rovněž nákupy lnu z Belgie (580 tun) a Nizozemí (190 tun). Kordového hedvábí se mělo dovézt 812 tun, přičemž nejsou uvedeny země původu.¹⁹⁶

Hospodářská rada ÚV KSČ se zabývala Centrotexem rovněž během revize plánu na rok 1950. Předmětem šetření Komise pro přezkoumání

¹⁹⁴ Archiv ČNB: fond Národní banka československá, karton 4/178, signatura NBC XIII, Porada o plnění vývozního plánu společnosti monopolní společnosti Centrotex – Brennerův úvěr – 14. 3. 1949.

¹⁹⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 44, archivní jednotka 307, Československá platební bilance v pětiletém plánu.

¹⁹⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva o platebním plánu na první čtvrtletí 1950 (vypracoval Eduard Outrata).

plánu zahraničního obchodu a platební bilance na rok 1950 se stal i textil, jenž hrál i nadále důležitou roli v platební bilanci Československa, protože se většina textilních surovin musela dovážet. Předseda ČSÚ Eduard Outrata předložil Hospodářské radě ÚV KSČ zprávu o devizové situaci Československa. Příjem deviz z vývozu měl činit 9,2 miliardy korun a z přímých plateb 0,9 miliardy korun, celkový příjem měl být tedy 10,1 miliardy. Na dovoz byly předloženy požadavky ve výši 10,5 miliardy korun a v úhradě za kompenzace 1,1 miliardy, tedy 11,6 miliardy. Podle tohoto odhadu by činilo pasívum v zahraničním obchodě 1,5 miliardy korun. Vzhledem k tomuto devizovému pasívu neměla Národní banka prostředky na jeho pokrytí a naopak požadovala 1,6 miliardy k úhradě finančního schodku. Pro nákup zboží výsadními společnostmi bylo potřeba 7,6 miliardy. Po přezkoumání tohoto odhadu došli experti Národní banky a Ministerstva zahraničního obchodu k tomu, že je nadhodnocen o 1,2 miliardy korun. Místo 7,6 miliardy bylo nakonec přiděleno výsadním společnostem pouze 6,4 miliardy a 0,9 miliardy na leden a únor roku 1950.¹⁹⁷

Na základě propočtů byly vybrány požadavky jednotlivých států na vývoz a dovoz, přičemž v komisi sestavené za tímto účelem zasedli zástupci ministerstev zahraničního obchodu, průmyslu, výživy, zemědělství a národní obrany a dále zástupci Národní banky. Všichni se shodli na tom, že k pokrytí potřeb zahraničního obchodu bude opravdu dostačovat 6,4 miliardy korun a možné náklady na dovoz z jednotlivých zemí dosáhnou výše 0,9 miliardy. Byly také schváleny dovozy v kompenzacích ve výši 1,1 miliardy korun a úvěry ve výši 0,5 miliardy.¹⁹⁸

V librové oblasti zůstaly neuhrazeny požadavky na dovoz ve výši 639 miliónů korun, protože výška plateb za finanční platy (úroky, úmory) z této oblasti dosáhla 500 miliónů korun. Kromě toho samotný dovoz, především textilu, představoval 700 miliónů korun. Schválený dovoz byl umožněn

¹⁹⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva o platebním plánu zahraničního obchodu (vypracoval Jaroslav Kabeš).

¹⁹⁸ Tamtéž.

zejména díky Brennerovu úvěru na nákup australské a novozélandské vlny.¹⁹⁹

Dále zůstaly neuhrazeny dovozní požadavky z Francie ve výši 485 miliónů korun, neboť československý vývoz do Francie byl neočekávaně nízký. Národní banka uvolnila navíc 30 miliónů korun, z toho 20 miliónů na nákup váleného materiálu a 10 miliónů na nákup česanců. V zahraničním obchodě se Spojenými státy zůstalo nekryto 275 miliónů korun, s Tureckem 261 miliónů, s Nizozemskem 191 miliónů, se Švýcarskem 162 miliónů a s Belgií 143 miliónů, přímo pokryt byl v československo-belgickém obchodním styku pouze dovoz textilního zboží v hodnotě 52 miliónů korun.²⁰⁰

Prozatímní plán počítal s dovozem 85 636 tun bavlny (z toho 54 000 tun ze Sovětského svazu), čili na jedno čtvrtletí 21 409 tun. Centrotex požadoval na nákup bavlny 1 293 058 000 korun, což odpovídalo 28 867 tunám. Devizy přidělené Centrotexu mohly zajistit nákup 19 490 tun (17 400 tun ze Sovětského svazu). Posléze bylo provedeno snížení plánu dovozu bavlny ze Sovětského svazu na z 54 000 tun na 35 000 tun, aby zbyly finanční prostředky na nákup dlouhovlákné bavlny z Egypta.²⁰¹

V tomto případě se upřednostnil pragmatický přístup před ideologickým pohledem a dovoz kvalitní egyptské bavlny dostal přednost před dovozem méně kvalitní bavlny ze Sovětského svazu.

	Egyptská a peruánská dlouhovlákná bavlna	Americká, brazilská, turecká, egyptská krátkovlákná bavlna a sovětská bavlna II. a III. třídy	Pákistánská, sovětská a albánská bavlna III. a IV. třídy
Sklad k 1. 1. 1950	2 642	10 128	1 791
Ze starých nákupů	659	4 432	-

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž.

Z plánu disponibilit pro I. čtvrtletí	-	3 849	4 750
K dispozici	3 301	18 409	6 541
Spotřeba v I. čtvrtletí roku 1950	2 850	11 300	3 525
Sklad k 31. 8. 1950	451	7 109	3 016
Potřeba k doplnění dvouměsíčního minimálního skladu	1 900	7 540	2 350
1 a ½ měsíční spotřeba s ohledem na dopravu	1 425	5 907	1 763
Další potřeba celkem	3 525	13 447	4 113
Další potřeba nákupu v I. čtvrtletí 1950	2 874	6 338	1 097
Celkem	10 309		

Vzhledem k úvěrům v hodnotě 465 miliónů korun, které byly získány na nákup vlny, byla její zásoba pokryta do konce června 1950. Množství česanců však nestačilo, bylo nutné dovážet z Francie a Velké Británie ročně 5 500 tun, ale dováželo se množství poloviční. V I. čtvrtletí roku 1950 se očekával nákup 1 200 tun, který by vystačil pouze do dubna, na nákup přijatelné zásoby scházelo 120 miliónů korun.

Změnu plánu pro Centrotex vypracoval inženýr Sova. Konkrétní opatření v zahraničním obchodě s textilem měla spočívat ve snížení dovozu 4 000 tun bavlny za předpokladu, že bude dovezeno stejné množství umělé stříže. Tím by se uspořilo v devizách 170 miliónů korun, přičemž umělá stříž se měla dovézt z Rakouska a Norska. Podíl umělé stříže ve tkaninách

v československém průmyslu se zvýšil na 50% z dosavadních 33%, čímž by se ušetřilo 2 000 tun bavlny.²⁰²

Centrotex měl podle návrhu inženýra Sovy, jenž byl členem Komise pro přezkoumání plánu zahraničního obchodu, a platební bilance na rok 1950 snížit nákupy textilních surovin v prvních sedmi měsících roku 1950 o 1 037,8 miliónu korun. Snížení dovozu se mělo týkat především dovozu bavlny ze Sovětského svazu, s nímž bylo nutné dojednat změnu smlouvy o dovozu bavlny, tím by se uspořilo 3 600 tun bavlny, úspory v technickém sektoru měly ušetřit 1 300 tun, náhrada stříží 500 tun, zavedení mísení stříže pro veřejný sektor 300 tun a zlepšení průměrného čísla 1 000 tun, tedy dohromady 6 700 tun a 262,5 miliónu korun (57,5 miliónu ze západních států).²⁰³

V oblasti vlny se počítalo se snížením dovozu vlny ze Sovětského svazu o hmotnosti 1 550 tun, použitím vlny ze skladů se mělo ušetřit dalších 1 800 tun, celkem tedy 3 350 tun v hodnotě 392 miliónů korun, z toho za dovoz ze západních států 366 miliónů, dále se měl snížit dovoz česanců v hodnotě 66,4 miliónu korun. Po úpravě smlouvy se Sovětským svazem se měl snížit dovoz umělého hedvábí o 478 tun a zvýšením domácí produkce o 500 tun. Celkové snížení dosahovalo hodnoty 978 tun a 139,8 miliónu korun. Snížil se dovoz lnu ze Západu o 86 miliónů korun, zároveň se zvýšil dovoz lnu ze Sovětského svazu o 20 miliónů, takže se na lnu nakonec uspořilo pouze 66 miliónů. Centrotex dostal pro vývoz textilní zboží původně určené k domácí spotřebě.²⁰⁴

Ze zboží určeného původně pro domácí trh měl Centrotex dostat 8 000 kilogramů taftových stuh, 150 000 kusů na mycí hadry, 50 000 metrů na balonové ripsy, 75 000 kusů velurových klobouků, 50 000 metrů manšestru a 9 miliónů metrů gumy do trenek v celkové hodnotě dvaceti miliónů korun.²⁰⁵ Přenechání zboží původně určeného pro domácí trh Centrotexu bylo logické, neboť jeho vývoz přinášel československé ekonomice devizy. Potřeba získávat valuty byla natolik nutná, že kvůli ní musela být

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

provedena nepopulární opatření jako snížení přidělu zboží pro domácí trh, na němž stále panoval lístkový systém.

Ani Sovovy návrhy však výrazné zlepšení ekonomické úspěšnosti Centrotexu nepřinesly. Čím více upadalo Československo do závislosti na Sovětském svazu, tím těžší bylo získávání surovin ze států stojících mimo sovětskou sféru vlivu. Na rok 1951 se mělo nakoupit 64 600 tun bavlny, ale devizy vystačily pouze na nákup 50 000 tun této suroviny. Pokryt byl za první tři čtvrtletí roku 1950 nákup 9 000 tun vlny, zatímco 6 400 tun zůstalo nekryto a na poslední čtvrtletí roku 1950 bylo možno krýt jen nákup 5 500 tun vlny. Hospodářská rada ÚV KSČ nedostatky v dovozu vlny do Československa nepovažovala za závažné, protože koncem roku 1949 se podařilo dojednat dovoz většího množství australské vlny, která ještě sloužila jako zásoba. Zatímco pro rok 1950 byl stav zásob vlny uspokojivý, na rok 1951 zbývalo pouze 250 miliónů korun v librách, za což se dalo v Austrálii nakoupit pouze 1 000 tun vlny. Hospodářská rada doporučovala přezkoumat devizovou situaci a urychleně sehnat devizy.²⁰⁶

Na konci roku 1950 se stále devizové hospodářství Centrotexu nacházelo v krizi. Podle směrnice z 15. prosince 1950 musel Centrotex, aby splnil plán, vyvážet zboží pouze na Západ, dokud nebudou zakázky ze Sovětského svazu a zemí východního bloku. Pokud by Centrotex upustil od rovnoměrného plnění plánu, potřeboval by, aby Československé textilní závody vyráběly více, protože by v případě objednávek ze Sovětského svazu nesplnil současně dodávat zboží na západní a východní trhy. Centrotex dokládal potřebu nákupu zboží na sklad rokem 1949, kdy nastala podobná situace, a hrozilo, že počátkem roku 1951 nebude mít Centrotex žádné zboží, jež by mohl vyvézt. Protože dodávky do zemí východního bloku měly přednost, existovalo nebezpečí, že kvůli dodávkám bude muset zrušit rozjednané transakce na Západě, což způsobí, že bude považován za

²⁰⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Platební bilance a plán plateb a inkas na IV. čtvrtletí roku 1950.

nedůvěryhodného obchodního partnera. Vedení Centrotexu tuto situaci vysvětlovalo příliš častými změnami plánu.²⁰⁷

Ve skutečnosti však byl příčinou vzniklých potíží fakt, že plán stanovil poměr cílových zemí mezi východním blokem a Západem ve vývozu 1:1, a centrálně plánovaná ekonomika zemí východního bloku se neorientovala na dovoz spotřebního zboží. Na počátku padesátých let však nemohly být skutečné příčiny, především nízká kvalita československého textilního zboží, hospodářských potíží pojmenovány.

Centrotex navrhoval úpravu směrných čísel na rok 1951, protože se snížila celosvětová úroda bavlny. V Sovětském svazu a Číně se sice produkce bavlny zvýšila, ale ve Spojených státech klesla. Spojené státy navíc zavedly kontingentní politiku vývozu, jež znamenala upřednostňování států Marshallova plánu při vývozu. Ke komplikacím došlo i při vývozu vlněného odpadu z Rakouska, Nizozemí, Dánska a Švédska. Sklizeň juty byla považována za dostatečnou, ale u jejích dodávek z Pákistánu se očekávaly prodlevy. Nákup umělých vláken se rovněž komplikoval a to v důsledku velkého zájmu o tento druh zboží. S nákupem vlny bylo vedení Centrotexu spokojeno, vadily mu pouze prudce rostoucí ceny. Hotové textilní výrobky se dovážely z východního bloku, pouze v případě oděvů, při jejichž výrobě se používala syntetická vlákna, tvořil většinu dovoz ze Západu.²⁰⁸

Ve vývozu byla situace lepší než v dovozu, a to především díky získání nových odběratelů, jimž se staly země východního bloku. Ve vývozu do Spojených států byl zaznamenán úspěch při vývozu popelin a šatovek. Malý zájem projevovali západní odběratelé o československé samety a kordy. Vedení Centrotexu přiznává jejich nízkou kvalitu, což je v roce 1950 naprosto neobvyklé. O bavlněných tiscích naopak vedení Centrotexu uvádí, že jsou tak oblíbené, že je na západní trhy nestačí dodávat. Stav vývozu hedvábných a lněných tkaniny byl označen za nepříliš uspokojivý, naproti u juty vyjádřilo vedení Centrotexu spokojenost. U vlněných tkanin pak

²⁰⁷ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Situační zpráva o dovozu a vývozu textilního zboží; Plánování vývozu československého zboží (nezpracováno).

²⁰⁸ Národní archiv Praha: Centrotex, I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra.

Centrotex radikálně snížil původní nadsazený vývozní plán. Snížení vývozního plánu bylo dále provedeno u koberců, punčoch, pleteného a stávkového zboží a umělých květin. Plán vývozu krajek a tylů zůstal beze změny, vývozní plán klobouků byl naopak zvýšen díky velkému zájmu odběratelů, zejména ve Spojených státech, nejradikálnější snížení vývozního plánu se mělo uskutečnit u lehké a těžké konfekce. Většina z těchto opatření byla provedena kvůli nezájmu nebo naopak zvýšenému zájmu o československé zboží, pouze vývoz punčoch byl snížen kvůli požadavkům podniků vnitřního obchodu.²⁰⁹

Centrotex vinil Československé textilní závody z toho, že nesledují módní trendy na Západě, což vede k malému zájmu o československé textilní zboží. V cenové oblasti upozorňoval Centrotex na jejich růst na západních trzích, a tak navrhoval zvýšit dovoz textilních surovin z východního bloku, kde bylo možné o ceně jednat. Jako nevyhnutelné se jevilo zvýšení výdajů na nákup dlouhovlákné bavlny z Egypta, Sýrie a Pákistánu a tzv. exotické bavlny z Turecka. V případě dlouhovlákné bavlny, nesehnatelné ve východním bloku se rozhodl Centrotex v rámci úspor nakoupit její přebytky z Maďarska a Rumunska. Z Rakouska a Nizozemí pak Centrotex dovezl bavlněný odpad.²¹⁰ Nákup textilního odpadu, o nějž západní státy neměly zájem, ilustruje podmínky v československém textilním průmyslu padesátých let.

Vedení Centrotexu nakonec se rozhodlo na rok 1951 nakoupit zboží v hodnotě 7 677 miliónů korun. Hlavním důvodem k úsporám bylo zdražování textilních surovin na Západě. Centrotex zrušil nákup vlny v hodnotě 140 miliónů korun, nákup egyptské bavlny se snížil o 327 miliónů korun, 16 miliónů určených původně k nákupu umělého hedvábí určil na nákup egyptské dlouhovlákné bavlny. Hodnota vývozu do zemí východního bloku nebyla uvedena, zatímco na Západ se mělo vyvézt zboží v hodnotě 4 025 miliónů korun. Centrotex upozornil, že drtivá většina plánu jeho vývozu má být kryta ze skladů a že Československé textilní závody neplní dodávky pro Centrotex. Československé textilní závody omlouvaly

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Centrotex (nezpracováno).

neschopnost dodat Centrotexu potřebné vývozní zboží reorganizací výroby. Vývoz měl být dodatečně navýšen o 527 miliónů, což byla hodnota zboží dodatečně odebraného od Československých textilních závodů. Své návrhy pak předložil hospodářské radě ÚV KSČ.²¹¹

Centrotex reagoval na fakt, že Československé textilní závody nemají dostatečné kapacity na skladování zboží pro vývoz, a tak se rozhodl zřídit vlastní centrální sklad. Dále se Centrotex jako společnost obchodující se spotřebním zbožím stavěl proti tendencím ideologického omezování obchodu se Západem, naopak souhlasil s návrhem podniků vnitřního obchodu o předání části zboží původně určeného pro vývoz. Pro domácí trh uvolnil Centrotex hlavně takové zboží, jež nemělo naději prosadit se na západním trhu tj. nejméně kvalitní.²¹²

Hospodářská rada ÚV KSČ souhlasila, aby Centrotex snížil dovoz o 300 miliónů korun z předchozího snížení dovozu asi o miliardu a vývozu o dalších 500 miliónů, tj. s předchozím snížením asi o 1,2 miliardy korun se dovozní plán snížil na 7 677 miliónů a vývozní na 3 930 miliónů. Dovoz se snížil o 80 miliónů a vývoz o 49 miliónů. Náklady na nákup barviv pak byl snížen o 50 miliónů, neboť Chemapol získal možnost nakoupit barviva levněji, než se původně plánovalo. Plánovaně se snížil dovoz 400 tun vlny v hodnotě 100 miliónů korun a 1 770 tun juty v hodnotě 33 miliónů korun. Došlo také ke snížení dovozu hedvábí o 16 miliónů korun mimo plán.²¹³

Československé textilní závody vypracovaly připomínky k návrhům Centrotexu. Verze vývozního plánu Centrotexu, jež počítala s menším snížením vývozu, by pro Československé textilní závody znamenala zvýšení nákladů na mzdy. Centrotex měl jednat o nákladech mzdové práce v Maďarsku a NDR. Dále se Centrotex chystal s tureckými obchodními partnery sjednat mzdovou práci na 400 tun bavlny (mzda placená bavlnou), na 500 tun přize (ve formě recipročního obchodu proti česancům). Československé textilní závody potřebovaly doplnit kapacitu vlny v přádelnách o 1 000 tun.²¹⁴

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž.

Centrotex byl rovněž Československými textilními závody seznámen se snížením výroby nábytkových tkanin, a hedvábných tkanin, zejména brokátu. U lněných tkanin pak upozornily Československé textilní závody Centrotex, že hodlají snížit jejich výrobu v takovém rozsahu a že by si měl v důsledku těchto opatření Centrotex změnit vývozní plán. Dále se chystaly Československé textilní závody snížit výrobu vlněných tkanin tak, že by Centrotexu nezbylo žádné množství na vývoz, proto po něm požadovaly, aby jim potřebné množství vlny dodatečně získal.²¹⁵

Omezení výroby koberců vývoz výrazněji postihnout nemohlo. Krácení výroby bavlněných tkanin sloužilo k zamezení příliš velkého snížení výroby koberců. Snížení výroby koberců se nemělo dotknout především tzv. broad looms (koberce tkané na stavech), jejichž cena byla výrazně nižší než na Západě. Projednáváno bylo další snížení v menších položkách, například vývoz klobouků nemohl dosáhnout původně očekávané hodnoty dvou miliónů korun.²¹⁶

Plán na rok 1951 nadále svědčí o satelitním postavení Československa ve vztahu k Sovětskému svazu. Centrotex měl dovézt ze Sovětského svazu a zemí východního bloku zboží za 3 001 milión korun a ze Západu za 5 036 miliónů, jeho vývoz do Sovětského svazu a do států východního bloku měl dosáhnout hodnoty 1 669 miliónů korun a na Západ 2 671 milión.²¹⁷

Zboží	Dovoz ze SSSR a vých. bloku		Dovoz ze Západu	
	v tunách	v tis. korun	v tunách	v tis. korun
Bavlna	32 250	1 682 700	24 520	2 101 720
Vlna	6 055	734 110	4 625	1 162 660
Juta	500	9 300	14 000	259 100
Len	5 500	154 890	4 855	277 000
Umělé hedvábí	21	1 930	3 031	289 150
Umělá stříž	60	2 800	3 350	156 450

²¹⁵ Tamtéž.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 23, archivní jednotka 208/3, Komentář k plánu zahraničního plánu zahraničního obchodu na rok 1951 (vypracovala dr. Mouralová).

Z tabulky je vidět, že Československo se snažilo dovážet textilní suroviny z východního bloku a ze Západu dováželo pouze ty suroviny, jež nebyly v sovětském bloku dostupné. To se týká i umělého hedvábí a umělé stříže, neboť v NDR, jež se stala později hlavním dodavatelem syntetických tkanin do Československa, nebyla ještě výroba umělého textilu tak rozvinuta.

Při revizi dovozního plánu na rok 1951 bylo shledáno, že množství zboží, jež má být dovezeno, je nereálné. Korektury se dotkly i zahraničního obchodu s textilem. U některých druhů zboží byla provedena v důsledku nereálnosti dovozních plánů úprava, což se týkalo i zboží textilního.²¹⁸

Zboží	Dříve plánovaný dovoz	Krácení dovozu v důsledku nereálnosti	Navrhovaný dovozní plán	Státní rezerva
Bavlna	61 070	3 300	56 770	
Len	11 405	1 050	10 355	
Umělé hedvábí	3 452	400	3 052	220
Umělá stříž	3 470	60	3 410	1 000

Při podrobnější analýze muselo být sníženo předivo bavlněných tkanin z 89 500 000 metrů na 73 825 000 metrů, hedvábné tkaniny z 9 016 000 metrů na 5 135 000 metrů, lněné tkaniny z 8 684 000 metrů na 5 981 000 metrů, jutové tkaniny ze 7 350 000 kilogramů na 5 120 000 kilogramů, vlněné tkaniny z 3 255 000 metrů na 3 034 000 metrů. Množství 1 850 000 kilogramů bavlněné příze bylo nahrazeno mzdovými doklady pro státy východního bloku a Švédsko. Export vlněné příze se snížil z 210 000 kilogramů na 140 000 kilogramů a vývoz lněné příze a nití z 90 000 kilogramů na 20 000 kilogramů. Export pleteného a stávkového zboží se měl snížit z 2 353 000 kusů na 1 745 000, klobouků z 3 000 000 na 1 850 000, lehké konfekce z 4 194 000 kusů na 2 620 000, kapesníků ze

²¹⁸ Tamtéž.

17 287 000 kusů na 14 530 000 a kotonových punčoch z 3 300 000 párů na 1 904 000 párů. Tímto opatřením se mělo ušetřit 4 025 miliónů korun.²¹⁹

V lednu a únoru 1951 nadále klesal vývoz československého textilu na Západ. Proto musel být snížen vývozní plán měsíce téhož roku. Část zboží byla podle původního vývozního plánu určena k vývozu. Protože o něj nebyl na Západě zájem, musela se dojednat smlouva se Sovětským svazem, aby československé textilní zboží původně určené k exportu na Západ odebral. V důsledku nezájmu Západu o československé textilní zboží vznikly nadbytečné zásoby v hodnotě 450 miliónů korun. Ani země východního bloku neodebraly množství textilního zboží, jež bylo stanoveno v plánu. Dojednaná smlouva se Sovětským svazem a NDR nakonec zaručila, že se hodnota nadměrných zásob snížila z 1 300 miliónů korun na 990 miliónů. Vlněné česance byly převedeny do výroby.²²⁰

Tato událost opět dokazovala nízkou kvalitu československého textilu a nezájem států východního bloku o spotřební zboží. Následný nákup zboží Sovětským svazem lze chápat jako jeho snahu zmenšit hospodářské potíže svého satelitu, aby zabránil destabilizaci svojí sféry vlivu. V samotném Sovětském svazu byl textilu nedostatek, a tak nákupem zboží z Československa uspokojil Sovětský svaz domácí spotřebitele, kteří nebyli tak nároční jako na Západě.

Protože se v únoru 1951 opět prohloubilo pasívum v obchodní bilanci se Západem, uvažovalo se o opatřeních k jeho snížení, mezi nimi bylo zvýšení vývozu textilu. Podíl Centrotexu na československém dovozu přibližně 16,4% k 4. červenci 1951 a 15,8 % ke 12. červenci téhož roku. Na vývozu se Centrotex k 4. červenci roku 1951 se podílel 8,1%, a 9,2% k 12. červenci. Největší podíl na vývozu i dovozu Československa z podniků zahraničního obchodu zaujímal Koospol, zabývající se obchodem s potravinami. Velký podíl zaujímaly také podniky zahraničního obchodu zabývající se produkty kovoprůmyslu, ale žádný z nich nepřevýšil podíl

²¹⁹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 26, archivní jednotka 219/8, Snížení vývozu technického zboží (vypracoval Jonáš).

²²⁰ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 27, archivní jednotka 228, Některé otázky vývozu a dovozu.

Centrotexu. Hodnota vývozu Centrotexu nepřevýšila hodnotu jeho dovozu.²²¹

V roce 1951 byla obchodní politika Centrotexu nepříznivě ovlivněna i vnějšími vlivy. Centrotex se zúčastnil ve Washingtonu jednání o cenách juty. Náměstek ministra zahraničního obchodu byl vyrozuměn o průběhu jednání. Obchodní společnosti dovážející jutu včetně Centrotexu na něm usilovaly o snížení cen jutových výrobků, neboť zatímco cena juty vyvážené Spojenými státy stoupla o 16%, jutové výrobky se zdražily o 55% a dovozci juty usilovali o snížení. Americká jutařská federace však ceny jutových výrobků tvrdě hájila. Zástupci Centrotexu proto navrhli nákupy jutových výrobků ze Spojených států s výjimkou nejnutnějšího zboží minimalizovat.²²²

Do záležitostí Centrotexu se vměšovali i politici KSČ, kteří nebyli hospodářskými odborníky. Centrotex a Textilia byly předmětem interpelace poslankyně Netušilové za špatné plnění plánu. Oba podniky proti těmto výrokům se ohradily a na svou obhajobu uvedly, že za neplnění plánu mohou Československé textilní závody a to jen v omezené míře, neboť na Západě platí omezení vývozu do států východního bloku, jež se vztahuje i na textilní suroviny. Ředitel Centrotexu František Adámek uvedl, že Centrotex nemá pro západní trh „správný sortiment zboží,“ což je příčinou nezájmu o československé výrobky. Adámek také tvrdil, že Netušilová problematice zahraničního obchodu s textilem nerozumí.²²³

Provádění reforem pro reformy Centrotexu spíše škodilo, než pomáhalo, takže problémy přetrvávaly i v roce 1952, poté co Centrotex převzal další podnik zahraničního obchodu – Exico. V tomto roce se měla snížit výroba vlněné příze na export o 70 000 kilogramů (28 miliónů korun), bavlněné tkaniny o 8 700 000 metrů (226 miliónů korun), hedvábných tkanin o 1 300 000 metrů (43 miliónů korun), nábytkových tkanin o 180 000 metrů (22 miliónů korun), koberců o 70 000 metrů čtverečních (12 miliónů

²²¹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 28, archivní jednotka 233, Zpráva o stavu plnění plánu v zahraničním obchodu ke 12. červenci 1951.

²²² Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Situační zpráva o dovozu a vývozu textilního zboží; Dopis ředitele Centrotexu Františka Adámka náměstkovi ministra zahraničního obchodu Rudolfovi Margoliovu (nezpracováno).

²²³ Tamtéž.

korun), kapesníků o 1 500 000 kusů (9 miliónů korun), kotonových punčoch o 150 000 párů (4 milióny korun), ponožek a rukavic o 1 100 000 kusů (16 miliónů korun), ostatního pleteného zboží o 360 000 kusů (11 miliónů korun), umělých květin za 8 miliónů korun, těžká konfekce o 37 000 kusů (26 miliónů korun), lehká konfekce o 700 000 kusů (42 miliónů korun), klobouků o 200 000 kusů (11 miliónů korun), fezů a baretů o 100 000 kusů (2 milióny korun) a stuh a prýmků o 30 000 kilogramů (8 miliónů korun).²²⁴

Kromě vývozu a dovozu textilního zboží zajišťoval Centrotex také reprezentaci československého textilu v zahraničí. Reprezentace československého textilního zboží sloužila i k jeho prosazení v zemích třetího světa, Centrotex dokonce si k prezentaci zboží na zahraničních trzích jako jediný československý podnik zahraničního obchodu najal letadlo západní letecké společnosti. Výjimkou mezi ostatními podniky zahraničního obchodu bylo i poskytnutí Brennerova úvěru, jehož výše neměla mezi úvěry poskytovanými dosud ostatním podnikům zahraničního obchodu obdoby.

2.2.1 Pronájem letadla Skymaster od nizozemské letecké společnosti KLM

Ministerstvo zahraničního obchodu zahájilo jednání s nizozemskou leteckou společností KLM. Hospodářská rada schválila na jednání z 5. října 1949 propůjčení letadla typu Douglas C 54 Skymaster, protože dvě letadla typu Douglas DC3 Dakota, která hodlaly Centrotexu zapůjčit Československé aerolinie, nedostala povolení k přistání v některých asijských státech. Navíc alternativa pronájmu nizozemského letadla by byla levnější než Dakot. Použití Dakot by stálo 3 057 000 korun, zatímco pronajmutí Skymasteru jen 2 376 000 korun, ušetřit se tedy mělo 681 000 korun. Skymaster měl navíc delší dolet než Dakota a pojal trojnásobný náklad, Centrotex tedy mohl vyslat o jednu třetinu více svého zboží a oproti původnímu plánu vystavovat své zboží také v Egyptě a Indonésii. Tato

²²⁴ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 26, archivní jednotka 219/8, Snižení vývozu technického zboží (vypracoval Jonáš).

propagační akce se setkala ve všech státech, v nichž Centrotex své zboží vystavoval s velkým ohlasem, lze ji tedy považovat za úspěšnou.²²⁵ Kromě úspor a většího doletu Skymasteru mělo použití letadla nizozemské letecké společnosti výhodu, že v zemích třetího světa pomohlo zvýšit důvěryhodnost Centrotexu a pomoci vytvořit obraz Československa jako vyspělé země.

Centrotex byl jedinou výsadní společností, již bylo povoleno, aby si půjčila letadlo od letecké společnosti ze Západu. Význam propůjčení letadla spočíval v tom, že umožnil Centrotexu působit na své potenciální zákazníky ze Západu. Díky vystavení svého zboží v Egyptě a Indonésii rozšířil Centrotex pole své působnosti. Země třetího světa projevovaly o československé zboží zájem, protože nároky spotřebitelů zde nebyly tak vysoké jako na Západě. Indonésie navíc pod vedením prezidenta Sukarna zaujímal v zahraniční politice postoje blízké státům východního bloku a snažila se s nimi navázat i ekonomickou spolupráci. Naproti tomu Egypt za vlády krále Faruka byl předním spojencem Západu mezi arabskými státy, z čehož vyplývá, že se Centrotex při prosazování svého zboží v rozvojových zemích snažil postupovat neideologicky. Tato akce, jež sloužila k propagaci Centrotexu ve třetím světě, přinesla v dlouhodobé perspektivě úspěch, neboť právě země třetího světa a zejména Indonésie se staly hlavními odběrateli československých textilních výrobků.

2.2.2 Vztah Centrotexu a Československých textilních závodů (ČTZ)

Centrotex zaujímal monopolní postavení v československém zahraničním obchodu s textilem. Jiné podniky zahraničního obchodu mohly obchodovat pouze se specifickým textilním zbožím, jež souviselo s předmětem jejich obchodu (např. Koh-i-noor). Monopolní postavení znamenalo, že Centrotex byl nepružný, zároveň však tento fakt posiloval jeho postavení při vyjednávání se zahraničními obchodními partnery, protože každý kdo chtěl dovážet textilní zboží z Československa anebo jej do něho vyvážet musel jednat s Centrotexem.

²²⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 13, archivní jednotka 148, Zpráva pro prezidium hospodářské rady ÚV KSČ (vypracoval Jaroslav Kabeš).

Centrotex byl jako státní monopolní podnik rovnocenným partnerem ostatních státních monopolních podniků, jako byly Československé textilní závody, sdružující veškerý textilní průmysl, Textilia, zabývající se vnitřním velkoobchodem a TOP, který se věnoval maloobchodu. Jako státní podnik se nemohl Centrotex rozhodovat nezávisle na nadřazených orgánech, ale musel plnit jejich direktivy. Zatímco s podniky vnitřního obchodu měl Centrotex korektní vztahy, s Československými textilními závody se dostával často do sporů. Pokud se státní monopolní podniky dostaly do sporu, rozhodovala tento spor Hospodářská rada ÚV KSČ. Mezi jednotlivými státními podniky docházelo v období následujícím bezprostředně po jejich vzniku ke konfliktům, jež byly důsledkem krátkého trvání centrálně plánovaného hospodářství.

Zájmem Centrotexu byla co největší konkurenceschopnost československého textilu na zahraničních trzích, a jelikož československý textil často nedosahoval požadované kvality, musely být jeho ceny dotovány, aby jej bylo vůbec možné prodat na západních trzích, na nichž byly vysoké požadavky na kvalitu zboží. Kvůli tomu se dostal do sporu s Československými textilními závody, od nichž požadoval slevy pro své zboží. Zde však nastalo reálné nebezpečí, že Československo bude obviněno z dumpingu²²⁶.

Československé textilní závody si stěžovaly, že Centrotexu dodávají zbytečně velké množství zboží, protože jeho část končí na skladech a není prakticky využita. Československé textilní závody proto žádaly, aby se revidovaly kvóty, zboží, které musí odvádět Centrotexu. Toto zboží doporučovaly prodat na domácím trhu, neboť by se sice nedostavil zisk ve formě deviz, ale zboží by se prodalo na rozdíl od dovozu do zahraničí, kde vzhledem k nízké kvalitě československého textilu o něj nebyl zájem.²²⁷

Centrotex byl obviňován Československými textilními závody i z neplnění dovozu sjednaného zboží, protože Centrotex nezajistil dostatečné množství americké bavlny pro zboží nižší kvality, na něž musela

²²⁶ Vývoz zboží za ceny, které jsou nižší než ceny na vnitřním a mezinárodním trhu za účelem odstranění konkurentů a získání odbytišť.

²²⁷ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 40, archivní jednotka 289, Zpráva o cenách textilních výrobků a návrh cenové úpravy.

být použita nejkvalitnější egyptská bavlna. Kromě bavlny nezajistil Centrotex Československým textilním závodům umělé hedvábí.²²⁸

Československé textilní závody žádaly spoluúčast při rozhodování o zahraničním obchodu. Obviňovaly Centrotex, že vinou své neznalosti poměrů ve výrobě nemůže plně uspokojit potřeby státního hospodářství. Svůj skeptický postoj zdůvodňovaly špatnými zkušenostmi, které nasbíraly během půlroku obchodování s Centrotexem. Proto chtěly, aby se mohly podílet na vytváření plánu Centrotexu, což by lépe zajistilo jejich skladové zásoby. Československé textilní závody chtěly veškeré obchodní transakce s Centrotexem projednávat přímo. Plán Centrotexu na zbytek roku 1949 měl být přepracován, protože se na jeho vypracování nepodílely Československé textilní závody. Plánovači Centrotexu měli hlásit Československým textilním závodům stav podnikového plánu, aby se předcházelo případným nedorozuměním ve vzájemných obchodních vztazích. Československým textilním závodům bylo přislíbeno, že hospodaření Centrotexu bude lépe kontrolováno.²²⁹

Stížnost Československých textilních závodů se netýkala pouze potíží, které podle nich zavinil Centrotex, ale i nepříznivých důsledků závislosti na Centrotexu. Československé textilní závody požadovaly, aby v rámci plánu byl snížen podíl výroby oděvů ze surovin, které se musí dovážet, a to především ze zemí mimo východní blok, protože pro dovoz z těchto zemí bylo zapotřebí deviz, jež se získávaly po převratu v únoru 1948 obtížněji. Československé textilní závody v důsledku zhoršení postavení Československa v mezinárodním obchodě nemohly získat potřebné suroviny a tím pádem se nedal splnit plán.²³⁰

Dne 5. března 1949 byla stanovena pravidla pro zacházení se zásobami pro Československé textilní závody. Zásoba se měla udržovat po dobu šesti měsíců, železná zásoba pak tři měsíce. Tato opatření se týkala především případu, že by se Centrotex opozdil v dodávkách surovin pro textilní průmysl. V dovozu surovin ze Sovětského svazu a států východního bloku nemělo Československo potíže, avšak dovoz nejkvalitnějších surovin

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ Tamtéž.

(egyptská bavlna, australská vlna) představoval problém, neboť se musel platit v devizách, jež se získávaly obtížněji po únorovém převratu v roce 1948. Tento návrh Československých textilních závodů našel odezvu a ministr lehkého průmyslu Málek byl pověřen plánem vypracování úspor v textilním průmyslu, jenž se vztahoval hlavně na používání bavlny.²³¹

Později se naproti tomu řešila stížnost Centrotexu na Československé textilní závody. Aby mohl Centrotex vyvážet konkurenceschopné zboží a zároveň se Československo vyhnulo antidumpingovým opatřením ze strany Západu, muselo dojít ke kompromisu. Analýzou vztahu mezi Centrotexem a Československými textilními závody byl pověřen Kurt Rozsypal, pozdější autor první československé ekonomické reformy, která proběhla v roce 1958.

Dne 19. září 1949 podal Rozsypal návrh na reformu cenové politiky v oblasti textilu. Rozsypalova zpráva byla určena Centrotexu, Textilii a Československým textilním závodům. ČTZ vykázaly zisk 3 300 miliónů, což znamenalo zisk 15,9%. Podle Rozsypalova názoru dosahovaly největšího zisku v porovnání s jinými podniky a tento fakt vedl k příliš vysokým cenám. Vysoké ceny pak podle Rozsypala snižovaly konkurenceschopnost československého textilu na zahraničních trzích a zároveň způsobovaly malý zájem o textilní zboží na domácím trhu.²³²

Podnik zahraničního obchodu Centrotex a distribuční podnik Textilia si na obchodní praktiky Československých textilních závodů stěžovaly, proto byl Kurt Rozsypal pověřen vypracováním souboru opatření, jenž by situaci v obchodě s textilem ujasnil. ČTZ proto měly snížit výkupní ceny pro Centrotex a Textilii, což mělo pomoci zvýšit prodej textilu, zejména v zahraničí, neboť od konce války cena textilních surovin trvale klesala. Ceny v roce 1949 vzrostly od roku 1948 o 23%. ČTZ prodávaly textilní výrobky Centrotexu za nižší ceny než Textilii, a tak byly vývozní ceny nižší než ceny na domácím trhu, což vytvářelo nepříznivý obraz Centrotexu v zahraničí, neboť byl obvinován z dumpingu.²³³

²³¹ Tamtéž.

²³² Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 9, archivní jednotka 108, Zpráva o cenách textilních výrobků a návrh cenové úpravy.

²³³ Tamtéž.

Úprava cenové politiky znamenala opuštění tvorby cen podle jednotného kalkulačního schématu. Tato úprava doporučovala tvorbu cen pro každý výrobek a vytvoření ceníku pro jednotlivé textilní závody s jednotnými prodejními cenami pro Centrotex a Textilii ve smyslu zásad, jež stanovil Státní úřad plánovací a schválila Hospodářská rada ÚV KSČ.²³⁴

Nepřiměřeně vysoká rentabilita byla právě výsledkem dosavadní tvorby cen. Ceny na světových trzích klesaly, ČTZ však nakupovaly za ceny, u nichž se snížení neprojevalo. Centrotex proto navrhl snížení cen proti dosavadnímu stavu o 1 850 miliónů korun. Toto bylo nutné posuzovat jako další akumulaci, realizující se na účtu M a zvyšující náklady textilních výrobků.²³⁵ Konto M sloužilo jako účet podniků zahraničního obchodu zřízený při Živnostenské bance pro jejich obchody. Pro podniky zahraničního obchodu vedlo účty jejich obchodů a dodávalo jim statistiku ohlášek, přejímacích a předávacích cen, fakturace a inkasa jednotlivých výsadních společností.

Centrotex narážel na zahraničních trzích na cenové potíže, jež byly způsobeny politikou Národního úřadu cenového, která dosud zvýhodňovala Československé textilní závody, jež byly nuceny již 14. září 1949 poskytnout Centrotexu slevu, protože jinak by nebyl schopný vyvážet textilní zboží. Rozdíly mezi cenami stanovenými Národním úřadem cenovým a cenami pro vývoz byly 23%, u lněných výrobků 38% a u výrobků z vlny a bavlny 22,8%.²³⁶

Ceny surovin však poklesly, a tak zatímco v první polovině roku 1949 byl účet M v rovnováze, v jeho druhé polovině se dovoz stal značně rentabilní a celkový výsledek účtu M dosáhl hodnoty 807 miliónů korun. Centrotex navrhoval snížení cen surovin o 1 850 miliónů korun, což by pro ČTZ znamenalo snížení zisku o 4,4%.²³⁷

Státní úřad plánovací navrhl snížit ceny o část rentability, slevy dosud poskytované Centrotexu, částku odpovídající zlevnění surovin a rabat povolovaný dosud Textilii. V jednotlivých položkách by se dosáhlo snížení

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Tamtéž.

cen vztahujících se k celkovému obratu ČTZ za rok 1948, který činil 37 876 miliónů korun. Státní úřad plánovací proto navrhl snížení rentability ČTZ na 5,98%.²³⁸

Hospodářská rada ÚV KSČ následně provedla tato opatření. ČTZ se snížil zisk na 5%, což mělo přinést slevu zboží o 5,98%, tedy o 2 265, 96 miliónu korun. ČTZ požadovaly snížení zisku pouze na 8%, ceny by se tak snížily o 4,34% (o 1 645, 12 miliónu korun). Kompromisní varianta počítala se snížením cen o 5,34% tj. o 2 023,4 miliónu korun. Samostatně se tvořily ceny pro Centrotex, ČTZ měly snížit cenu zboží pro něj o 4,89% o 1 850 miliónů korun.²³⁹

Centrotex byl tímto rozhodnutím zavázán snížit ceny o 1 850 miliónů korun. Odstranilo se povolování slev Centrotexu. Textilii byl zrušen rabat ve výši 0,88% (322 miliónů korun). Celkem by se snížila rentabilita ČTZ o 17,09% a o 6 472,35 miliónu korun, při ponechání osmiprocentního zisku pro ČTZ jen o 15,45% a o 5 851,51 miliónu korun. Po odbourání cen daně z obratu a intervenčního příspěvku k 1. lednu 1949 mělo dojít k dalšímu snížení cen textilního zboží o 10% a 3 500 miliónů korun. Celkem by tak sleva textilního zboží činila 27, 09% a 9 972, 35 miliónu korun, při ponechání osmiprocentní rentability pro Československé textilní závody 25,45 % a 9 351, 51 miliónu korun. Centrotex v roce 1948 za zboží, jehož hodnota byla 100 korun, zaplatil 72 korun a 21 haléřů, po reformě to mělo být 77 korun.²⁴⁰

Tato reforma by v konečném důsledku znamenala sladění tuzemských a exportních cen. Díky ní by tedy nemohl být Centrotex obviňován z dumpingu. Tato úprava byla spojena s nahrazením autonomní tvorby prodejních cen podle jednotného kalkulačního schématu. ČTZ měly předložit jednotný ceník jednotlivých výrobků, přičemž ceny měly být počítány jako vážený průměr individuálních cen jednotlivých národních podniků.²⁴¹

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Tamtéž.

Ceny pro Centrotex byly před projednáváním reformy o 23% nižší než ceny pro domácí spotřebu, což způsobovalo obavy, že Západ přistoupí k antidumpingovým opatřením. Slevy poskytované Nejvyšším úřadem cenovým byly nižší než ceny plánované připravovanou reformu. Podle bližší analýzy bylo nedostatečné především snížení cen lněných a vlněných výrobků.²⁴²

Dalším problémem Centrotexu byl dovoz lnu. Centrotex předložil návrh na reformu obchodu se lnem, měla se upravit stávající cenová politika. Nová cenová politika měla spočívat v mnohem podrobnějším odstupňování jednotlivých druhů zboží. Výroba by podle návrhu objednávala pouze zboží pouze v té kvalitě, kterou potřebovala pro dosažení kvality výrobku předepsané v plánu. Snížení dovozu nekvalitní vlny mělo pomoci k úsporám ve výrobě. Centrotex žádal, aby směrnice pro dovoz vlny byly jasnější.²⁴³

Zde Centrotex navrhoval několik řešení problému obchodu se lnem. První znamenala zachování cen za použití formálních kalkulací a účtů v případě potřeby. Jinou možností bylo další snížení prodejních cen pro tuzemsko i export přiměřeným snížením cen surovin. Dalšími návrhy bylo povolování desetiprocentního rabatu pro export, povolování slev pro export jednotlivých obchodních případů. Poslední možností bylo snížení přírážky na obchodní a správní režii.²⁴⁴

První návrh předpokládal, že formální kalkulace a účty budou přejaty z podniku s nejnižšími náklady. Československé textilní závody s tímto návrhem souhlasily. Pokud by se uplatnilo druhé řešení, znamenalo by to snížení cen lnu o 50% proti dosavadnímu stavu. Tak nízko stanovená cena mohla vzbudit nežádoucí pozornost zahraničních obchodních partnerů, kteří by mohli použít antidumpingová opatření.²⁴⁵

Kdyby se snížila cena na západoevropskou úroveň, musely by být sníženy i domácí ceny, což by způsobilo ztráty v textilním průmyslu v hodnotě 45 miliónů korun, jež by musel uhradit stát. Uvažovalo se

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž.

i o snížení cen přízí na úroveň belgického a irského lnu, protože tyto dvě země prodávaly len za nejnižší cenu. Samozřejmě i toto opatření bylo možné uplatnit pouze v zahraničním obchodě, protože v domácím obchodě by působilo ztráty textilnímu průmyslu.²⁴⁶

Při poskytování desetiprocentního rabatu pro Centrotex by se musely nahrazovat rabaty pro výrobní podniky ve výši 15,48% resp. 189 miliónů korun, ale jen 13,78% (139 miliónů korun). Tento návrh vyvolal ostrý nesouhlas ČTZ, protože trvaly na zásadách jednoty cen a upozorňovaly na potíže, jež by jim mohly vzniknout při sčítování jednotlivých slev.²⁴⁷

Uvažovalo se o možnosti povolit Centrotexu, aby vedl jednání s jednotlivými textilními podniky, nikoliv s Československými textilními závody jako celkem. Centrotex by měl s příslušnými podniky jednat i o slevách, které byly primárně určeny pro dolarovou oblast. Tyto slevy by pak Centrotex hradil ze zisků z mimodolarové oblasti témuž národnímu podniku přímo. Centrotex počítal dosud při výpočtu prodejní ceny s přírážkou u lnu ve výši 17% na obchodní a správní režii. Rozvržením této režie u lnu na jiné výrobky se mělo docílit potřebné snížení ceny v dostatečném rozsahu.²⁴⁸

Státní úřad plánovací se domníval, že navrhované snížení cen je tak průkazné, že nehrozí antidumpingová opatření ze strany Západu. Disparita u lnu ve výši 38% byla zredukována na 12,52%. Pokud by se v budoucnosti přistupovalo k diskriminačním opatřením, doporučoval Státní úřad plánovací zachování cen za použití formálních kalkulací a účtů v případě potřeby a ve výjimečných případech snížení přírážky na obchodní a správní režii.²⁴⁹

Hospodářská rada ÚV KSČ se proto usnesla, že prodejní ceny výrobků ČTZ budou sníženy podle návrhu Státního úřadu plánovacího podle poměrů z roku 1948 (rentabilita z kmenového jmění ve výši 5%), čímž se dosáhne snížení cen o 5,98%. Podle návrhu Státního úřadu plánovacího měl Centrotex snížit ceny o 1850 miliónů korun, což podle poměrů roku 1948

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ Tamtéž.

znamenal další snížení o 4,89%. Odstranění dosavadního povolování slev Centrotexu mělo umožnit dosažení úspor ve výši 2 023 miliónů korun. Zrušily se úplně rabaty dosud poskytované Textilii, a ceny mohly být sníženy o dalších 0,88% (o 332 miliónů korun).²⁵⁰

Ministerstvo financí mělo provést opatření k jednorázovému snížení cen. Stanovení jednotných cen bylo plně v kompetenci ČTZ, Centrotex a Textilia do něj neměly zasahovat, mohly se však odvolat ke státním orgánům, pokud by ČTZ některý druh výrobků nezlevnil. Centrotexu bylo nařízeno vypracovat ceník surovin pro vývoz. Vývozní ceny měly být totožné s cenami tuzemskými.²⁵¹

Zisk ČTZ v roce 1948:²⁵²

Skupina	Zisk v procentech	Zisk v mil. Kčs
Bavlna	14,5	991, 275
Různé bavlnářské hedvábí	13,4	361, 785
Vlna	12,6	645, 446
Len	13	308, 080
Juta, konopí	35	183, 615
Pletárny, stávkárny	21	261, 684
Punčochy	11,6	38, 554
Krajky, tyly	10	12, 589
Svrchní konfekce	55	379, 089
Spodní konfekce	15, 1	50, 881
Klobouky	17,5	66, 533
Umělé květiny	4,3	1, 364

Vzájemná obchodní bilance Centrotexu a ČTZ:²⁵³

	Bavlna a um. hedvábí	Vlna	Len	Juta a konopí	Klobouky	Převod	Různé
Snížení ceny (Kčs)	1 680 598		47 052	78 801	92 504	1 898 955	
Zvýšení ceny		48 139					

²⁵⁰ Tamtéž.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Tamtéž.

(Kčs)							
Obrat (Kčs)	20 019 519	12 612 864	3 127 203	1 250 842	785 035	37 876 643	6 845 093
Snížení obratu (%)	8, 36		1, 50	6, 25	4, 89		
Zvýšení obratu (%)		0, 38					

System slev poskytovaných Centrotexu vypadal následně:

Skupina zboží	Průměrné slevy poskytované Centrotexu v %	Navrhované snížení cen pro Centrotex podle NÚC ²⁵⁴
Bavlna	22,8	20,29
Vlna	22,8	12,69
Len	38	15,48
Klobouky	20,6	30,41
Kordy, samety	23,2	25,85
Juta	24	28,53
Technické tkaniny	21,8	12,69
Pletené a stávk. zboží	24,5	21,42
Punčochy	10,1	23,19
Vata	18	25,85
Umělé květiny	17,9	7,85
Hedvábi	14,2	25,85
Stuhy a prýmký	15,9	25,85
Tisky	32,8	25,85
Těžká konfekce	22,6	17,9
Koberce	21,6	12,69
Tyly a krajky	29,1	44,51
Plyše a krymry	14,5	12,69
Lehká konfekce	13	19,48
Vlněná příze	6,7	12,69
Bavlněné, lněné, hedvábné příze	8,3	20,29
Fezy a barety	13,4	12,69

²⁵⁴ Nejvyšší úřad cenový.

Zásah Hospodářské rady ÚV KSČ v záležitosti vztahu Československých textilních závodů a Centrotexu odstranil příliš vysoký zisk Československých textilních závodů, jenž způsoboval, že zboží prodávané Centrotexu bylo příliš drahé, toto opatření však vedlo k vytvoření systému dvojích cen, protože slevy poskytované Centrotexu nemohly být poskytovány státním podnikům, zabývajícím se vnitřním obchodem vzhledem k možnému dopadu na československé hospodářství. Protože se nemohlo přistoupit k úplnému odstranění slev pro Centrotex, musely být slevy poskytované Centrotexu provedeny tak, aby nevyvolávaly mezi obchodními partnery na Západě podezření na dumping.

Centrotex dlouhodobě požadoval, aby Hospodářská rada ÚV KSČ přiměla Československé textilní závody prodávat mu zboží za dotované ceny, neboť jinak nemohl obstát v konkurenci na Západě, jelikož hlavní předností československého textilu nebyla kvalita nýbrž cena. V této snaze byl podporován i distribučními podniky Textilia a TOP. Textil tedy nebyl výjimkou mezi spotřebním zbožím, které vyváželo Československo na Západ, protože i v jeho případě se jednalo o vývoz levného zboží nízké kvality. Československo na počátku komunistického režimu preferovalo budování těžkého průmyslu, a tak byla zanedbávána výroba spotřebního zboží včetně textilu, což se odrazilo i na kvalitě produkce.

Celkové snížení v procentech z obrátu přepočteno na tuzemské ceny:²⁵⁵

Alternativa A – při pětiprocentním zúročení kmenového jmění															
	bavlna	Různ. bavlna	vlna	len	Juta, konopí	Pletáky, stádkarvy	punčochy	Krajky, tyly	Svrchní konfalice	Spodní konfalice	klobouky	Umělé k. ²⁵⁶	převod	ostatní	celkem
Snížení rentability	6,23	4,89	4,59	6,07	12,53	6,96	5,24	4,49	8,42	2,58	6,06	-0,16	5,98	1,84	5,35
Snížení	8,3	8,3	-	1,5	6,2	8,3	8,3	8,3	7,0	11,	11,	-	4,8	-	4,1

²⁵⁵ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 9, archivní jednotka 108, Zpráva o cenách textilních výrobků a návrh cenové úpravy.

²⁵⁶ Umělé květiny.

ní surov in	6	6	0,3 8	0	5	6	6	6	4	53	78		9		4
									60 %ž	60 %ž					
									11, 74	19, 21					
Zruše ní rabat u	0,8 0	0,8 7	0,9 8	0,6 9	0,7 2	2,7 7	-	1,4 5	-	1,4 0	-	-	0,8 8	0,0 9	0,7 6
Slevy Centr ote- xu dosud	3,8 2	9,6 2	6,5 5	6,1 7	7,0 7	2,1 9	7,9 2	21, 50	1,6 9	3,1 9	9,5 9	7, 42	5,3 4	-	4,5 2
Souče t slev	19, 21	23, 54	11, 54	13, 43	26, 57	20, 28	21, 52	35, 80	17, 15	18, 68	27, 43	7, 26	17, 09	1,9 3	14, 77
Alternativa B – při osmiprocentním zúročení kmenového jmění															
Sníže ní renta bility	4,2 4	3,0 1	2,7 9	3,7 9	11, 31	5,6 6	2,8 5	1,7 1	7,9 2	1,8 1	4,6 2	- 0, 89	4,3 4	1,7 6	3,9 5
Sníže ní surov in	8,3 6	8,3 6	- 0,3 8	1,5 0	6,2 5	8,3 6	8,3 6	8,3 6	7,0 4	11, 53	11, 78	-	4,8 9	-	4,1 4
Zruše ní rabat u	0,8 0	0,8 7	0,9 8	0,6 9	0,7 2	2,7 7	-	1,4 5	-	1,4 0	-	-	0,8 8	-	0,9 5
Slevy Centr ote- xu dosud	3,8 2	9,6 2	6,5 5	6,1 7	7,0 7	2,1 9	7,9 2	21, 50	1,6 9	3,1 7	9,5 9	7, 42	5,3 4	0,0 9	4,5 2
Souče t slev	17, 22	21, 86	9,9 4	12, 15	25, 35	18, 98	19, 13	33, 02	16, 65	17, 91	25, 99	6, 53	15, 45	11, 85	13, 37

S podniky vnitřního obchodu neměl Centrotex spory na rozdíl od Československých textilních závodů. Důvodem byl fakt, že zatímco distribuční podniky byly podobně jako Centrotex odběrateli, kdežto Československé textilní závody byly výrobci. V centrálně plánované ekonomice nebylo přípustné, aby státní podniky řešily své spory soudní cestou. Požadavky Československých textilních závodů vůči Centrotexu byly podobné výše uvedeným požadavkům, které vznesli zástupci kovoprůmyslu při zakládání sítě podniků zahraničního obchodu, jejich požadavky nešly však tak daleko, protože nežádaly úplnou obchodní

samostatnost ani nezpochybňovaly platnou strukturu podniků zahraničního obchodu, šlo jim pouze o získání vlivu na chod Centrotexu.

Lze sledovat odlišný přístup Hospodářské rady ÚV KSČ v případě podání stížnosti Československých textilních závodů na Centrotex a stížnosti Centrotexu na Československé textilní závody. Zatímco v prvním případě se řešila stížnost pouze příslibem důkladnější kontroly hospodaření Centrotexu, což bylo dosti fádni, a jediným skutečným opatřením bylo pověření ministra lehkého průmyslu Mála, aby zjistil možné dopady, v druhém případě byl pověřen Kurt Rozsypal vypracováním reformy vzájemného postavení Centrotexu a Československých textilních závodů. Rozsypalova reforma na rozdíl od příslibu zintenzívnění kontroly hospodaření Centrotexu byla zásadním opatřením, jež změnilo dosavadní vztahy mezi státními podniky. Z toho se dá vyvodit význam Centrotexu pro československé devizové hospodářství.

Za zmínku stojí snaha Československých textilních závodů o spoluúčast při rozhodování o obchodech Centrotexu. V době, kdy o provedení tohoto opatření Československé textilní závody usilovaly, byly odmítnuty, ale později byl tento fakt zneužit při politických procesech se Slánského skupinou. Bedřich Utitz ve své knize *Neuzavřená kapitola, politické procesy padesátých let* uvádí přiznání obviněného ekonoma Evžena Löbla, jenž byl donucen k tomuto přiznání: „Bylo to záměrně zkonstruováno, tak abych mohl udržet hospodářské styky se západními státy, ať byly jakkoli nevýhodné, a aby československá výroba nemohla nahlédnout do cenové politiky výsadních společností a nemohla odhalit tuto záškodnickou činnost.“

2.2.3 Podniky vnitřního obchodu

Podniky vnitřního obchodu Textilia (velkoobchod) a TOP²⁵⁷ (maloobchod) se dělily s Centrotexem o příděly zboží vyrobeného Československými textilními závody. Textil se prodával v Československu přidělovým systémem tedy na šatenky. Kromě toho existoval volný trh, kde

²⁵⁷ Textil, oděvy, prádlo.

se prodávalo zboží za vyšší ceny. V přidělu šatenek se uplatňovalo politické hledisko. Zaměstnanci v těžkých manuálních profesích, například horníci nebo lesní dělníci, dostávali šatenek více než ostatní jako věrnostní příspěvek, který měl zvýšit atraktivitu těchto profesí. Zvýhodnění se také vztahovalo na vojáky a příslušníky SNB. Existovaly i speciální kojenecké šatenky. Naopak ze systému šatenek byli zcela vyřazeni příslušníci bývalé „buržoazie.“

Podíl osob majících právo nakupovat zboží na vázaném trhu rostl v souvislosti se změnami v sociální struktuře společnosti, neboť ze živnostníků se po znárodnění stali státní zaměstnanci, kteří měli nárok na šatenky. Další nevýhodou šatenek byl fakt, že s nimi jako se všemi poukazy existoval černý trh. Uvažovalo se proto o zrušení vázaného trhu a jeho úplné nahrazení volným trhem. Zavedení volného trhu bylo neustále oddalováno, protože by mohlo zapříčinit sociální otřesy a nespokojenost obyvatelstva by mohla způsobit nepokoje. O zrušení vázaného trhu se uvažovalo již v roce 1950 na rok 1951, ale program odbourání vázaného trhu byl nakonec zredukován na vyškrtnutí některých druhů zboží ze šatenky. Nakonec k úplnému uvolnění trhu s textilním zbožím došlo až v roce 1953 po provedení měnové reformy.

Protože se domácí trh v padesátých letech potýkal s trvalým nedostatkem, musely distribuční podniky Textilia a TOP otevřít své sklady. Přesun zboží ze skladů na trh se koncem roku týkal i Centrotexu, neboť se očekávalo, že v předvánočním období bude zvýšený zájem o textilní zboží. Toto opatření bylo ojedinělé, jelikož většinou byl před distribučními podniky Centrotex preferován, protože přinášel do československého hospodářství devizy, avšak v období před Vánoci se očekával zvýšený zájem o textilní zboží. Na rozdíl od Československých textilních závodů neměly podniky vnitřního obchodu s Centrotexem větší konflikt, neboť byl stejně jako ony obchodním podnikem.

2.2.4 Reforma struktury výsadních společností v roce 1951 a její vliv na Centrotex

Potížím v zahraničním obchodě se snažilo československé centrálně plánované hospodářství čelit v souladu s komunistickou ideologií centralizací výsadních společností. V roce 1951 došlo ke zrušení části výsadních společností. Některé se měly zrušit úplně, další měly být sloučeny. V rámci úsporných opatření měla být zrušena společnost Exico a její agenda se měla převést na Centrotex. Uvažovalo se o zřízení společnosti pro obchod s uměním, jež by vznikla sloučením Orbisu, Suprahonu, Antikvy a Československého státního filmu. Rozšířit se měly kompetence Koospolu, pod nějž měly být převedeny Chmel a slad a Cukrex. Dále se měla zrušit Merkuria. Hlavním důvodem k provedení reformy v oblasti podniků zahraničního obchodu mělo být dosažení úspor.²⁵⁸

Jedinou z reformy zahraničního obchodu, kterou se podařilo prosadit, bylo sloučení podniků zahraničního obchodu Chmel a slad, Cukrex a Oleaspol s Koospolem. Větší změny mezi československými podniky zahraničního obchodu nebyly provedeny nejspíš proto, že se už v zahraničí staly zavedené a případné změny by mohly vyvolat mezi odběrateli československého zboží, zejména na Západě, nepříznivý dojem. Sloučení podniků zahraničního obchodu bylo provedeno pouze u těch, jež se zabývaly obchodem s potravinami, protože vývoz a dovoz potravin tvořily základ československého zahraničního obchodu. V případě ostatních podniků zahraničního obchodu nebyly reformy tak radikální.

Dne 8. září 1951 byla provedena reforma výsadní společnosti Exico, jejíž sortiment vývozu i dovozu byl příliš rozsáhlý, některé její úkoly byly proto převedeny na jiné výsadní společnosti. Jednalo se především o Centrotex, dalšími společnostmi byly Chemapol, Ligna, Papco, Motokov, Kooh-i-noor, Koospol a Kovo. Od Exica převzal Centrotex vývoz stuh

²⁵⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 28, archivní jednotka 233, Snížení počtu výsadních společností pro zahraniční obchod a jejich poboček.

z umělých vláken a převzal od něj dovoz produktů kožedělného průmyslu potřebných pro textilní průmysl, především výrobu klobouků.²⁵⁹

V důsledku rozšíření kompetencí Centrotexu tlačil Státní úřad plánovací Centrotex k větším úsporám. Požadoval, aby si Centrotex sám hradil náklady spojené s výrobou vzorků, obálek a beden, neboť dosavadní praxe hrazení těchto nákladů ze státního rozpočtu, vedla Centrotex k ne hospodárnému zacházení. Ministerstvo lehkého průmyslu návrhy Státního úřadu plánovacího odmítalo s odůvodněním, že by takový přístup vedl Centrotex ke zdražení zboží, čímž by se snížila jeho konkurenceschopnost. Na stranu Ministerstva lehkého průmyslu se postavilo Ministerstvo zahraničního obchodu i Ministerstvo financí. Při odmítání návrhu Státního úřadu plánovacího poukazoval Centrotex na těžkou konkurenci na západních trzích, kde se mohlo československé textilní zboží prosadit jedině díky své nízké ceně. Centrotex dále navrhoval, že může provést úsporná opatření zrušením svých přebytečných skladů, která se nacházela v Rumburku a v Bílé Třemošné. Za úspěch považuje Centrotex fakt, že se mu podařilo k 1. lednu 1952 snížit počet skladů z 38 na 29. V průběhu roku 1953 se měl také Centrotex přestěhovat do Paláce vzorkových veletrhů, přičemž vedení Centrotexu označilo tuto budovu jako ideální řešení. V souvislosti s centralizací společnosti se měl snížit počet zaměstnanců z 2 320 na 1 560.²⁶⁰ Řada z úsporných opatření, která Státní úřad plánovací po Centrotexu požadoval, byla odtržená od reality, a kdyby se realizovala, mohla Centrotex poškodit, a tak raději tato výsadní společnost vypracovala vlastní návrh úspor.

Počet zaměstnanců v Centrotexu narostl zejména po převzetí Exica, proto musel být snížen. Centrotex se dále věnoval stavu svých zástupců v zahraničí. K 1. říjnu 1950 jich bylo celkem 767 a 92 převzatých od Exica, a tak se chystalo v průběhu roku 1951 jejich snížení na 650 – 700. Snižování počtu zahraničních zástupců se nemělo dotknout oblastí Latinské Ameriky, Afriky a Dálného Východu. Latinská Amerika sloužila jako zdroj

²⁵⁹ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Centrotex (nezpracováno).

²⁶⁰ Tamtéž.

dolarů, zatímco Afrika a Dálný Východ jako zdroj liber. Státy v těchto oblastech navíc nebyly vázány dohodami v rámci organizace COCOM.²⁶¹

2.2.5 Majetek Centrotexu a jeho vývoj

V roce 1950 disponoval Centrotex dvěma budovami, které si sám vytápěl. Ve zprávě pro Ministerstvo zahraničního obchodu si Centrotex stěžoval na zastaralý systém vytápění. Mimo Prahu vlastnil Centrotex dvanáct budov. Náklady na provoz těchto budov označovalo vedení Centrotexu za zbytečné a žádalo přesun těchto oddělení do Prahy, neboť kromě zvýšených finančních nákladů na jejich provoz odráženo těchto oddělení od Prahy působila organizační komplikace. Centrotex měl 33 automobilů, z toho jeden nákladní. Ačkoli byl počet automobilů označen za uspokojivý, požadoval modernizaci svého vozového parku.²⁶²

Kancelářské potřeby dodávala Centrotexu Narpa. Centrotex zaznamenal nedostatek karbonových a hektakarbonových papírů, dále pořadačů, cyklostylového papíru a obálek. Zpožďovaly se také dodávky tiskopisů z tiskáren. Nedostatek bezpečnostních zámků pak znemožňoval dodržovat nařízení o utajení materiálů. Dodávky psacích strojů pro Centrotex byly splněny pouze na 50 %, potřebu nákupu počítačích strojů označovalo vedení Centrotexu za naléhavé.²⁶³

Údaje o vývoji stavu základního majetku Centrotexu opět ukazují na nepružnost centrálně plánovaného hospodářství a zároveň na snahu Centrotexu tyto nedostatky překonat. Hlavní potíží Centrotexu bylo umístění některých jeho úřadů mimo Prahu. Typickou ukázkou nepružnosti centrálně plánovaného hospodářství byla rovněž žádost Centrotexu o modernizaci vozového parku. Ministerstvo zahraničního obchodu se věcí nezabývalo do té doby, než na ni bylo upozorněno. V případě nedostatku bezpečnostních zámků muselo vedení Centrotexu porušovat platné zákony, aby byl zachován chod podniku.

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra Centrotex (nezpracováno).

²⁶³ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra, Centrotex.

2.3 Centrotex v letech 1953 – 1958

Období let 1953 – 1958 charakterizuje snaha o větší orientaci vývozu zboží na Západ a do zemí třetího světa. Československé vedení připustilo, že bez obchodu se Západem se hospodářství Československa neobejde. Do té doby se považovalo za možné, že zahraniční obchod orientovaný převážně na státy východního bloku plně zajistí potřeby československé ekonomiky. U Centrotexu bylo posílení orientace na Západ znatelnější, než u těch podniků zahraničního obchodu, které neobchodovaly se spotřebním zbožím.

Důkazem změn v obchodní orientaci Centrotexu je fakt, že v roce 1954 přijal Centrotex závazek, že zvýší obchod se Západem.²⁶⁴ V praxi se tento trend projevoval například tím, že Centrotex splnil v prvním pololetí roku 1954 plán vývozu do států východního bloku na 51% a na Západ na 52%, dovoz ze sovětského bloku byl splněn na 45% a ze Západu na 51%. V prodejních cenách se pak podařilo Centrotexu splnit plán vývozu na 105% a v nákupních cenách na 107% a/plán/ dovozu na 100% v prodejních/cenách a na 97% v nákupních cenách. Centrotexu bylo vyčítáno, že neprovedl likvidaci zásob, jež přesáhly o 28% původní plán.²⁶⁵

Stále však přetrvávaly potíže s nízkou kvalitou československého textilního zboží, a tak muselo Československo jednat se Sovětským svazem a ostatními státy východního bloku, aby československý textil odebíraly, což je vidět například v materiálech Ministerstva zahraničního obchodu, v nichž se uvádí, že v roce 1954 splnil Centrotex plán vývozu do zemí východního bloku na 204% a na Západ na 119%.²⁶⁶

Centrotex rovněž prohluboval kontakty se zeměmi třetího světa. Dne 15. července 1954 vydalo Ministerstvo zahraničního obchodu směrnici, jež se týkala navazování nových obchodních vztahů. Na rozdíl od dřívější

²⁶⁴ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 17. 1. 1955, Komentář souhrnných účetních výkazů k 1. prosinci 1954.

²⁶⁵ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 2. 8. 1954, Široce rozvinuté socialistické soutěžení na počest X. sjezdu KSČ.

²⁶⁶ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 17. 1. 1955, Souhrnný účetní výkaz podniků v porovnání s plánem 1. prosinci 1954.

politiky, jež se orientovala převážně na Sovětský svaz a země východního bloku, podle nové směrnice měly být navázány kontakty s chudými nesocialistickými státy, především asijskými a latinskoamerickými. Motiv tohoto kroku byl jednak ekonomický, který spočíval v nalezení odbytišť pro československé zboží, jednak politický, jenž si kladl za cíl oslabení vlivu Západu v těchto státech.²⁶⁷

Přes veškerou snahu o prohloubení obchodních styků se Západem zůstávaly klíčovými obchodními partnery Centrotexu země východního bloku. Ročenka z roku 1954 uvádí, že například 96,5 % rukavic a punčoch vyvážel Centrotex do Maďarska. NDR zase odebírala 64,5% československé exportní produkce bavlněných oděvů. Pokud dominoval mezi odběrateli západní stát, nebyla tato převaha zpravidla tak drtivá jako v případě členů RVHP. Tento fakt lze doložit na příkladu pokrývek hlavy, jejichž největším odběratelem byla Francie, jež dovážela 20% zboží Centrotexu. Jedinou výjimku tvořilo Švédsko, které bylo výhradním dovozcem československé pytloviny. Nejvíce bavlněných tkanin vyvezl Centrotex do Indonésie (10 %).²⁶⁸

Pro dovoz bavlny bylo důležité zlepšení vztahů Československa s Egyptem, jenž byl hlavním dodavatelem bavlny, po roce 1954, kdy se stal egyptským prezidentem Gamal Abdul Násir, pod jehož vedením se egyptská zahraniční politika orientovala na státy východního bloku a Hnutí nezúčastněných. Například v říjnu 1955 uzavřelo Československo s Egyptem smlouvu o dodávkách zbraní Egyptu výměnou za bavlnu a jiné produkty.²⁶⁹

Podobně jako v předchozím období v zahraničním obchodu s textilem pokračovala úzká spolupráce Československa s Polskem. Centrotex předal informace polské společnosti Textilimport, jež požadovala od Centrotexu údaje o nákupu vlněných hadrů ze Švýcarska. Textilimport usiloval o to, aby mohl nakoupit vlněné hadry ve stejné kvalitě jako Centrotex.

²⁶⁷ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 19. 7. 1954, Směrnice pro práci v zahraničním obchodě vyplývající z usnesení X. sjezdu Komunistické strany Československa.

²⁶⁸ Národní archiv Praha: MZO/FMZO, karton 10, Ročenka zahraničního obchodu 1954.

²⁶⁹ PRŮCHA, VÁCLAV: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992, Doplněk, Brno, 2009, vydání první, s. 293.

Československý podnik zahraničního obchodu mu měl poskytnout kontakty na švýcarskou firmu Texta. V Lodži se konala schůzka lnářských expertů, na níž se sešli zástupci lnářského průmyslu z Československa, Polska, NDR a Maďarska, aby projednali koordinaci při nákupu lnu.²⁷⁰

Konec korejské války negativně ovlivnil výsledky některých podniků zahraničního obchodu. V roce 1954 došlo k zrušení dodávek některých podniků zahraničního obchodu do Severní Koreje, která uzavřela příměří, a proto přestala dovážet z Československa zbraně. Pro řadu podniků zahraničního obchodu to znamenalo ztráty, jež v případě Motokovu musely být sanovány Ministerstvem zahraničního obchodu ze státního rozpočtu, Centrotex však jako vývozce spotřebního zboží nebyl touto událostí příliš zasažen, vznikly mu pouze přebytné zásoby, jichž se zavázal zbavit dodatečnými vývozy.²⁷¹

Ani Centrotexu se však potíže při dovozu nevyhnuly. Při uzavírání účetní uzávěrky na rok 1954 byly zaznamenány problémy, týkající se dovozu surovin. Nebyla dovezena bavlna z Turecka v důsledku licenčních potíží. Argentinské hovězí kůže se zastavily v Hamburku, protože je nešlo vyložit kvůli nepříznivým povětrnostním podmínkám. Čína nemohla dodat Československu tibetskou vlnu, neboť v roce 1954 došlo k záplavám. Dále nebyly splněny dodávky bavlněného odpadu z Rumunska, protože Rumunsko smlouvu zrušilo.²⁷²

Na vzniklé potíže reagoval Centrotex změnou plánu. Podle návrhu na úpravu plánu pracovníků v podnicích zahraničního obchodu ze dne 31. května 1954 se měl snížit plán Centrotexu na 90 % původní hodnoty ve vývozu i v dovozu, Centrotex díky tomuto opatření mohl splnit plán dovozu na 119 %, přičemž plán dovozu ze Západu měl být splněn na 152 %, a vývozu na 111 %, z toho plán vývozu na Západ na 121 %.²⁷³ U ostatních podniků zahraničního obchodu, zejména obchodujících se strojírenskými

²⁷⁰ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 28. 4. 1955, Druhy zboží, které sleduje koordinační linie.

²⁷¹ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 17. 1. 1955, Komentář souhrnných účetních výkazů k 1. prosinci 1954.

²⁷² Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 17. 1. 1955, Souhrnný účetní výkaz podniků v porovnání s plánem k 1. prosinci 1954.

²⁷³ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 31. 5. 1954, Návrh na úpravu plánu pracovníků v PZO.

výrobky se v návrhu zvláště neuvádí plnění plánu ve vzájemném obchodu se Západem, z čehož je opět vidět snaha Centrotexu soustředit se na západní trhy.

Na rozdíl od předcházejícího období se v dokumentech Ministerstva zahraničního obchodu hovoří otevřeněji o nedostacích centrálně plánovaného hospodářství. Za jejich příčinu je však považována nedostatečná centralizace a socialistické podnikové hospodářství, jež mělo být nahrazeno chozrasčotem a za tímto účelem byl ze Sovětského svazu pozván poradce Daškevič. Na druhou stranu lze pozorovat snahu přizpůsobit se západním trendům, například v oblasti reklamy.

Zlepšil se rovněž stav kontroly. V souvislosti s katastrofálním výsledkem Motokovu v roce 1954 byla nařízena mimořádná kontrola, jež se týkala i podniků zahraničního obchodu Centrotex, Kovo, Keramika, Ompol, Ferromet, Skloexport a Pragoexport. Zatímco u podniků zahraničního obchodu Kovo, Centrotex a Keramika se kontrola oddálila (pravděpodobně byla zrušena – v archivních materiálech Ministerstva zahraničního nejsou žádné záznamy o jejím provedení), u Ompolu nebyla žádná pochybení zjištěna, u ostatních podniků zahraničního obchodu byly nalezeny nesrovnalosti v účetnictví.²⁷⁴

V podnicích zahraničního obchodu proběhla na počátku roku 1954 evidenční kontrola, jejímž úkolem bylo zajistit jednodušší vedení účetnictví v podnicích zahraničního obchodu. V rámci zjednodušení účetní soustavy byly odstraněny jednotlivě vedené kalkulační účty dopravného a nahradil je jednotný účet. Dalšími změnami bylo zjednodušení evidence nadnormativních zásob a zavedení nového účtu, jenž evidoval vývozní zboží, které se nakonec nevyvezlo. Nové pojetí účetnictví znamenalo rovněž zkrácení lhůt pro předkládání účetních výkazů. Za prosazování nových metod ve svém účetnictví byl chválen zejména Centrotex, který také dostal směrnici jako první.²⁷⁵

²⁷⁴ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 17. 1. 1955 Komentář souhrnných účetních výkazů k 1. prosinci 1954.

²⁷⁵ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 31. 3. 1955, Rozbor a komentář k ročnímu a souhrnnému plánu za rok 1954.

Důvodem, proč Centrotex zaváděl ve svém účetnictví progresivní metody nejrychleji a proč mu byly materiály k účetní reformě předány jako prvnímu podniku zahraničního obchodu, byla jeho orientace na Západ, kterým získával devizy pro československé hospodářství. Mezi podniky zahraničního obchodu ztratily své výsadní postavení podniky obchodující s produkty těžkého strojírenství, neboť zásadní reforma účetnictví byla jako první provedena v Centrotexu.²⁷⁶

Tradičním problémem Centrotexu bylo vytváření nadměrných zásob, takže v roce 1954 měl Centrotex na skladech o 19% více zboží, než se plánovalo a ještě v roce 1955 mu mělo zůstat navíc 6%. V roce 1955 vykázal Centrotex přebytné zásoby bavlny v hodnotě 15,34 miliónu korun a vlny v hodnotě 6,78 miliónu korun. V oblasti pohledávek nastaly Centrotexu komplikace s jejich splácením ze Západu.²⁷⁷

Zavedení chozrasčotu do zahraničního obchodu nepřineslo výraznou změnu k lepšímu. Naopak ročenka zahraničního obchodu na rok 1956 uvádí, že nastaly potíže v nejvýznamnějším odvětví zahraničního obchodu, kterým byl obchod se strojírenskými výrobky, kde nebyl splněn plán. Naproti tomu vývoj zahraničního obchodu s textilem se vyvíjel příznivě. Potřeba získávat devizy byla natolik silná, že se u všech výrobků v textilním průmyslu zvýšil podíl zboží určeného na vývoz – u bavlněných tkanin z 23% na 34%, u vlněných tkanin z 5% na 13%, u hedvábných tkanin z 3% na 14%, u lněných tkanin z 11% na 27%, u kožené obuvi z 12% na 55% a u gumové obuvi z 34% na 46%. V letech 1955 a 1956 zaujímal Centrotex mezi podniky zahraničního obchodu třetí místo a před ním byly pouze podniky zahraničního obchodu obchodující s produkty strojírenského průmyslu. V roce 1955 byl podíl Centrotexu na vývozu 18,2% a v roce 1956 23,6%. Růst podílu podniků zahraničního obchodu se spotřebním zbožím svědčí o větší míře orientace československého zahraničního obchodu na státy mimo RVHP, s nimiž podle ročenky vzrostl zahraniční obchod více než s členy RVHP.²⁷⁸

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Národní archiv Praha: MZO/FMZO, karton 511, Ročenka zahraničního obchodu 1956.

V roce 1956 se zvýšil dovoz textilních surovin (bavlny, vlny, umělé stříže). Rok 1956 byl v dobových materiálech hodnocen jako mimořádně úspěšný z hlediska vývozu spotřebního zboží, ale tento relativní úspěch byl zajištěn především uzavřením dohody se Sovětským svazem, která se týkala výměny spotřebního zboží. Naproti tomu dovoz spotřebního zboží v roce 1956 poklesl. V ročence je tento fakt hodnocen příznivě, ročenka však zároveň varuje před jeho přílišným snižováním.²⁷⁹

V roce 1957 rovněž mezi obchodními partnery dominují stále země východního bloku. Československo v RVHP plnilo spíše úlohu dodavatele polotovarů a hotových výrobků. Textilní suroviny, zejména bavlnu, dodával Československu Sovětský svaz, z NDR pak Československo odebíralo umělá vlákna (perlon). Ze zemí mimo RVHP dováželo Československo bavlnu z Egypta, Sýrie a Afghánistánu, dále vlnu z Austrálie, Nového Zélandu a Uruguaye, jutu z Pákistánu a perlon z Francie. Egypt a zejména Austrálie byly jako dodavatelé textilních surovin nenahraditelní, zatímco dovoz perlonu z Francie hrál v porovnání s dovozem této suroviny z NDR pouze vedlejší úlohu. K hlavním odběratelům československého textilu mimo RVHP patřily Indonésie, Barma a Turecko.²⁸⁰ V roce 1958 pak struktura zahraničního obchodu zhruba odpovídala předcházejícímu období, neboť se v případě Centrotexu ještě neprojevil vliv Rozsypalovy reformy.²⁸¹ Československou specialitou byl vývoz fezů, neboť fezy se v Evropě vyrábí pouze ve Francii a ve Strakonících. Fezy se vyvážely do Libye, Tuniska, Alžírsko, Maroka, Nigérie a Ghany.²⁸²

Přestože si Centrotex stanovil v letech 1953 – 1958 jako prioritu navázání obchodních kontaktů se Západem, jeho očekávání zůstala nenaplněna, neboť kvalita domácího textilního zboží zůstávala nízká. Naproti tomu obchod se zeměmi třetího světa byl úspěšný, protože zdejší odběratelé nekladli velké požadavky na kvalitu textilu. V letech 1953 – 1958 se v dobových dokumentech více hovoří o řešení skutečných potíží

²⁷⁹ Tamtéž (Centrotex není uveden přímo – jedná se o kategorii podniky zahraničního obchodu, obchodující se spotřebním zbožím).

²⁸⁰ Národní archiv Praha: MZO/FMZO, Ročenka zahraničního obchodu 1957, karton 9.

²⁸¹ Národní archiv Praha: MZO/FMZO 1956, Ročenka zahraničního obchodu, karton 509.

²⁸² P. ing. Jaroslav Matouš, bývalý zaměstnanec Centrotexu, rozhovor z 30. dubna 2009.

Centrotexu a méně o ideologii. Příčinou tohoto obratu je zjištění, že obchodování uskutečňované pouze v rámci východního bloku není možné. Za dalším příčinu lze považovat mírné uvolnění společenské atmosféry po smrti Stalina a Gottwalda, kdy se případní kritici ekonomických neúspěchů nemuseli tolik obávat trestního postihu jako dříve.

2.3.1 Reklama a podniky zahraničního obchodu

Nízká efektivita činnosti podniků zahraničního obchodu spočívala také ve špatné organizaci propagace zboží. Bylo nutné posílit propagaci zboží, která zaostávala ve všech státech východního bloku za Západem. Aby československé výrobky byly alespoň částečně konkurenceschopné, musela být posílena jejich propagace. Ministerstvo zahraničního obchodu upozorňovalo na stále dokonalejší reklamu, používanou západními podnikateli. Jako příklad úspěšné propagace uvádí NDR, která se svými výrobky začala pronikat na trh SRN a osvojila si tamější způsoby propagace zboží. K posílení propagace československých výrobků sloužilo zejména zlepšení propagační činnosti, zajištění výroby propagačních materiálů v tiskařských závodech a surovin na jejich výrobu. Podniky zahraničního obchodu měly připravovat reklamní materiály ve spolupráci se závody vyrábějícími zboží na vývoz.²⁸³

Ministerstvo zahraničního obchodu se zabývalo i příčinami nedostatků v propagaci československých výrobků na Západě. Skutečnou příčinou neúspěšné propagace československého textilního zboží byly neschopnost sledovat módní trendy, z personální politiky pak nahrazení kvalifikovaných pracovníků nekvalifikovanými v důsledku kádrových čistek.

Ministerstvo zahraničního obchodu nemohlo tyto skutečnosti přiznat otevřeně, proto hledalo formální zdůvodnění a vedlejší příčiny. Za hlavní příčinu byla formálně označena odtrženost vedení Československé obchodní komory od výrobců exportního zboží i podniků zahraničního

²⁸³ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 11. 7. 1955, Návrh na opatření v propagaci zahraničního obchodu o provedení decentralizace propagace z československé obchodní komory do podniků zahraničního obchodu.

obchodu. Dalším formálním důvodem špatného stavu propagace československých výrobků na Západě byl fakt, že od roku 1949 nebyl vyslán na školení na Západ žádný zaměstnanec podniků zahraničního obchodu, což se týkalo i lidí „politicky prověřených.“ Z malých zkušeností pracovníků propagačních oddělení podniků zahraničního obchodu pak vyplývala nízká úroveň jejich propagace. Ministerstvo zahraničního obchodu označilo za katastrofální situaci stav, kdy v propagačních odděleních podniků pracovalo pouze 77 zaměstnanců. Kritizováno bylo kádrování odborníků na propagaci, k němuž došlo po únorovém převratu a stažení části z nich do Československé obchodní komory, kde nebylo jejich schopností plně využito. Ministerstvo navrhlo tyto specialisty zaměstnat v podnicích zahraničního obchodu. Kritice bylo dále podrobeno zaměstnávání nekvalifikovaných pracovníků, především nezkušených dělnických kádrů v propagaci podniků zahraničního obchodu a nízké platy propagačních úředníků, jež způsobovaly malý zájem o tuto profesi. Jediným kladem dosavadního systému, kdy propagaci československých podniků zahraničního obchodu zajišťovala Československá obchodní komora, byly shledány nižší provozní náklady.²⁸⁴

Propagační oddělení proto zřídil i Centrotex. Vedení tvořili ředitel, ekonom plánovač a korespondentka. Propagační referát se skládal ze čtyř propagačních referentů a jednoho administrativního referenta. Na výstavním referátu působili výstavní referent a korespondentka. Výrobní referát zaměstnával grafika a publikační referát redaktora. Administrativní referát se skládal z administrativního referenta, jenž zároveň zajišťoval distribuci a dárky, archiv a skladníka.²⁸⁵ Z dobových pramenů není zřejmé, zda změny v reklamní agendě přinesly očekávané zlepšení.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Tamtéž.

2.3.2 Zavedení sovětských hospodářských metod do podniků zahraničního obchodu

Chozrasčot²⁸⁶ byl v podnicích zahraničního obchodu zaváděn poměrně pozdě a to až v roce 1954, zatímco v jiných oblastech československého hospodářství se k zavedení chozrasčotu přistoupilo v roce 1951. Potřeba zavedení chozrasčotu byla zdůrazňována faktem, že k jeho zavedení v jiných sektorech československého hospodářství již došlo.

V podnicích zahraničního obchodu měl chozrasčot podle dobových materiálů sloužit ke snížení nákladů a docílení nejvýhodnějších obchodních cen. Zavedení chozrasčotu pro podniky zahraničního obchodu mělo své meze, neboť nesocialistické státy se řídily tržními cenami, nikoli centrálním plánem, a tak zde platily tzv. docilované ceny, jež se řídily centrálním plánem i trhem. Veškerá dosažená aktiva odváděly podniky zahraničního obchodu do státního rozpočtu a naopak z něj čerpaly na uhrazení pasíva.²⁸⁷

Chozrasčot se dělil na podnikový a vnitropodnikový. Hospodárnost se posuzovala pomocí plánovaných ukazatelů rentability, těmi byly u dovozu i vývozu podíly skutečné a stanovené ceny. Podnikový chozrasčot se zaměřoval na podnik jako celek a týkal se vnějších vztahů podniku a jeho úkolem bylo zajistit plnění plánu, jež se dělilo podle zemí, sortimentu a cen. Dále měl podnikový chozrasčot přispět ke snižování vnitropodnikových nákladů docílením nejvýhodnějších prodejních a nákupních cen, přičemž na plnění těchto úkolů byl podnik hmotně zainteresován. V podnicích zahraničního obchodu se uplatňovala kontrola korunou.²⁸⁸

Vnitropodnikový chozrasčot se zaměřoval na jednotlivé útvary podniku a týkal se plnění vnitřního chodu podniku. Chozrasčotní úkoly vnitropodnikovým útvarům ukládal ústřední ředitel podniku a plán vypracovávala ekonomicko-plánovací skupina. Součástí vnitropodnikového

²⁸⁶ Metoda řízení hospodářské činnosti socialistických podniků, která se vyznačovala soustředěním plánovací činnosti do centrálních orgánů, omezením hospodářské samostatnosti podniku a plněním objemových ukazatelů plánu na základě stanovení výkonových norem, spotřeby materiálu, energií apod., tak aby výdaje podniku byly kryty z příjmů plynoucích z realizace (prodeje) jeho produkce a byla zajištěna rentabilita výroby.

²⁸⁷ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 18. 10. 1954, Zpráva o zavedení směrnice chozrasčotu v podnicích zahraničního obchodu.

²⁸⁸ Tamtéž.

chozrasčotu byl rozpis chozrasčotních úkolů, jenž obsahoval úkoly celoročního a čtvrtletního plnění plánu, stavy zásob zboží podle skupin zboží a podle plánu zásob s uvedením normy zásob, úkoly celoročního a čtvrtletního plánu inkasa podle zemí v hodnotách obchodní parity, vývoj návratnosti a skladby v poměru dluhů u zahraničních odběratelů a dodavatelů podle zemí, úkoly celoročního plánu režijních nákladů a vybrané problémy nákladů.²⁸⁹

Při zavedení chozrasčotu do podniků zahraničního obchodu nesměla být oslabena hospodárnost podniku, zároveň se však musely brát ohledy na specifika určitého podniku. Chozrasčot měl být v jednotlivých podnicích zahraničního obchodu zaveden postupně, protože jednorázové zavedení chozrasčotu ve všech podnicích zahraničního obchodu by přineslo komplikace v hospodářství.²⁹⁰

Pro zavedení chozrasčotu v podnicích zahraničního obchodu byly zřízeny chozrasčotní komise, v jejichž čele stál ústřední ředitel a jež sloužily k zavedení vnitropodnikového chozrasčotu. V jednotlivých útvarech podniků zahraničního obchodu měly pak vzniknout dílčí chozrasčotní komise, v jejichž čele stál vedoucí útvaru. Jejich funkce se shodovala s celopodnikovou chozrasčotní komisí, odlišovala se pouze působností. Chozrasčotní komise v podnicích zahraničního obchodu spolupracovaly se stranou a odbory, s jejichž představiteli konzultovaly jednotlivé kroky.²⁹¹ Se zavedením chozrasčotu souvisel princip zainteresovanosti, jenž podle dobových materiálů přispíval k většímu ohledu na zásluhy zaměstnanců a zároveň umožnil odměňovat více zaměstnanců než před jeho zavedením.²⁹²

Pro podniky zahraničního obchodu byly vypracovány formuláře, podle nichž se naplánovaly počty pracovníků, které tyto podniky potřebovaly. Další formuláře se týkaly nákupu technického vybavení podniků zahraničního obchodu, na základě formulářů navštívili všechny podniky zástupci ministerstva, kteří ověřili oprávněnost jejich požadavků.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Tamtéž.

Kritizován byl zejména podnik zahraničního obchodu Skloexport, který údajně podplánoval počet zaměstnanců o sto a v důsledku této chyby byla podle tvrzení ministerstva ochromena jeho činnost. Naproti tomu Centrotex trpěl přezaměstnaností – místo 1 578 pracovníků zaměstnával 1 693.²⁹³

Československý zahraniční obchod měl být reformován podle sovětského vzoru. Na jeho provedení naléhal i Sovětský svaz, který usiloval o jednotný systém zahraničního obchodu ve všech členských státech RVHP. V únoru 1952 jednal v Moskvě ministr zahraničního obchodu Antonín Gregor o zavádění nových prvků do československého zahraničního obchodu, československá delegace se zavázala převzít sovětské vzory do 1. ledna 1953. Kvůli lepšímu průběhu zavedení reformy v československém zahraničním obchodě byl do Prahy pozván sovětský poradce Daškevič. Vyslání Daškeviče bylo přislíbeno ministru zahraničního obchodu Antonínu Gregorovi během jednání v Moskvě. K 1. červenci 1952 se zavedl jednotný systém kontroly pro všechny podniky zahraničního obchodu, uplatňovanému ve všech členských státech RVHP. Zatímco před provedením reformy spravovala devizové rezervy Národní banka. Ministerstvo zahraničního obchodu zřídilo devizový odbor a podniky zahraničního obchodu devizově finanční oddělení. Daškevič kritizoval čerpání úvěrů za Západu.²⁹⁴

V obchodní politice Daškevič navrhoval prohloubit vztahy s chudšími nesocialistickými státy, což opět dokládal sovětským zahraničním obchodem, který rovněž rozšiřoval pole své působnosti. Kritizoval i malý počet poboček československých podniků zahraničního obchodu a nedostatečné zkušenosti (neschopnost) jejich zaměstnanců. Kritizovány byly nákupy dovozního zboží v jednotlivých položkách.²⁹⁵

Ve vztahu k výrobě navrhoval Daškevič, aby každý podnik zahraničního obchodu zřídil institut hlavního dodavatele. Ministerstvo zahraničního obchodu získalo možnost dodávkového příkazu, který mohlo

²⁹³ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 27. 1. 1950, Usnesení z mimořádné schůze kolegia ministerstva zahraničního obchodu.

²⁹⁴ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 10. 5. 1954, Formy přejímání sovětských zkušeností.

²⁹⁵ Tamtéž.

dát jednotlivým výrobním podnikům, jejichž zboží mělo být vyvezeno. Nejprve se dodávkový příkaz uplatnil u sklářského průmyslu. Sklářský průmysl byl vybrán, protože vývoz českého skla byl zdrojem deviz. Další reforma se týkala zřízení oddělení technické kontroly, jež sloužilo k ověřování jakosti zboží vyváženého z Československa. Důvodem k tomuto opatření byla nízká kvalita československých exportních výrobků, která je v materiálech o formách přejímání sovětských zkušeností poprvé oficiálně zmíněna.²⁹⁶ Přiznání nízké kvality československého zboží by opět v období před Stalinovou smrtí a koncem korejské války nebylo možné a podobné nedostatky byly často dávány za vinu „sabotérům.“

K úpravám došlo i v cenové politice, kde se podle vzoru Sovětského svazu požadovala pravidelná evidence vývozních cen a dovozních cen, jež by umožnila lépe sledovat vývoj cen na zahraničních trzích, především na Západě, kde se měnily podle jednotlivých ekonomických cyklů (oživení, konjunktura, deprese, krize). Další problém spočíval v nedostatečném vzdělání některých zaměstnanců, zejména dělnických kádřů, které se řešily umožněním studia na katedře zahraničního obchodu na moskevské Vysoké škole mezinárodních vztahů (MGIMO). Celní úřady byly převedeny do kompetence Ministerstva zahraničního obchodu.²⁹⁷

Změny se dotkly i samotného Ministerstva zahraničního obchodu. Zde byly nově zřízeny odbor devizový, dopravní, vývozu investic a ústřední účtárna. Bilanční odbor byl nahrazen ekonomicko-plánovacím a nově byla vymezena působnost finančního odboru, naopak zrušen byl kontrolní odbor, jenž měl být nahrazen inspekční skupinou podřízenou přímo ministroví. Vzor Sovětského svazu byl kopírován do nejmenších detailů, neboť se podle něj reorganizoval i jednací a organizační řád.²⁹⁸

Podobné reformy se měly uskutečnit i v podnicích zahraničního obchodu, kde měl být zaveden chozrasčot. Dosavadní Socialistické/podnikové hospodářství bylo ze strany Sovětského svazu tvrdě kritizováno, protože vzniklo v období kapitalismu. Podniky obchodu se měly stát chozrasčotními jednotkami namísto dřívější formy akciových společností.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ Tamtéž.

Převod na chozrasčotní jednotky se poprvé uskutečnil u Technoexportu, Strojexportu a Strojimportu. Změny se měly uskutečnit i uvnitř podniků zahraničního obchodu.²⁹⁹

Podle sovětského vzoru v nich byl zaveden nový systém dělení náměstků. Podobně jako na Ministerstvu zahraničního obchodu se i v jednotlivých podnicích zahraničního obchodu rušila kontrolní oddělení. Ústřednímu řediteli byly přímo podřízeny skupiny ekonomicko-plánovací, právní, kádrová, hlavní účtárna a sekretariát. Hlavní účtárna měla být reorganizována podle sovětského vzoru a mělo do ní být včleněno devizově finanční oddělení, které v Sovětském svazu podléhalo přímo ústřednímu řediteli. Taková změna nebyla v Československu proveditelná hned, proto se k ní mělo přistoupit později. Daškevič dále kritizoval fakt, že obchodní smlouvy mohou uzavírat vedoucí obchodních skupin, nikoli pouze ústřední ředitel jako v Sovětském svazu. Podle jeho mínění tak docházelo k roztržiténosti vyřizování jednotlivých obchodních případů.³⁰⁰

Sovětský svaz navrhoval Československu, aby zrušilo Darex³⁰¹, neboť v Sovětském svazu byl obdobný podnik Torgsin zrušen již v roce 1946. Ze strany Sovětského svazu byla kritizována politika v cestovním ruchu, protože Československo nemělo speciální cestovní kancelář, jež by se zabývala cestováním cizinců do Československa po vzoru sovětského Inturistu.³⁰²

Ministr zahraničního obchodu dostal za úkol provedení reformy, které v československém zahraničním obchodě požadoval Sovětský svaz. Úředníci Ministerstva zahraničního obchodu Kohout, Procházka a Šedivý byli pověřeni provedením kontroly u zboží, jež mělo být vyvezeno na

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Podnik zahraničního obchodu, který se od léta 1950 stal místem prodeje zboží za tzv. bony (bony emitovala Živnostenská banka). Podle rozhodnutí tehdejšího ministra financí Jaroslava Kabeše měly být bony bezhotovostním platidlem, nárok na přiděl bonů měli držitelé údernických knížek. Tyto knížky vydávaly krajské výbory odborového svazu, od dubna 1950 dostaly právo na přiděl bonů závody přímo, neboť v podmínkách přidělového hospodářství byla s údernickou knížkou spojena možnost získání zvláštních přidělů potravin či textilu, a jejich počet rychle rostl. V roce byly údernické knížky zrušeny a experiment s bony byl opuštěn. Nástupcem tohoto podniku zahraničního obchodu se stal Tuzex.

³⁰² Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 10. 5. 1954, Formy přejímání sovětských zkušeností.

Západ. Další úředníci Anatol Dobrý a Antonín Hamouz měli vypracovat návrh na ustanovení cestovní kanceláře pro cizince cestující do Československa podle vzoru sovětského Inturistu. Mareš byl pověřen jednáním s představiteli sovětských vysokých škol o vyslání odborníka na fakultu zahraničního obchodu na Vysoké škole mezinárodních vztahů.³⁰³

V oblasti devizového hospodářství nebylo možné uskutečnit sovětské návrhy ihned, protože se struktura československého zahraničního obchodu lišila od sovětské, bylo tedy nutné vypracovat jeho reformu s ohledem na československá specifika. Obchodní zastoupení podniků zahraničního obchodu na Západě mělo být reorganizováno podle vzoru sovětských Torgpredstev. Ministerstvo zahraničního obchodu se vyslovalo proti rozhodnutí vlády o odložení projednávání těchto otázek. Ve vztahu k výrobě se všechny návrhy Sovětského svazu, které dal Československu, uskutečnily, pouze strojírenský průmysl si vyžádal odklad. Začátkem roku 1953 zahájilo Ministerstvo zahraničního obchodu jednání s ostatními ministerstvy o zařazení. Ministerstvo zahraničního obchodu přijalo rovněž sovětský způsob účetní evidence. Odpovědnost obchodních útvarů se sice podařilo zvýšit, ale nepodařilo se prosadit jejich systematickou kontrolu. Ministerstvo zahraničního obchodu po konzultaci se zástupci podniků zahraničního obchodu požádalo Československou tiskovou kancelář, aby věnovala zvýšenou pozornost vývoji cen na Západě. Změny se měly uskutečnit rovněž v odměňování zaměstnanců a celní politice, avšak v těchto oblastech nebyly podány konkrétní návrhy.³⁰⁴

Na Ministerstvu zahraničního obchodu se pak provedly změny přesně tak, jak je požadoval Sovětský svaz. Kompetence zrušeného kontrolního odboru byly rozděleny mezi ústřední účtárnu, jež převzala dohlédací činnost odboru devizově finančního, čímž se stala jediným kontrolním orgánem na ministerstvu. Zřízení odboru pro hospodářskou spolupráci, který měl vzniknout z menších pracovišť, se teprve připravoval.³⁰⁵

V podnicích zahraničního obchodu byly rovněž provedeny úpravy podle sovětských návrhů. Nejprve došlo ke zrušení kontrolních odborů.

³⁰³ Tamtéž.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ Tamtéž.

Devizově finanční a konjunkturální oddělení byla podřízena přímo ústřednímu řediteli, zatímco dříve první spadalo do kompetence skupiny hlavního účetního a druhé do skupiny ekonomicko-plánovací. Daškevičův návrh dále obsahoval, aby se kompenzační agenda převedla pod teritoriální oddělení a propagace do administrativně hospodářské skupiny. Zde opět ministerstvo narazilo na nesouhlas některých podniků zahraničního obchodu, jež požadovaly, aby tyto agendy byly svěřeny náměstkům ústředního ředitele. Ministerstvo se k těmto názorům stavělo zamítavě. Svůj postoj zdůvodňovalo jednak tím, že tento postup odporuje sovětským návrhům, jednak možnými komplikacemi, jež by mohly vzniknout ve vnitřní organizaci podniků. Zřízení cestovní kanceláře pro cizince cestující do Československa bylo odročeno.³⁰⁶

Problém nastal v případě skladů vývozního zboží, neboť tato instituce v Sovětském svazu neexistovala, protože mezi hlavní artikly sovětského vývozu patřily suroviny na rozdíl od Československa. V reformovaném systému zahraničního obchodu se sklady nedařilo integrovat.³⁰⁷

Působnost sovětských specialistů z oboru zahraničního obchodu se vztahovala nejen na podniky zahraničního obchodu, ale i na Národní banku, Státní úřad plánovací, Ministerstvo financí i na jednotlivá výrobní ministerstva. Nové sovětské metody měly být zapracovány do státního plánu na rok 1955. Kontrola podle jednotného systému platného v RVHP byla zavedena již k 1. lednu 1952, a tak se nepředpokládaly potíže při zavádění nových kontrolních opatření. Pro výzkum konjunktury navrhovalo ministerstvo příslušným orgánům odebírat sovětskou odbornou literaturu.³⁰⁸

V podnicích zahraničního obchodu Technoexport a Strojexport si změny vycházející ze sovětských návrhů vyžádaly zvýšení počtu zaměstnanců. V Strojexportu vzrostl počet zaměstnanců o 61 a v Technoexportu o 42. Zvýšení počtu zaměstnanců v těchto podnicích bylo zdůvodňováno velkým významem strojírenství pro československé centrálně plánované hospodářství. Zaměstnanci do těchto podniků zahraničního obchodu měli být převedeni z podniků zahraničního obchodu

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ Tamtéž.

Metrans a Strojimport, v nichž naopak pracovalo příliš velké množství zaměstnanců. Ke snížení počtu zaměstnanců mělo dojít ve třetím čtvrtletí roku 1954 také v podnicích zahraničního obchodu Centrotex, Jablonex, Ligna a Pragoexport. Počet se měl snížit o 1 – 2 %. V Centrotexu se v červnu 1954 snížil počet zaměstnanců o sedm z 1 280 na 1 273, Centrotex se dále zavázal snížit počet svých zaměstnanců o devět – na 1 264. Počty zaměstnanců narostly zejména počátkem roku 1954, k 1. lednu 1954 pracovalo v Centrotexu 1 249 zaměstnanců, do června jejich počet narostl o 29.³⁰⁹

Další změny se uskutečnily v prosinci roku 1954. Podniky zahraničního obchodu byly obeznámeny s plánem ministerstva na provedení prověrky, kterou měl provést hlavní účetní a poté ji odevzdat ministerstvu. Vedoucí organizačního útvaru Dobrý musel od 15. prosince informovat podniky zahraničního obchodu o připravovaných změnách. Dále měl pro ministra připravit návrh na ustavení dočasné komise, jež by vypracovala návrhy provedení změn podle sovětského vzoru. Dobrý měl informovat ředitele podniků zahraničního obchodu o změnách do 31. prosince 1954, a ve spolupráci s ředitelem ekonomicko-plánovacího oddělení Kratochvílem vypracovat jednotný systém dispečinku podle vzoru Centrotexu a bilančních metod po vzoru Chemapolu. Pro zaměstnance ostatních podniků zahraničního obchodu se chystalo školení, na němž by úředníci Centrotexu a Chemapolu vysvětlili ostatním nové pracovní postupy. Vedoucí jednotlivých odborů na ministerstvech dostali za úkol k 1. lednu 1955 zavedení systematicky vedených a doplňovaných statistických tabulek a zavedení instrukčních bloků.³¹⁰

Nová organizace podniků zahraničního obchodu se před 1. lednem 1955 uplatnila u Strojexportu, Motokovu, Chemapolu a Keramiky. Po tomto datu byla zavedena ve všech ostatních podnicích. Nový systém likvidoval instituci vedoucího obchodního oddělení a podřizoval referáty

³⁰⁹ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 7. 6. 1954, Úprava plánu pracovníků v PZO.

³¹⁰ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, SM kolegia ministra 9. 12. 1954, Zpráva o problémech týkajících se organizace sektoru zahraničního obchodu o zavádění nových pracovních metod.

přímo vedoucímu skupiny. Podle názoru ministerstva se tím urychlovala práce a obchodní referenti se již nemuseli zabývat administrativními záležitostmi, ale jen obchodem. V ekonomicko-plánovací skupině se úpravou postavení konjunkturálních oddělení mělo docílit lepší kontroly cen. Cenoví referenti měli být proto podřízeni vedoucímu konjunkturálního oddělení.³¹¹

V případě hlavní účtárny byla dána podnikům zahraničního obchodu určitá volnost. Každý se mohl rozhodnout, zda začlenění do hlavní účtárny devizově finanční oddělení. Sestavování plánu se zařadilo do kompetence oddělení souhrnného plánu v ekonomicko-plánovací skupině, neboť dosavadní začlenění v devizově finančním oddělení, jež podléhalo hlavní účtárně, způsobovalo, že často zaměstnanec, který vypracovával plán, jej zároveň kontroloval. Přípravovalo se sloučení referátu práce a mezd s organizačním oddělením. Zatím však ministerstvo navrhovalo referát práce a mezd ponechat v pravomoci ústředního ředitele, protože nejprve měly být uskutečněny změny ve vyplácení mezd podle sovětského vzoru, který se týkal především tzv. principu zainteresovanosti. Pokladna se začlenila do skupiny administrativně hospodářské. Vlastní účtárna podléhala hlavní účtárně, ale podniky zahraničního obchodu s tím nesouhlasily, protože byla příliš velká. Ministerstvo zahraničního obchodu proto rozhodlo o rozdělení vlastních účtáren na všeobecnou, jež by se zabývala administrativními náklady a zpracovávala souhrnné účetní výkazy, a účtárnu obchodních operací, která by vedla účetnictví jednotlivých obchodních případů. Reforma účtáren se nevztahovala na úzce specializované podniky zahraničního obchodu.³¹²

Podniky zahraničního obchodu rozšiřovaly administrativně hospodářské skupiny, do nichž se začleňovaly oddělení hospodářské správy, oddělení spojů a oddělení sociální a zdravotní a oddělení propagace. Přičlenění oddělení propagace k administrativně hospodářské skupině se zdůvodňovalo zvýšenou potřebou vývozu československého spotřebního zboží na Západ. Při vývozu zboží na Západ docházelo ke zpoždování

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Tamtéž.

dodávek, a centralizovanější systém tomu měl podle názoru ministerstva zabránit.³¹³

Ministerstvo zahraničního obchodu přiznalo nedostatečnou komunikaci s jednotlivými podniky zahraničního obchodu, přičemž zlepšení této situace mělo nastat uplatněním souboru vládních návrhů ke zlepšení komunikace mezi ekonomickými ministerstvy a jim podléhajícími podniky. Instrukce vydávané přímo Ministerstvem zahraničního obchodu měly přinést zjednodušení oproti dosavadnímu systému rozhodování, kdy docházelo ke kompetenčním sporům mezi jednotlivými úřady, podřízenými ministerstvu.³¹⁴ Toto rozhodnutí je opět dokladem tehdejšího ekonomického myšlení, protože předpokládá, že centralizovanější přístup k podnikům zahraničního obchodu zvýší efektivitu jejich činnosti.

V červenci 1953 byly zavedeny tzv. patronáty náměstků nad jednotlivými podniky zahraničního obchodu. Náměstci nesměli ovlivňovat podnik v rozhodování o vývozu a dovozu, ten se naopak podřizoval jejich rozhodnutí v otázkách předkládání materiálů do kolegia ministerstva. Systém patronátů náměstků způsobil v československém zahraničním obchodu chaos, neboť jednotlivé podniky zahraničního obchodu nevěděly, na kterého náměstka se mají obrátit a navíc se začaly na náměstky ministerstva obracet i ve věcech, které náměstci neměli vyřizovat. Dobrý a Kratochvíl proto tento systém navrhli zrušit. K lepší evidenci plnění instrukcí ministerstva sloužily instrukční bloky, do nichž se měly zapisovat instrukce ministerstva a stav jejich plnění. Do instrukčních bloků se měly rovněž zapisovat potíže při aplikaci ministerských instrukcí. V takovém případě by ministerstvo svoji instrukci změnilo.³¹⁵

Dobrý a Kratochvíl ve své zprávě kladně hodnotí zavedení chozrasčotu do československých podniků zahraničního obchodu. V odstavci, zabývajícím se reformou dispečinku, je chválen Centrotex, který reformoval dispečink jako první a podle jeho vzoru se zavedl do ostatních podniků zahraničního obchodu.³¹⁶

³¹³ Tamtéž.

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Tamtéž.

Důvody k zavádění chozrasčotu byly politické, což dokládá zejména záměr zrušit Socialistické podnikové hospodářství jako pozůstatek Baťova systému. Chozrasčot se navíc užíval ve všech státech východního bloku a jeho zavedení v Československu lépe odpovídalo zájmům Sovětského svazu, který usiloval o jednotný systém zahraničního obchodu ve své sféře vlivu. O zájmu Sovětského svazu o zavedení chozrasčotu v československém zahraničním obchodě svědčí i vyslání Daškeviče. Jeho vyslání do Prahy lze také chápat jako snahu československého vedení o zefektivnění hospodářství. Pozdější orientace zahraničního obchodu států východního bloku na země třetího světa, jež se rozvinula především v období Chruščovovy vlády, měla své kořeny již koncem vlády J. V. Stalina.

Většina opatření v zahraničním obchodě sloužila k posílení centralizace, jež podle soudobých ekonomických teorií zaručovala větší efektivitu. Typickou ukázkou tehdejšího centralismu je spor mezi podniky zahraničního obchodu a ministerstvem o vyřizování kompenzační agendy a propagace nebo spory o postavení účtáren. Ačkoli se podniky zahraničního obchodu snažily dokázat ze své praxe, že by bylo výhodnější, kdyby tuto agendu vedli náměstci, ministerstvo trvalo na svém původním návrhu, aby byla kompenzační agenda vedena teritoriálním oddělením a propagace administrativně hospodářským oddělením. Naproti tomu v případě účtáren ministerstvo nakonec podnikům zahraničního obchodu ustoupilo a sovětský vzor nekopírovalo nekriticky.

Podniky zahraničního obchodu včetně Centrotexu trpěly přezaměstnaností, proto se snižovaly počty zaměstnanců. Jedinou výjimku tvořil Skloexport a hlavně podniky zahraničního obchodu, jež se zabývaly obchodem s výrobky strojírenského průmyslu, jenž měl v zemích sovětského bloku privilegované postavení. Často docházelo k reformám pro reformy, jejichž nejvýraznějším příkladem se stal systém patronátu náměstků, který trval přibližně jeden a půl roku a který přinesl pouze komplikace.

2.3.3 Vliv Rozsypalovy ekonomické reformy na Centrotex

V roce 1958 vstoupila v platnost ekonomická reforma, kterou vypracoval Kurt Rozsypal a jež se výrazně lišila od předchozí hospodářské politiky. Zatímco v době před rokem 1958 směřovala veškerá ekonomická opatření k větší centralizaci, Rozsypalova reforma vedla naopak k decentralizaci. V průmyslu byly zřízeny samostatné hospodářské jednotky (VHJ³¹⁷), které sdružovaly dosavadní podniky v oboru. Kromě nově vytvořených VHJ se zaváděla instituce tzv. vedoucího podniku, což byl velký podnik působící v určitém oboru, k němuž se následně přidružily menší podniky. Před reorganizací řídila ministerstva přímo 1 417 podniků, zatímco po jejím provedení pouze 253 řízených jednotek, z toho 43 velkých VHJ. Rozsypalova ekonomická reforma se uplatnila zejména v průmyslu, přestože měla být využita v celém československém hospodářství. Sám Kurt Rozsypal ve svých pamětech uvádí, že vnitřního a zahraničního obchodu se reforma nedotkla téměř vůbec.³¹⁸

Rozsypalova ekonomická reforma se tedy Centrotexu dotkla jen okrajově a to vznikem nového podniku zahraničního obchodu Svit. Návrh na zřízení nového podniku zahraničního obchodu podalo vedení národního podniku Svit v čele s ředitelem Černochem, který o možnosti vzniku nového podniku zahraničního obchodu jednal s představitelem Ministerstva zahraničního obchodu Zemanem. Náplní činnosti tohoto podniku zahraničního obchodu měl být vývoz obuvi, vyrobené ve Svitě a dovoz surovin pro tento závod. Hlavními dodavateli tohoto podniku se staly VHJ Svit v Gottwaldově, Závody Gustava Klimenta v Třebíči, národní podnik Sázavan ve Zruči nad Sázavou, VHJ Závody 29. augusta v Partizánských a družstvo Bako, jež vyrábělo rákosovou obuv, odběrateli pak VHJ Svit v Gottwaldově a národní podnik Fatra v Napajedlích. Aby mohl nový národní podnik vzniknout, musely se k jeho vzniku vyjádřit zástupci Centrotexu a Chemapolu, neboť by zasahoval do kompetencí těchto podniků zahraničního obchodu. Chemapol požadoval, aby Svit

³¹⁷ Výrobně hospodářská jednotka.

³¹⁸ ROZSYPAL, KURT: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964, Praha, VŠE, 1999, vydání první, s. 65.

neobchodoval s přírodním kaučukem a třísly, protože by na něj byly odkázány i Československé gumárenské závody v Náchodě, které neměly s obuvnickým průmyslem nic společného. Podle vedení závodu Svit organizační uspořádání tohoto nového podniku zahraničního obchodu vycházelo z vnitřní organizace Centrotexu, ale úplně ji nekopírovalo. Na rozdíl od Centrotexu se v tomto novém podniku zahraničního obchodu zřídilo méně administrativních míst, jež by představovala zbytečnou zátěž. Přebujelá byrokracie v Centrotexu také podle tvrzení vedení Svitu kladla překážky jeho obchodní činnosti a byla jedním z důvodů vytvoření nového podniku zahraničního obchodu. Vedení Svitu se odvolávalo na novou reformu připravenou Kurtem Rozsypalem.³¹⁹

Ministr zahraničního obchodu Richard Dvořák nařídil ústřednímu řediteli Centrotexu, aby vypracoval zprávu o možném dopadu vzniku nové společnosti na činnost Centrotexu. Ve vedení nového podniku zahraničního obchodu mělo zasedat 12 bývalých řídicích pracovníků Chemapolu, zatímco řadoví zaměstnanci by přišli především z Centrotexu. Dvořák se stavěl k možnosti vzniku nového podniku zahraničního obchodu s nedůvěrou a obával se, že jeho vznik může mít nepříznivý dopad na chod Centrotexu, jenž přijde o 13 % zaměstnanců. Centrotex měl proto společně s Ministerstvem zahraničního obchodu projednat provedení odloučení Svitu. Dvořák argumentoval proti příliš unáhlenému odtržení Svitu tvrzením, že se zatím neprokázala úspěšnost Rozsypalovy ekonomické reformy a snažil se vznik nového podniku oddalovat, například podmínkou, že je nejprve nutné zajistit zdroje na výstavbu bytů pro zaměstnance.³²⁰

Názory ministra zahraničního obchodu Richarda Dvořáka patřily mezi ekonomickými odborníky v KSČ k nejkonzervativnějším. Ota Šik uvádí ve svých pamětech, že Dvořák odmítal koncem padesátých let jak Šikovo, tak Rozsypalovo pojetí hospodářských reforem a podal vlastní návrh, podle něž se místo provedení hospodářských reforem měl zvýšit vývoz živých

³¹⁹ Národní archiv Praha: I. MZO 1945 – 1968, Dopis ministru zahraničního obchodu Richardu Dvořákovi (vypracoval Zeman).

³²⁰ Národní archiv Praha: Zeman: Vyjádření ke zprávě ústředního ředitele Centrotexu o postupu v práci na budování nového PZO v Gottwaldově; I. MZO 1945 – 1968.

jelenů na Západ výměnou za nákup moderní techniky.³²¹ Podobně Dvořákovu osobnost ve svých pamětech líčí i Lubomír Štrougal. Když Štrougal jako ministr zemědělství požadoval zvýšení dovozu umělých hnojiv a rovněž další ekonomičtí ministři zdůrazňovali potřebu zvýšit dovoz, Dvořák označil za nejperspektivnější vývozní artikl kuní chlupy a hodlal z peněz získaných z jejich vývozu uspokojit nároky ekonomických ministerstev. Dále navrhl, aby ministerští úředníci nepoužívali služební auta, ale městské taxíky, čímž by se dosáhlo úspor.³²² Z Dvořákových názorů a také z jeho neschopnosti vyplývala i jeho nechuť k založení nového podniku zahraničního obchodu ve Zlíně.

2.4 Zaměstnanci podniků zahraničního obchodu

Po únorovém převratu došlo k emigraci mnoha odborníků pracujících v zahraničním obchodě. Další experti, kteří zůstali v Československu, nemohli zastávat vedoucí pozice pro „nevyhraněné politické názory.“ Nedostatek „politicky uvědomělých“ zaměstnanců se řešil přílivem dělnických kádru.³²³

Pro pracovníky podniků zahraničního obchodu se pořádala školení. Krátkodobá školení se týkala lidí, kteří v podnicích zahraničního obchodu již pracovali. Školení se účastnily dvě kategorie zaměstnanců. Do první kategorie patřili odborníci, především z řad nestraníků, kteří nebyli dostatečně „politicky uvědomělí,“ do druhé náležely dělnické kádry s nedostatkem odborných znalostí. Kurzy trvaly 10 – 14 dní a byly společné pro obě skupiny zaměstnanců. Výuka se skládala z marxismu-leninismu a mezinárodního obchodu.³²⁴ Kromě osob pracujících v podnicích zahraničního obchodu byli školeni i budoucí zaměstnanci (absolventi vysokých a středních škol ekonomického zaměření, dělnické kádry). Dělnickým kádrům se věnovala zvláštní pozornost, neboť se mělo jednat o politicky nejspolehlivější zaměstnance podniků zahraničního obchodu.

³²¹ ŠIK, OTA: *Jarní probuzení*, Praha, Mladá fronta, 1990, vydání druhé, s. 115.

³²² ŠTROUGAL, LUBOMÍR: *Paměti a úvahy*, Praha, Epoque, 2009, vydání první, s. 95.

³²³ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 3, archivní jednotka 41, Výchova kádru.

³²⁴ Tamtéž.

Jejich výběr prováděla v závodech ROH. Novým pracovníkům byly určeny dvouměsíční kurzy, na nichž přednášeli jednak politicky prověření vyučující z obchodních akademií a VŠHV³²⁵, jednak lidé z praxe. Kurzy probíhaly v Praze a Bratislavě, pro zájemce ze vzdálenějších oblastí byly zařízeny internáty. V jazykové části se budoucí zaměstnanci podniků zahraničního obchodu učili povinně tři jazyky. Ruština a angličtina byly povinné, třetí jazyk se vybíral mezi francouzštinou a španělštinou, umožňovala se i výuka jiných jazyků. Pro zájemce o výuku orientálních jazyků byly určeny kurzy na FFUK.³²⁶

Hospodářská rada KSČ navrhovala posílit výuku teorie zahraničního obchodu na středních hospodářských školách. V tehdejší Československu existovaly tři vyšší odborné školy specializující se na zahraniční obchod. Nejdůležitější, jež sídlila ve Zlíně, vznikla z někdejší školy, kterou za tímto účelem v období první republiky zřídil Tomáš Baťa. Dále byly podobné školy v Jablonci nad Nisou a v Děčíně. Po vzoru těchto škol měly vzniknout další podobné ústavy. Školení hradil částečně zaměstnavatel (platil mzdu za první týden), částečně pořádající organizace.³²⁷

Podnikům zahraničního obchodu se nevyhnuly kádrové čistky, v 1949 se uskutečnily politické prověrky všech zaměstnanců podniků zahraničního obchodu, přičemž 984 bylo označeno za „politicky nespolehlivé“ a 212 jich muselo odejít. Ostatní „politicky nespolehliví“ zaměstnanci zůstali na svých místech, neboť za ně nebyla náhrada. Pokud měl být vyslán zaměstnanec podniku zahraničního obchodu do ciziny, musel se podrobit kádrování. Kádrování byli nejen uchazeči o službu v západních státech, ale i v zemích třetího světa a dokonce ve státech východního bloku.³²⁸

Kádrování zaměstnanců zahraničního obchodu mělo svůj význam v období studené války, kdy se komunistický režim snažil zabránit, aby delegáti podniků neemigrovali nebo aby neprozradili obchodní tajemství. Z tohoto důvodu nesla těžce Hospodářská rada ÚV KSČ fakt, že při rušení

³²⁵ Vysoká škola hospodářských věd.

³²⁶ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 3, archivní jednotka 41, Výchova kádřů.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Zahraniční obchod Československa v první polovině roku 1949.

filiálek zahraničních společností v Československu došlo k zařazení jejich zaměstnanců do podniků zahraničního obchodu, aniž by byli kádrově prověřeni. Proto Hospodářská rada ÚV KSČ uložila podnikům zahraničního obchodu podávat hlášení o těchto pracovnících. Kádrové čistky proběhly i na Ministerstvu zahraničního obchodu, propuštěno bylo 35 zaměstnanců a nově přijato 22 dělnických kádrů, zbývajících 13 pracovních míst bylo zrušeno.³²⁹

Jako příklad zaměstnance Centrotexu mohu uvést pana inženýra Jaroslava Matouše. Ten se narodil roku 1929 a během studia na Obchodní akademii v Hradci Králové se přihlásil na Exportní akademii ve Zlíně, která dosud zachovávala systém předválečné výuky, včetně společenského chování. Poté, co vystudoval obor zahraniční obchod na VŠE a absolvoval vojenskou službu, nastoupil do Centrotexu, kde se stal později náměstkem. Působil také jako zahraniční delegát a to na Novém Zélandě a v Řecku. Zahraniční delegáti československých podniků zahraničního obchodu neměli diplomatické postavení, jež příslušelo pouze řediteli obchodního oddělení, případně jeho náměstkovi.³³⁰

³²⁹ Národní archiv Praha: KSČ – ÚV – 100/17, svazek 43, archivní jednotka 305, Zahraniční obchod Československa v první polovině roku 1949.

³³⁰ P. ing. Jaroslav Matouš, bývalý zaměstnanec Centrotexu, rozhovor z 30. dubna 2009.

Závěr

Podnik zahraničního obchodu Centrotex byl zřízen jako státně monopolní společnost zabývající se zahraničním obchodem s textilem. Znárodnění zahraničního obchodu měla KSČ v plánu již v období třetí republiky. S jejím záměrem však nesouhlasili její partneři v Národní frontě. Přestože ministr zahraničního obchodu národní socialista Hubert Ripka jakékoli znárodnování ve svém rezortu odmítal, docházelo již v období mezi lety 1945 – 1948 k častým státním zásahům do zahraničního obchodu s textilem. Státní zásahy do zahraničního obchodu souvisely jednak s poválečným příklonem československé politické scény doleva, jednak s řešením potíží vzniklých v důsledku války. Ředitel Národní banky československé Leopold Chmela ve své analýze válečných škod, které Československo utrpělo, neuvádí textilní průmysl mezi poškozenými odvětvími. Přesto došlo k výraznému poklesu kvality textilního zboží oproti předválečnému období, kdy podniky jako Rolný a Nehera náležely mezi světovou špičku, a tak musel být jeho vývoz dotován. Příčinami snížení kvality československého textilu byly zastaralost strojů, nedostatek kvalitních surovin a nezkušená pracovní síla. Možnost obnovit někdejší relativně vysokou kvalitu československého textilu pak byla promarněna v důsledku preferování těžkého a strojírenského průmyslu po převratu v únoru 1948.

Znárodněním zahraničního obchodu dosáhla KSČ jednoho z cílů své politiky, který nemohla uskutečnit v předchozím období třetí republiky, kdy i přes rozsáhlé znárodnování hájily demokratické strany soukromé vlastnictví zahraničního obchodu. Státně monopolní podniky měly být podle dobové propagandy efektivnější než dosud existující soukromé firmy, provozující zahraniční obchod, jejich existence dále měla zamezit hospodářské kriminalitě a zajistit orientaci zahraničního obchodu na Sovětský svaz a země východního bloku. Přeorientování zahraničního obchodu Československo skutečně dosáhlo, nikoli zvýšení jeho efektivity.

Centrotex obchodoval s textilními surovinami a výrobky. V oblasti textilních surovin se soustředil především na dovoz, protože v Československu nebyly s výjimkou lnu vhodné podmínky pro jejich produkci. Naproti tomu u textilních výrobků byl primárním úkolem Centrotexu jejich vývoz, který přinášel Československu devizy.

Centrotex ve svém vývoji do roku 1958 prošel dvěma vývojovými etapami. Konec čtyřicátých a začátek padesátých let lze nazvat zakladatelským obdobím. Tuto dobu charakterizuje hledání nejvhodnějšího způsobu organizace podniku zahraničního obchodu, v jehož důsledku docházelo k častým změnám plánu i organizační struktury podniku. Centrotex nedosáhl příliš mnoha hospodářských úspěchů, což souviselo se špatným stavem československého devizového hospodářství po komunistickém převratu v únoru 1948. V případě Centrotexu se podařilo ztráty oddálit poskytnutím Brennerova úvěru, a tak se v jeho případě nedostatek deviz projevil až v roce 1949. Přijetím Brennerova úvěru přecenil Centrotex své možnosti, neboť jej nedokázal zaplatit a nakonec se musel uchýlit k nestandardním krokům, jako bylo obcházení dovozních kvót Velké Británie vývozem přes Polsko a Maďarsko. Po zkušenosti se splácením Brennerova úvěru už Centrotex čerpal úvěry ze Západu v daleko menší míře a ke zlepšení jeho ekonomické úspěšnosti byly hledány jiné cesty. Nejprve šlo o dílčí kroky, jakými byly škrty a změny plánu, které nepřinášely trvalé řešení. Reforma podniků zahraničního obchodu z roku 1951 znamenala jen větší centralizaci a její přijetí rovněž nepřineslo výraznější zlepšení ekonomické úspěšnosti Centrotexu.

Protože Centrotex obchodoval se spotřebním zbožím, udržoval stále kontakty se Západem, neboť země východního bloku v čele se Sovětským svazem nejevily o textilní zboží zájem a požadovaly po Československu zejména výrobky těžkého a strojírenského průmyslu. Ve výraznějším úspěchu na západních trzích však Centrotexu bránila nízká kvalita československého textilu, přestože zde mělo Československo velké ambice a chtělo zaujmout na světových trzích uprázdněné místo Německa. Vzhledem k nezájmu o československý textil v zemích východního bloku a neúspěchu na Západě, bylo nutné hledat odbytiště v zemích třetího světa.

Poprvé se zde Centrotex představil předváděcí akcí, na níž si zapůjčil letadlo Skymaster od nizozemské společnosti KLM. V dovozní politice byl pak Centrotex plně závislý na Sovětském svazu, který disponoval téměř všemi textilními surovinami, a ostatních státech východního bloku. Ze zemí mimo RVHP dovážel Centrotex jen ty suroviny, jež mu nemohly členské státy této organizace zajistit. Jednalo se především o egyptskou dlouhovláknou bavlnu a australskou vlnu. Z tohoto důvodu byly libry pro Centrotex nejdůležitější ze všech deviz a Československo je muselo opatřit třeba i u Jihoafrické republiky, jež byla kvůli politickému systému apartheidu ideologickým a politickým protivníkem zemí východního bloku.

V zakladatelském období státních monopolů docházelo také ke konfliktům a to jak mezi jednotlivými monopoly, tak mezi monopoly a představiteli státu. Příklady takových konfliktů jsou například spor Centrotexu s Československými textilními závody nebo interpelace poslankyně Netušilové, o které ředitel Centrotexu František Adámek prohlásil, že je v otázkách zahraničního obchodu naprosto nekompetentní. Ve sporech mezi Centrotexem a Československými textilními závody se Hospodářská rada ÚV KSČ stavěla vždy na stranu Centrotexu, protože svou obchodní činností přiváděl do československého hospodářství devizy. Řešením sporu Centrotexu a Československých textilních závodů byl pověřen Kurt Rozsypal, jeden z tehdejších předních ekonomických expertů a autor hospodářské reformy z roku 1958. O nápravu usiloval především Centrotex, neboť kvůli příliš nápadnému dotování cen bylo Československo na Západě známé jako stát, který se dopouští dumpingu. Státní dotování cen exportního textilního zboží přetrvávalo, byť ne v tak nápadné formě. Interpelace poslankyně Netušilové zase ukazuje na přehnaný optimismus, který panoval ohledně vývozu československého textilu na Západ.

K hlavním příčinám neúspěchu Centrotexu na západních trzích patřila nízká kvalita vyváženého textilu a neschopnost sledovat módní trendy. Další z příčin neúspěšnosti Centrotexu v tomto období byla naprostá závislost československé ekonomiky na sovětské, což je jasně vidět na obchodní smlouvě mezi Československem a Sovětským svazem, jejíž obsah si mocenský hegemon východního bloku během vzájemných jednání

fakticky nadiktoval. Jako prioritu si obchod se Sovětským svazem a státy východního bloku stanovil i Centrotex, jenž obchodoval se spotřebním zbožím, o které tyto země nejevily zájem. Na rozdíl od pozdějšího období nedokázal Centrotex plně využít možností, které nabízely trhy v zemích třetího světa. Špatné výsledky Centrotexu byly odrazem krize komunistického režimu v první polovině padesátých let, jejímž katalyzátorem se staly politické procesy s tzv. Slánského skupinou.

Úprava právního postavení podniků zahraničního obchodu v roce 1952 byla pouze kosmetickou změnou, která nijak neovlivnila chod Centrotexu. V dobových materiálech jsem o ní nenašel žádnou zmínku. Veškerý dopad těchto změn znamenal pro Centrotex pouze změnu názvu (podnik zahraničního obchodu místo výsadní společnost).

V letech 1953 – 1958 přistoupil Centrotex k realističtější orientaci zahraničního obchodu a jako prioritu si uložil zahraniční obchod se Západem. Tento krok byl pouze proklamativní, potíže s nízkou kvalitou československého textilu přetrvávaly a úspěchy byly zaznamenány především v zemích třetího světa. V oblasti reklamy mluví dokumenty Centrotexu dokonce o následování příkladu reklamy v Západním Německu, což je před částečným uvolněním politických poměrů v roce 1953 jen stěží představitelné.

Změna obchodní orientace Centrotexu souvisela se změnou zahraniční politiky zemí východního bloku pod vlivem Sovětského svazu. Zatímco za vlády J. V. Stalina se východní blok uzavíral do sebe, Chruščovovo vedení zmírnilo napětí ve vztazích se Západem a rozšířilo spolupráci se státy třetího světa. Těmto trendům v sovětské zahraniční politice podléhalo i Československo, jež bylo sovětským satelitem. Díky rozšíření obchodních styků se zeměmi třetího světa i se Západem byl Centrotex v tomto období úspěšnější než před rokem 1953. Centrotex byl v roce 1953 ušetřen ztrát, které dopadly na podniky zahraničního obchodu obchodující s výrobky strojírenského a především zbrojního průmyslu.

S pronikáním na západní trhy a trhy třetího světa kontrastuje zavedení sovětských hospodářských metod, především chozrasčotu, jež vedlo k největší centralizaci zahraničního obchodu za sledované období. Zavedení

chozrasčotu se stalo tak velkou prioritou československého zahraničního obchodu, že kvůli němu musel být pozván sovětský poradce Daškevič, aby se přiblížila československá organizace zahraničního obchodu sovětskému vzoru. Přestože zavádění hospodářských reforem podle sovětského vzoru ke zvýšení ekonomické úspěšnosti Centrotexu nepřispělo a byly s ním spjaté i některé výstřelky, které musely být brzy zrušeny (patronátní systém náměstků), vydržel chozrasčot v Centrotexu až do přijetí Rozsypalovy ekonomické reformy.

Jednání o zavedení chozrasčotu v československém zahraničním obchodu zahájil ministr Antonín Gregor v roce 1952. Zavedení chozrasčotu ve všech odvětvích československého hospodářství se stalo prioritou v období stalinismu, tedy v období největší závislosti Československa na Sovětském svazu. Naprostou podřízenost sovětským ekonomickým názorům ilustruje přednáška hospodářského odborníka Ludvíka Frejky na VŠE, jenž v ní mimo jiné uvedl: „My se už nemusíme desetiletými, někdy velmi tvrdými vlastními zkušenostmi propracovávat k ekonomickým zákonům socialismu. Udělali to pro nás sovětští soudruzi a byl to zejména veliký Stalin, který sovětské zkušenosti zevšeobecnil a objevil v nich ekonomické zákony socialismu. Jsou nám již k dispozici a je jen třeba, abychom se učili správně je používat. Nelze v krátkosti podat ani přibližný obraz o tom, jaký obraz jsme tím získali. Ať jsou to zákony socialistické industrializace nebo kolektivizace zemědělství, ať jsou to zkušenosti v plánování, v metodách vedení podniků, v mzdové politice, ve zvyšování výrobní nebo finanční a daňové politice, ať jsou to sovětské normy, nová sovětská technologie nebo metody stachanovského hnutí – není ani nejmenšího dílčího úseku výstavby socialismu, kde bychom se nemohli opírat o bohaté zkušenosti Sovětského svazu.“³³¹ Počátkem padesátých let tedy převládal mezi hospodářskými experty KSČ názor, že stačí přijmout bez výhrad sovětský hospodářský model a tyto představy se udržely i ve druhé polovině padesátých let do přijetí Rozsypalovy reformy.

³³¹ ŠULC, ZDISLAV: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Praha, Hlávkovo nadání, 1996, vydání první, s. 18.

Navzdory zavedení chozrasčotu byl československý zahraniční obchod ve druhé polovině padesátých let úspěšný, což se týkalo především strojírenských výrobků, které dokázal československý průmysl vyrobit v nejvyšší kvalitě a které na východních trzích neměly konkurenci. Původ relativní ekonomické úspěšnosti Centrotexu ve druhé polovině padesátých let je však nutné hledat jinde, a to v rozšíření obchodních styků se zeměmi třetího světa i se Západem. Také tradiční obchodní partneři z RVHP začali odebírat více spotřebního zboží, což souvisí s nenasyceností jejich trhu. Státy RVHP začaly odebírat více spotřebního zboží, poté, co v polovině padesátých let začalo docházet k nepokojům (NDR 1953, Polsko 1956) a v případě Maďarska v roce 1956 dokonce k povstání. Příčiny těchto jevů byly nejen politické, ale i ekonomické. V druhé polovině padesátých let se zpravidla nestávalo, aby partneři Československa v RVHP rušili původní objednávky textilního zboží. V menší míře proběhly nepokoje i v Československu po zavedení měnové reformy v roce 1953. Měnová reforma, přestože náležela k nejvýznamnějším událostem v ekonomice Československa padesátých let, zasáhla podniky zahraničního obchodu jen okrajově, v dobových materiálech týkajících se zahraničního obchodu o ní nejsou žádné zmínky.

Rozsypalova ekonomická reforma z roku 1958 se ukázala být životaschopným projektem, jenž znamenal skutečné zlepšení hospodářských výsledků Československa, počátkem šedesátých let ale byla opuštěna z politických důvodů, což vedlo k nezdaru třetí pětiletky. Poté se k ní československé hospodářství vrátilo a s výjimkou období Pražského jara, kdy se uplatnila ještě radikálnější ekonomická reforma Oty Šika, tvořila základ československého hospodářství až do pádu komunistického režimu.

Zahraniční obchod Rozsypalova ekonomická reforma však příliš neovlivnila vzhledem ke konzervativním postojům ministra Richarda Dvořáka, zapřisáhlého odpůrce všech ekonomických reforem a názorového protivníka Oty Šika i Kurta Rozsypala. Dvořák se stal později ministrem financí, což nebylo dáno jeho skutečnými schopnostmi, ale názorovou blízkostí s prezidentem a prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonínem

Novotným. Jedinou skutečnou změnou, k níž pod vlivem Rozsypalovy reformy ve sledovaném období v Centrotexu došlo, bylo proto oddělení samostatného podniku zahraničního obchodu Svit.

Samostatnou podkapitolu jsem věnoval zaměstnancům Centrotexu. Z dobových materiálů jsem použil spíše dokumenty z první sledované periody tj. 1948 – 1953. Personální politika v Centrotexu byla stejná jako v jiných podnicích zahraničního obchodu, kde byli propuštěni „buržoazní odborníci“ a nahrazeni dělnickými kádry. Proto musela být uspořádána školení, jejichž cílem bylo minimalizovat závažné personální nedostatky. V průběhu padesátých let nastoupila do Centrotexu nová generace absolventů VŠE, kteří dosáhli dostatečného vzdělání a zároveň splňovali kádrové předpoklady. Představitelem této generace zaměstnanců je právě pan inženýr Jaroslav Matouš, s nímž jsem vedl rozhovor. Jeho studium na Exportní akademii ve Zlíně dokazuje, že ačkoliv komunistický režim napadal Tomáše Baťu a jeho systém hospodaření (batismus), sám jeho poznatků využíval. V Centrotexu také pracovali někdejší zaměstnanci exportních oddělení předválečných textilních podniků.

Po roce 1953 se Centrotex vypořádal s potížemi, které vznikly na přelomu čtyřicátých a padesátých let a nemusel již dělat tak masivní škrty ani změny plánu jako dříve. Svého dalšího cíle, jímž bylo vyrovnání se západní konkurenci, však nedosáhl. V průběhu druhé poloviny padesátých let na tuto ambici rezignoval a soustředil se místo na Západ, kde nekvalitní československé textilní zboží nemohlo obstát, na země třetího světa, kde se naopak československý textil setkal s velkým ohlasem.

Za pozornost stojí rozdíl ve vyjadřování v dokumentech před rokem 1953 a po něm. Zatímco v prvním období dokumenty tvrdí, že stav hospodaření podniků zahraničního obchodu včetně Centrotexu je dobrý a i poměrně radikální škrty a změny plánu se interpretují jako kosmetické úpravy, po roce 1953 jsou mnohem kritičtější, například označují výsledek hospodaření Motokovu za katastrofální a i k Centrotexu jsou kritičtější než dříve, přestože se nepotýkal s tak závažnými potížemi jako před rokem 1953. Hlavním důvodem je fakt, že výlučná orientace hospodářství na Sovětský svaz a jeho satelity se ukázala být dlouhodobě neudržitelná a bylo

nutné ji změnit a noví potenciální obchodní partneři, především na Západě, si žádali spotřební zboží včetně textilního. Materiály z přelomu čtyřicátých a padesátých let kritizují pouze podniky zahraničního obchodu obchodující s výrobky těžkého a strojírenského průmyslu, protože zaujímaly v zahraničním obchodě orientovaném výlučně na východní blok daleko významnější místo. Tento eufemistický styl vyjadřování se netýká pouze Centrotexu, ale téměř všech dokumentů z daného období pojednávajících o zahraničním obchodě. Skutečnou „perlou“ je pak vyjádření Hospodářské rady ÚV KSČ, podle něhož není příčinou zhoršení československo-švýcarských obchodních vztahů nízká kvalita československého spotřebního zboží ani nepružnost výsadních společností, ale naopak strach švýcarských podnikatelů ze síly československých státně monopolních společností.

Za další příčinu považuji změnu společenské atmosféry, která po roce 1953 nastala. V období stalinismu se nikdo neodvažoval přímo pojmenovat nedostatky v ekonomice, neboť se tím vystavoval nebezpečí trestního postihu. Kritika závažných nedostatků v hospodářství před rokem 1953 se omezovala především na činnost tzv. sabotérů, za něž byli označeni například hospodářští experti odsouzení v procesu s Rudolfem Slánským. Dva z nich Ludvík Frejka a Rudolf Margolius dostali trest smrti. Evžen Löbl byl odsouzen na doživotí, později byl propuštěn a v roce 1963 rehabilitován. Příčina hospodářských neúspěchů se nehledala v ekonomickém systému, ale ve snaze některých hospodářských expertů úmyslně škodit československému hospodářství v zájmu Západu. V této době také proběhla v československém zahraničním obchodě na rozdíl od období 1953 – 1958 pouze jedna reforma a to centralizace výsadních společností v roce 1951.

Ačkoli období 1953 – 1958 v Československu rozhodně nelze idealizovat, je nutné přiznat, že se k ekonomickým otázkám přistupovalo méně ideologicky a více pragmaticky. I v této době se odehrávaly politické procesy, například s Gustávem Husákem nebo s Osvaldem Závodským, který byl dokonce popraven, jež však byly zahájeny ještě v období stalinismu. Namísto odhalování fiktivních spiknutí „sabotérů“ se přistoupilo

k reformám československého centrálně plánovaného hospodářství, včetně zahraničního obchodu. Zatímco užitečnost některých reforem je sporná, například zavedení chozrasčotu, jiné přinesly alespoň částečné zlepšení hospodářské situace, jako byla změna orientace zahraničního obchodu nebo Rozsypalova reforma, která se zahraničního obchodu dotkla jen omezeně. Vývoj Centrotexu v letech 1948 – 1958 ukazuje na nedostatky centrálně plánovaného hospodářství a na snahu o jejich překonání, k němuž byly voleny různé cesty.

English Summary

This work treats of Centrotex Society in the interval from its creation in 1948 until realisation of Rozsypal's economic reform in 1958. Centrotex Society is an example of a company of a foreign trade in the era of central planned economy, which was being functional during a communist regime between 1948 and 1989. In my diploma theses I intended to explain commercial activities of Centrotex Society in this period, changes of its commercial strategy and reforms which it passed through.

Centrotex Society was founded in 1948 after nationalization of foreign trade, it dealt with textile raw materials and products. In the sphere of textile raw materials it focused especially on import because in Czechoslovakia there were not (except for flax) suitable conditions for their production. On the other hand, in the sphere of textile products the primary function of Centrotex Society was their export which brought foreign currency to Czechoslovakia.

The break of 1940s and 1950s could be called „an era of founding“. This period is defined by searching the most suitable way of organising a foreign trade company, which meant often changes of plans and even organizational structure of the company. The situation was also complicated because of the atmosphere of stalinism. It caused that nobody was brave enough to call the absences of economy with their real names because in that case he or she would be prosecuted. Criticism of significant absences of economy before 1953 is limited to an activity of co-called „saboteurs“, for instance economical experts Ludvík Frejka, Rudolf Margolius and Evžen Löbl who were condemned in judicial process with Rudolf Slánský, Frejka and Margolius even to death. The reason of economical failures was not searched in the system itself, but in the effort of some economical experts to harm Czechoslovak economy on purpose in the interest of the West. Within the frame of this way of thinking using of euphemisms in contemporary materials was very often, for example relatively radical cuts and changes of plan were described like cosmetic treatment and it absolutely was not allowed to talk about a low quality of Czechoslovak cloth.

In the break of 1940s and 1950s Centrotex Society got into crisis. The primary cause of it was lack of foreign currency after the putsch in 1948. At first, Centrotex decided to solve this crisis by taking a loan from British financier Brenner. But the company overestimated its strength and was not able to pay it back. Finally it had to take non standard steps, like evasion of British import quota by exporting across Poland and Hungary. After the experience with paying the Brenner's loan back Centrotex Society takes loans from the West much less often and it tries to look for better ways to improve its economical success. Firstly it did some substeps like cuts and changes of plans, which did not bring permanent solution. Then a reform of foreign trade companies came in 1951, which only meant stronger centralisation but neither this brought any significant improvement of economical fruitfulness of Centrotex Society.

In the era of founding state monopolies there were often conflicts between monopolies in return, respectively between monopolies and representatives of the state. We can namely mention contention between Centrotex Society and Československé textilní závody (Czechoslovak textile works) or interpellation of a deputy Netušilová. The first case was about effort of Centrotex Society to improve its reputation because for too remarkable state-aiding of prices Czechoslovakia was known in the West as a state which supports dumping. State-aiding of prices of export textile products last out, but not in such an obvious form. Interpellation of deputy Netušilová shows unreasonable optimism in respect of export of Czechoslovak cloth to the West.

Although we cannot override the next years (1953-1958), it is necessary to admit that economical tasks were viewed much less ideologically and much more pragmatically. Instead of detecting fictive conspiracy of saboteurs the reforms of Czechoslovak centrally planned economy, including foreign trade, were executed. Archive materials from the season after 1953 are much more critical, for instance they describe the result of Motokov management as a disaster and they are also more critical towards Centrotex than ever before, although it was not going through such serious problems like before 1953. The main reason is a fact that exclusive

economical focus on Soviet Union and its satellites turned out to be insupportable in the long term and it was necessary to be changed, and possible foreign business partners (especially from the West) demanded consumers products including cloth.

This pragmatism appears firstly in the change of structure of foreign business partners. Trade with the eastern states stopped being a priority like in the previous era and the company was trying to intensify its business contacts with the West and the Third world. Although trade with the West was a task number one for Centrotex Society, because of the low quality of Czechoslovak textile it was not so succesful like in the states of the Third World. For relative economical success of Centrotex was important a fact that the states of Comecon started to buy more consumers' products after the convulsions in the half of the 1950s (DDR 1953, Poland 1956) and in the case of Hungary even uprising. In contrast with other foreign trade companies which were doing business for example with products of armament industry Centrotex Society did not suffer from the end of Corean War. Strict ideological and political postures changed also in the world of advertisement, Centrotex documents talk about following the model of advertisement in Western Germany, which would have been unimaginable before partial releasing of the social atmosphere in 1953.

In the company management the pragmatic policy started to be used later. In 1953 there were initiated Soviet economical methods in the Czechoslovak foreign trade, especially „chozrasčot“. Although these changes meant other reinforcing of centralisation, they did not cause big loss for Centrotex, because their negative influence was balanced by the success brought about by the change of export structure and outer circumstances. In 1958 were the Soviet economical methods replaced with economic reform drawn up by a reform economist Kurt Rozsypal. This reform tends to decentralisation, although it did not encounter success in the foreign trade companies in regard of opinions of Minister of Foreign Commerce Richard Dvořák, who was a follower of conservative party line. The only real change which was realized under the thumb of Rozsypal's

economic reform was so a department of independent foreign trade company Svit.

A part of the Chapter II is also a subchapter about employees of Centrotex Society. This subchapter treats of political background of the foreign trade company and special training that the incoming employees had to pass. As an example of an employee this theses mentions Ing. Jaroslav Matouš. On this example I tried to show a fact that communist regime was using economical knowledge from the season of the first republic because Mr. Matouš among others graduated at the Export Academy in Zlín, which was originally founded by Tomáš Baťa.

Seznam pramenů a literatury

A) Archivní fondy

Národní archiv České republiky:

KSČ – ÚV – 100/17 (Hospodářská rada ÚV KSČ)

I. MZO 1945 – 1968 (dočasné označení)

MZO/FMZO (dočasné označení)

Archiv České národní banky:

Národní banka československá

B) Literatura:

BROM, BOHUMÍR – KUBŮ, EDUARD: *The role of Czechoslovak trade with neutral countries in the period of escalating Cold War: the cases of Switzerland and Sweden, 1949-1953*. In: Gaps in the iron curtain : economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe. - Kraków: Jagiellonian University Press, 2009, S. 165-190.

ČIERNY, JÁN: *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa (1941 – 1948)*, Bratislava, Pravda, 1979, vydání první.

GERŠLOVÁ, JANA; SEKANINA, MILAN: *Lexikon našich hospodářských dějin, Praha, Libri, 2003, vydání první.*

CHMELA, LEOPOLD: *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky*, Praha, Orbis, 1946, vydání první.

KAPLAN, KAREL: *Československo v RVHP*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, vydání první.

KAPLAN, KAREL: *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo*, Karolinum, Praha, 2002, vydání první.

KAPLAN, KAREL: *Znárodnění a socialismus*, Praha, Práce, 1968, vydání první.

- KAPLAN, KAREL; ŠPIRITOVÁ, ALEXANDRA (ed.): *ČSR a SSSR 1945 – 1948, dokumenty, mezivládní jednání*, Brno, Doplněk, 1997, vydání první.
- KUČERA, JAROSLAV: *Žralok nebude nikdy tak silný*, Argo, Praha, 2005, vydání druhé, první české.
- LHOTA, VÁCLAV: *Znárodnění v Československu*, Praha, Svoboda, 1987, vydání první.
- MICHÁLEK, SLAVOMÍR: *Nadeje a vytrízlivení*, Veda, Bratislava, 1995, vydání první.
- NYKRYN, JAROSLAV: *Zahraniční obchod ČSSR*, Praha, Svoboda, 1988, vydání první.
- PACOVSKÝ, JAROSLAV; PODLENA, VLADIMÍR: *Atlas lodí – Československé námořní loďstvo*, Praha, Nadas, 1984, vydání první.
- PERNES, JIŘÍ: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Praha, Centrum demokracie a kultury, 2008, vydání první.
- PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské dějiny Československa*, Svoboda, Praha, 1974, vydání první.
- PRŮCHA, VÁCLAV: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl období 1945 – 1992, Brno, Doplněk, 2009, vydání první.
- ROZSYPAL, KURT: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964*, Praha, VŠE, 1999, vydání první.
- SOJKA, MILAN: *Kdo byl kdo – světoví a čeští ekonomové*, Praha, Libri, 2002, vydání první.
- SOMMER, KAREL: *UNNRA a Československo*, Opava, Slezský ústav AV ČR, 1993, vydání první.
- ŠIK, OTA: *Jarní probuzení*, Praha, Mladá fronta, 1990, vydání druhé.
- ŠTROUGAL, LUBOMÍR: *Paměti a úvahy*, Praha, Epoque, 2009, vydání první.
- ŠULC, ZDISLAV: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Praha, Hlávkovo nadání, 1996, vydání první.

UTITZ, BEDŘICH: *Neuzavřená kapitola, politické procesy padesátých let*, Praha, Lidové nakladatelství, 1990, vydání první.

C) Elektronické prameny:

<http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>

D) Ústní prameny:

P. ing. Jaroslav Matouš, bývalý zaměstnanec Centrotexu, rozhovor z 30. dubna 2009.